

ที่	ชื่อ - สกุล	บ้าน	วุฒิ	ตำแหน่ง	มีชีวิต	ถึงแก่กรรม	หมายเหตุ
52	พ่อดี พืทาคำ	บ้านเกาะ		ครู		✓	
53	พ่อวีระ อินตะขิล	บ้านเกาะ		ครู		✓	เชียงใหม่
54	พ่อทวี กาพย์ไชย	ช่างเคิ่ง		ครู		✓	เชียงใหม่
55	แม่สุรีย์ โพธินา	สันหนอง		ครู		✓	เชียงใหม่
56	นายหิรัญ ศศิฉาย	ช่างเคิ่ง		ครู		✓	เชียงใหม่
57	นางฟองจันทร์ ศิธิฉาย	พร้าวหม่ม	ม.3	ครู		✓	เชียงใหม่
58	นายวัชรินทร์ จันทบูรณ์	พร้าวหม่ม	ม.3	ครู		✓	เชียงใหม่
59	แม่คำปัน คำลือ	สันหนอง	ป.4	ครู		✓	เชียงใหม่
60	นางบัวจันทร์ สนิทคุณ	ทุ่งยาว	ม.3	ครู	✓		เชียงใหม่
61	นางบัวจันทร์ อภิญา	ป่าเทือ	ม.3	ครู	✓		เชียงใหม่
62	นางผอยทอง สมวธา	ช่างเคิ่ง	ปวศ.	สรรพากร	✓		เชียงใหม่
63	นายชำนาญ วรรณคำ	ช่างเคิ่ง	ป.ตรี	ปลัดอำเภอ		✓	เชียงใหม่
64	นายบุญธรรม มอญไช้	สันหนอง	ปวศ.	ไฟฟ้า		✓	เชียงใหม่
65	นายบุญทอง มุทุมม	สันหนอง	ป.โท	หัวหน้าภาพประกอบ	✓		เชียงใหม่
66	นายทองดี เจริญใจ	สันหนอง	ปวศ.	ผดุงครรภ์	✓		เชียงใหม่
67	นายสมล พืทาคำ	สันหนอง	ม.3	ครู	✓		เชียงใหม่
68	พ่อปัว สุปินะ	บ้านเกาะ	น.ธ.	ครู	-	✓	เชียงใหม่

**รายชื่อคนบ้านใต้ “นั่งตั่ง” (ทำงานหลวง) ที่อายุเกิน 60 ปี
(พ.ศ.2547)**

ที่	ชื่อ - สกุล	บ้าน	วุฒิ	ตำแหน่ง	มีชีวิต	ถึงแก่กรรม	หมายเหตุ
1	พ่ออุ้ยตะ โสภานะ	บ้านทัพ	ป.4	ครู		✓	ไม่ทราบ
2	พ่อเกื้อกุล โสภานะ	บ้านทัพ	ป.4	ครู		✓	ไม่ทราบ
3	พ่อปิ่น ทานา	บ้านใต้	ป.4	ตำรวจ		✓	นักธรรม

ตารางที่ 3.2.1 เปรียบเทียบระหว่างบ้านเหนือและบ้านใต้ที่ทำงานราชการ

ถ้าเป็นคนรุ่นแม่ฮ้อยดิบ แม่ฮ้อยสา คงไม่ได้คิดอะไร แต่แม่ทองกับแม่จันทร์บอกว่า เสียหายโอกาสตอนนั้นมาก ถ้าตัวเองได้นั่งตั้งเหมือนคนบ้านเหนือ ลูกหลานก็คงได้เรียน หนังสือไม่ต้องทำงานหนักตากแดดตากฝนเหมือนปัจจุบัน

สรุปคำตอบของแม่ฮ้อย 4 คน คือคนบ้านใต้ไม่อยากเป็นครู เป็นตำรวจ กอปรกับ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ไม่ส่งเสริมให้ลูกหลานทำงานหลวงอ้างว่ากลัวได้ไปไกลบ้าน ให้ทำงานฝ่ายงาน ผ้าทำไร ทำนา แม่ฮ้อยดิบใช้คำว่า คนบ้านใต้เมื่อก่อน “ไม่เชื่อกัน” หมายถึงไม่นิยมกัน ,

พอเจอกับพ่อบุญทอง ให้เหตุผลว่า ครูสมัยนั้นเงินเดือน 8 บาท คนบ้านใต้ทอผ้าขาย ขายวละ 10 บาท (ช่วงสงคราม) บางคนทอเก่งได้วันละ 1 วา ได้เงินมากกว่าครู 1 เดือน จึงไม่มีคนอยากเป็นครู ทอผ้าขายได้เงินง่ายกว่าและฝ้ายหายาก ไม่มีขายต้องปลูกเองทอเอง คนบ้านใต้เขาเก่งเรื่องฝ้ายเรื่องผ้า คนมีเงินเดือนมักไม่พอใช้เพราะมีเหตุต้องใช้เงินมากกว่าคนอยู่บ้าน ผู้ชายก็กินเหล้าบ้างเล่นไพ่บ้าง ยืมเงินชาวบ้านก็บ่อย อาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่คนบ้านใต้ไม่นิยมการเป็นครูหรือทำงานหลวง

เคยคิดว่าคนบ้านใต้ไม่มีเงินส่งลูกเรียนหนังสือ ก็ไม่ใช่เหตุผลเพราะเมื่อดูฐานะความเป็นอยู่คนบ้านใต้คนบ้านเหนือปรากฏว่ามีฐานะความเป็นอยู่เหมือน ๆ กัน คนบ้านใต้มีช่างหลายคน เป็นเศรษฐีข้าวก็หลายคน คงต้องวิเคราะห์ถึงสังคมสิ่งแวดล้อมด้วย คนบ้านเหนือมีสังคมที่ใกล้ชิดกับอำนาจรัฐมากกว่า เช่น บ้านช้างเคื่อง บ้านสันหนอง บ้านเจียง บ้านพร้าวห่ม บ้านเกาะ ในหมู่บ้านดังกล่าวนอกจากใกล้ชิดอำนาจรัฐแล้ว คนทำงานหลวงรุ่นแรกก็อยู่ในหมู่บ้านเหล่านั้น ย่อมจะต้องให้ลูกหลานญาติพี่น้องเจริญรอยตาม คนบ้านใต้มีพ่อฮ้อยตะ โสภณะ คนเดียวที่ยังเอาลูก (เก๋อกุล) ไปเป็นครู และหลาน (ปั่น ทานา) ไปเป็นตำรวจ และหลานของพ่อฮ้อยตะ คือลูกของพ่อทวน + แม่จันทร์ โสภณะ ก็เรียนหนังสือทุกคน เพียงแต่เกิดเหตุการณ์สี่หมูปูนที่บ้านทัพ (พ.ศ. 2516 – 2519) ลูกพ่อทวนหายไป 2 คน ที่เหลือรับราชการอยู่ที่อำเภอเมืองเชียงใหม่ 1 คน เป็นผู้ใหญ่บ้าน 1 คน คนสุดท้ายมีกิจการร้านค้าอยู่บ้านกลางทุ่งในปัจจุบัน (เป็นธุรกิจเกี่ยวกับการเกษตรครบวงจร)

คนบ้านเหนือก็มีการส่งลูกหลานเรียนตามสายตระกูลจากจุดเริ่มต้น จนมาถึงช่วงรถยนต์เข้าถึงแม่แจ่ม จึงมีคนจากบ้านอื่น ๆ ส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือได้ทำงานหลวงเพิ่มมากขึ้นทุกปี ขณะที่คนบ้านใต้ก็ยังมีย้อยอยู่เช่นเดิม ทั้ง ๆ ที่ความเจริญทางด้านวัตถุและการศึกษาก็เข้ามาถึงหมู่บ้านพอ ๆ กันเป็นเรื่องน่าคิดน่าศึกษาค้นคว้าสำหรับผู้สนใจ

2.1 วิถีชีวิตช่วงสงคราม

ความเป็นอยู่ของคนแม่แจ่มยุคหลังสงครามโดยทั่วไปมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายกรณี เช่น ความสัมพันธ์กับคนภายนอกเริ่มเปลี่ยนจาก “ตะวันตก” มาเป็น “ตะวันออก”

“ การแลกฝ้ายกับยางตะวันตก ” เปลี่ยนเป็น “ ปลุกฝ้ายใช้เอง ” การซื้อเส้นฝ้ายจาก “ พ่อคำว้าวต่าง ” เปลี่ยนเป็น “ ซื้อบ้านปู่คำเน ” บ้านปู่ปันแม่ล้อม “ ตั้งภาคอยู่ที่หมู่บ้านช่างเคิ่ง การทำมาหากินเริ่มมีไร่นา เพิ่มขึ้นจากการบุกเบิกและทำเหมืองฝ้าย สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นคือ “ยุคฝืนรุ่งเรือง ”

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2485 – 2490) จากคำบอกเล่าของพ่ออู๊ย – แม่อู๊ย หลายหมู่บ้านบอกว่า เป็นยุคที่ขาดแคลน “ ฝ้าย ” มากที่สุด เส้นฝ้ายหายไปจากแม่แจ่ม ไม่มีพ่อคำว้าวต่าง ไม่มีพ่อคำอื่นเข้ามาขาย ผู้หญิงแม่แจ่มแก้ปัญหาด้วยการปลุกฝ้ายใช้เอง ใช้ฝ้ายเมืองทั้งหมด ทุกครัวเรือนทำเครื่องนุ่งห่มจากฝ้ายเมือง จากการสั่งสอนสืบทอดต่อ ๆ กันมาจึงไม่เป็นปัญหาในกระบวนการทำผ้าเมืองของผู้หญิงตั้งแต่การอัดฝ้าย ปั่นฝ้าย ย้อมหม้อห้อม ทอผ้า เย็บผ้า ฯ จากคำบอกเล่าทำให้มองเห็นภาพของผู้หญิงยุคนั้น เข้มแข็งมาก ปั่นฝ้ายเมื่อคืนดั่งไฟในเขื่อนบ่ออยู่ดั่งนอกแก้วเหือนหินไฟ แม่ทอง นิปุณ อายุ 72 ปี บ้านไร่ กับแม่เรือนมูลแจ่มแจ้ง อายุ 77 ปี บ้านช่างเคิ่ง ช่วยกันเล่าถึงความลำบากในการทำงาน สมัยนั้นยังไม่ใช้น้ำมันก๊าด มีแต่ขี้หยา (ขัน) กับฟืน การดั่งไฟ (ก่อไฟ) ใช้กระบะดินเผารูปร่างคล้ายพานชนิดเตี้ย เรียกว่า เบิงไฟ การหายไปของเส้นฝ้ายนานหลายปีจนญี่ปุ่นที่หนีทัพผ่านแม่แจ่มไปหมดแล้วถึงเริ่มมีพ่อคำจากภายนอกเข้ามาตั้งภาค (เปิดตลาด) ขายฝ้าย (ประมาณ 7-10 ปี) ฝ้ายหละหัน (ฝ้ายโรงงาน) ขาดหายจากแม่แจ่ม

2.2 การเข้าถึงวัตถุดิบยุคฝ้ายขาดแคลน (ฝ้ายหละหัน)

“ ฝ้ายหละหันขาดเมิน สงครามเลิกแล้วหลายปีมีฝ้ายขายดีภาค บ้านจ้างเคิ่ง บ้านปู่คำเน บ้านปู่ปันแม่ล้อม บ้านปู่หนานหลวงโปธิ บ้านเกาะ เมื่อลุนมาดีบ้านแม่จันทร์ดา ปู่เจ็กซือฮงตั้งวัดบุปผา แม่เดียวลูกบ้านโธมาซื้อฝ้ายบ้านจ้างเคิ่ง บ้านปู่คำเน อันหละก่า ”⁵¹

(ฝ้ายโรงงานขาดตลาดนาน หลังสงครามหลายปีจึงมีฝ้ายขายที่ตลาดบ้านช่างเคิ่ง บ้านปู่คำเน ปู่ปันแม่ล้อม ปู่หนานโปธิบ้านเกาะ หลังจากนั้นเมื่อบ้านแม่จันทร์ดาปู่เจ็กซือฮงใกล้วัดบุปผาราม แม่เดินจากบ้านโธมาซื้อฝ้ายบ้านช่างเคิ่ง)

“ แม่ปลุกฝ้ายดอก เอามาอิด มาปั่น มาดอเป็นผ้าขาว ผ้าดิบ

⁵¹ แมติ บุญเทียม : อายุ 70 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 25 มีนาคม 2547

ผ้าหลบ แป้งหมอนใจฝ้ายเมืองกุ้ยยังหูกมือหมดมือแม่ปอค่อม ฝ้ายหละหันขาดหายไปเป็น 10 ปี เมื่อคืนปั่นฝ้ายมือเบื่อง หนึ่งก้อยอยู่ ลูกเป็นกำ ทุบอยู่หือเขาฟังกั๊วเขาน้อยใจ " แม่ฮุยसानมยาน " ถ้านั่ง เยี้ยะก้านลูกให้กินนมจกนมไปดังหลังหือลูกกิน แม่เป็นคิซอ⁵²
(แม่ปลูกฝ้ายดอก เอามาอิด ปั่น ทอเป็นผ้าขาว ผ้าห่ม ผ้าปูที่นอน ทำหมอน ใช้ฝ้ายเมืองทั้งหมดเย็บมือจนเจ็บหลังมือ ฝ้ายโรงงานขาดหายไปนานเป็นสิบปี กลางคืนปั่นฝ้าย ไกวเปลลูกด้วย แต่ไม่เล่าให้ลูกฟัง)

แม่คิ บุญเทียม แม่ก้า ฤทธิ์เรืองโรจน์ พุดถึงฝ้ายหละหันขาดจากแม่แจ่มนานหลายปี ผู้หญิงแม่แจ่มใช้ฝ้ายเมืองตลอดระยะเวลาที่ฝ้ายไม่มีขาย การปลูกฝ้ายเริ่มปลูกตั้งแต่ช่วงบ้าน (ลานบ้าน) และการปลูกร่วมกับข้าวไร่ แม่ก้าเล่าถึงแม่ฮุยसानบ้านเจียงเรื่องให้ลูกกินนมจกนมหลัง ขณะนั่งทำงานเพราะนมยาน ซ้ายยังบอกว่าตัวเองขอย (อิจฉา) ฟังผิวเผินเป็นเรื่องตลก แต่ถ้ามองลึกซึ้งน่าสงสารทั้งแม่ฮุยสาและลูกไม่มีเวลาแม้แต่จะอุ้มลูกกินนม

" ตีนจกมันหายไปเมิน เต้าเมื่อสงครามญี่ปุ่น ฝ้ายบะหมี่ ใจฝ้าย เมืองตอหูกตอฝ้าย แล้วมันตึกยากกันนอยาก ไผกะบะได้ก็คิดหาตังคิ ตังงาม มีอะสังกะนุ่งไป คนเฒ่าคนแก่ดีเบือนมีตีนจก ไปวัดไป ปอยเบือนกะนุ่งตีนจก คนบะหมี่กะนุ่งขึ้นลัวะขึ้นแอมเต้าอัน เมา เซาะหาเข้าหาน้ำเซาะกิน ตีนจกมันหายไปแต่หายไปเป็นสิบ - ชาวปี มาพื้นตอกันหมก้า เมื่อยาคาบ้านต้องฝ้ายเอาไหมมาหือตอ อี้แสง ลูกย่ำบ้านต้องฝ้าย เอาไหมมาตอดีโรงเรียนบ้านต๊ิบ หละอ่อน บ้านเขาจะลวดเอาไหมของยาคาฟองอี้แสงฟองมาตอมันบะใจไหมแต่ เบือนว่า ประคิษฐ์ เขาคนเฒ่าว่ามันบะงามบะเหมือนฝ้ายเขาตะ ก่อน ดีตีนจกหายไปบะใจเขาบะตอ มันบะหมี่คนซื้อถ้ามีคนซื้อมันถึง มีคนตอ ถ้าไค้ฮู้ว่าตีนจกปีกมาเมื่อใด ลองไปถามยาคาบ้านต้อง ฝ้าย"⁵³

(ตีนจกมันหายไปนาน ตั้งแต่สงคราม ฝ้ายไม่มีใช้แต่ฝ้ายเมืองเป็นช่วงที่ ยากลำบากไม่มีใครคิดถึงเรื่องสวยเรื่องงาม มีอะไรก็นุ่งกันไปคนแก่ที่มีตีนจกไปวัดก็นุ่งตีนจก คนไม่มีก็นุ่งขึ้นลัวะ ขึ้นแอม มัวแต่ทำมาหากิน ตีนจก หายไปเป็น 10 - 20 ปี มาพื้นตอกันอีกครั้ง เมื่อยาคาบ้านต้องฝ้ายเอาฝ้าย ไหมมาให้ทอ และนางแสงลูกย่ำบ้านต้องฝ้าย เอาไหม (ไหมประคิษฐ์) มาทอที่โรงเรียนบ้านทัพสาว ๆ ชาวบ้านก็เอาฝ้ายไหมจากยาคาและนางแสง

⁵² แม่ก้า ฤทธิ์เรืองโรจน์ : อายุ 72 ปี, บ้านเจียง, สัมภาษณ์ 27 มีนาคม 2547

⁵³ แม่ฮุยคำปือ(ฮอง) ไชยเกตุ - แม่สา ทานา : อายุ 80 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 20 มิถุนายน 2547

มาทอ ไม่ใช่ไหมจริงคนแก่ว่าไม่สวยเหมือนฝ้ายที่ตีนจกหายไปไม่ใช่ช่างทอ
ไม่ทอ แต่ไม่มีคนซื้อ ถ้าอยากรู้ว่าตีนจกกลับมาเมื่อใดให้ไปตามยาคาบ้าน
ท้องฝ้าย)

แม่ฮ่อง แม่สา บอกว่า ตั้งแต่สงครามญี่ปุ่น ฝ้ายลมหั่นหายไปนานใช้แต่ฝ้ายเมือง
ตีนจกก็ไม่ได้ทอ มุ่งแต่ทำมาหากิน ไปวัดไปปอยคนมีเงินได้นุ่งตีนจก คนยากจนนุ่งชิ้นลัวะชิ้น
อ้อม มาพื้นทอตีนจกอีกครั้ง เมื่อแม่สุดากับพี่แสงบ้านท้องฝ้ายเอาไหมประดิษฐ์เข้ามา แม่ฮ่อง
ไล่ให้ไปตามแม่สุดาท้องฝ้าย

• แม่อายุ 68 ปี เมื่อหน้อยแม่อยู่บ้านดืบ แม่อุยคำจกตีนชิ้น
งามเมื่อสงครามแม่เป็นหละอ้อนหน้อยเดียวเข้าชุมกับเบื่อนได้ แม่หัน
แม่อุยคำเยาะฝ้ายเมือง ทอฝ้ายเมืองจกตีนชิ้นกับนุ่งฝ้ายแลบๆ จกได้
แต่หน้อยฝ้ายเยื่อมฝ้ายลมหั่นบ่มีขาดไปเมิน แม่ใหญ่แล้วได้ไปซื้อ
ฝ้ายบ้านปู่คำเนจ้างเค็ง”⁵⁴

(แม่อายุ 68 ปี ตอนเป็นเด็กอยู่บ้านทัพแม่อุยคำ (ป้า) จกตีนชิ้นงาม
ช่วงสงครามแม่ยังเด็กอยู่เดินลงหลุมหลบภัยได้แม่เห็นแม่อุยคำทำฝ้ายเมือง
ทอฝ้ายเมืองจกตีนชิ้นกับนุ่งฝ้ายเมืองเส้นเล็กๆจกได้เพียงเล็กน้อยเพราะฝ้าย
ไม่มีฝ้ายขาดตลาดไปนาน พอโตขึ้นมาได้ไปซื้อฝ้ายบ้านปู่คำเน ช่างเค็ง)

แม่มอม บ้านไร่ แม่จะอายุน้อย แต่ก็อยู่กับยายที่ทอตีนจกเก่งช่วงที่ฝ้ายลมหั่นขาด
ไป แม่อุยคำยังใช้ฝ้ายเมืองปั่นเป็นเส้นเล็กๆ ย้อมหม้อห้อม ย้อมขมิ้น ทอตีนจก แม่ดอง
กันทะจันทร์ อายุ 79 ปี บ้านยางหลวง ช่วยอธิบายต่อว่าการใช้ฝ้ายเมืองทอตีนจกต้องเอา
ฝ้ายกั้นเข้าตากให้แห้งแล้วเอา “หมะเกียง” (ผลไม้เป็นหนามทั่วทั้งผล) รูดฝ้ายให้เรียบถึงจะ
เอาไปจกได้ สรุปได้ว่าแม้จะไม่มีฝ้ายลมหั่นขาย ช่างทอยุคหนึ่งที่รักในการทอจริงๆ ก็ยังหาวิธี
ทอตีนจกเพื่อใช้เองหรือให้ลูกหลาน เพียงแค่ทำได้น้อยเพราะขั้นตอนยุ่งยากและฝ้ายมีน้อยต้อง
ใช้ทำเครื่องนุ่งห่มที่จำเป็น

คนแม่แจ่มยุคก่อนรู้จักย้อมสีฝ้ายจากต้นไม้ เปลือกไม้ตามธรรมชาติ พ่อหนานจันทร์
หมอกใหม่ อายุ 74 ปี บ้านท้องฝ้าย เล่าว่าเมื่อท่านเป็นพระอยู่วัดบ้านทัพผ้าเหลืองที่พระเณร
ใช้ ย้อมด้วยขมิ้นผสมมะขามให้มีสีขมิ้น แม่คำ ชันแก้ว บ้านไร่ กับแม่ดอง กันทะจันทร์
บ้านยางหลวง ช่วยกันบอกลีไม้สะลัก ย้อมได้สีแดง ไม้ค้อเหนียงได้สีดำ ไม้หมะกายได้สีเหลือง
และยังมีไม้หมะนะ (สมอ) ไม้แงะ (ไม้รัง) ไม้ปุย หมะลินไม้ ฯลฯ สรุปเปลือกไม้ทุกชนิดเมื่อ

⁵⁴ แม่มอม เจริญเดช : อายุ 68 ปี, บ้านไร่, ตัมภาพณ์ 18 กุมภาพันธ์ 2547

ย้อมแล้วจะซีด (สีเล้า) ต้องผสมโคลนดินเหนียวสีจะเข้มสวย ตรงนี้ก็เป็นภูมิปัญญาแต่โบราณที่คนสมัยนี้พยายามเลียนแบบ

ช่วงที่ฝ่ายหละหันขาดหายไปเนื่องด้วยสงครามญี่ปุ่น และทางพม่าก็ทำสงครามกับจีน คนแม่แจ่มเคยไป “ หล่ายคง ” ก็ไปไม่ได้แล้ว เมื่อเข้าชั้นวิกฤตข้าวยากมากแพง เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มขาดแคลน แต่คนแม่แจ่มแก้ปัญหาด้วยการขายของให้ญี่ปุ่น หรือรับจ้างแรงงานกับญี่ปุ่น มีสัมพันธไมตรีกับญี่ปุ่นเป็นอย่างดีเพื่อนำพาทุกชีวิตในครอบครัวให้อยู่รอด บางครอบครัวได้เงินจากการรับจ้างมาไถ่ถอนที่นาคืนก็มี ตามคำบอกเล่าด้วยความสนุกของผู้เฒ่าผู้แก่ ที่ได้นำมาสอดแทรกไว้ในบทนี้

2.3 ความทรงจำและความสัมพันธ์กับญี่ปุ่น

“ ป้อเซากล้วยหะพะกัณแดง หะกะล้วยเต็ดไปขายหื้อญี่ปุ่น ของกินซบปีะมันเอาหมด ญี่ปุ่นมันนุ่งผ้าห้อยผอบะถึเหมือนกับบะนุ่งผ้า ป้อกัมันเอาควไปขายหื้อมันได้เงินหลายร้อย ป้อเอามาไถ่ไต่หน่าตี ซำกับเปื้อนไถ่ไต่ได้นาคินกระตักน้ำหม้อ สนาม ป้อกะได้ต่อนี้บะหมี่แล้วมันเมินแล้ว”⁵⁵

(พ่อเอากล้วย พักทองและมะละกอไปขายให้ญี่ปุ่น ของกินทุกอย่างญี่ปุ่นเอาหมด ญี่ปุ่นนุ่งผ้าชิ้นเล็ก ๆ มองไม่ชัดเหมือนไม่นุ่งผ้า พ่อกลัวญี่ปุ่น ไปขายของได้เงินหลายร้อยนำมาไถ่ที่นา กระตักน้ำ หม้อสนาม พ่อก็ได้ ต่อนี้ไม่มีแล้วเพราะมันนาน)

พ่อหนานจันท์ หมอกใหม่ เล่าถึงการเอาของไปขายให้ญี่ปุ่นที่แม่นาจร (จากอำเภอแม่แจ่ม – แม่นาจร 26 ก.ม.) ญี่ปุ่นซื้อผักผลไม้ทุกอย่าง ที่น่าสนใจคือญี่ปุ่นนุ่งน้อยห่มน้อยหลายคนเล่าเหมือนกันว่าญี่ปุ่นไม่นุ่งผ้านุ่งแต่กางเกงใน พ่อหนานได้เงินมาหลายร้อย เอามาไถ่ถอนที่นา

“ สมัยนั้นมันตึกยากก็อยากจะกินก๋อบ่หมี่ เงินต้องหายาก ลูกก๋อหลายกินเข้าากก้อย ากกล้วย กามัน ป้อไปฮับจ้างชุดตาง แม่มาลัย ผดแม่ฮ้องสอน ได้วันแปดบาทญี่ปุ่น เงินญี่ปุ่นมันแพง เอาคนเดียวมัน ตอนชุดตางมีหัวหน้ากุ่มงานมันหื้อฮ้องว่า “ โกลิโต ” แป้วว่าหัวหน้า ป้อได้ชะตางค์ญี่ปุ่นมาหลายร้อยเงินมันแพงได้เอา

⁵⁵ พ่อหนานจันท์ หมอกใหม่ : อายุ 75 ปี, บ้านห้องฝ่าย, สัมภาษณ์ 27 มีนาคม 2547

มายกไต่ยกนาหยั่งป้อหนานว่าหนะกำ"⁵⁶

พ่อคำ จันทร๊ะคำ บอกว่าสมัยนั้นยากจนมาก ข้าวไม่มีจะกิน ลูกหลายคนใช้กล้วย กล้วย มันผสมข้าวกิน พ่อคำไปรับจ้างทำถนนให้ญี่ปุ่นที่แม่มาลัย อำเภอแม่แตง ไปถึงแม่ฮ่องสอน บอกว่าได้วันละ 8 บาท ญี่ปุ่นเป็นเงินญี่ปุ่นทำขึ้นเอง และยังจำตำแหน่งหัวหน้างานเรียกว่า "โกลิโต" พ่อคำได้เงินมาได้ตอนที่นาเช่นเดียวกับพ่อหนานจันทร๊ะ

(ค่าเงินเยนญี่ปุ่นกับเงินบาทของไทยลดลงมาเท่ากัน $100 = 100$ และทางการญี่ปุ่นพิมพ์ธนบัตรราคาชนิด 50 สตางค์ให้ใช้ระหว่างสงคราม *)

ภาพที่ 3.2.2 ธนบัตรราคาชนิด 50 สตางค์
ที่ใช้ในระหว่างสงคราม

*วันที่ 23 เมษายน 2485 หลังจากที่คณะผู้แทนเศรษฐกิจของไทย ซึ่งมีนายวินิจ ปานะนนท์ เป็นหัวหน้าไปเจรจากับญี่ปุ่น ตามข้อตกลงนี้ ค่าเงินเยนต่อเงินบาท ซึ่งเมื่อก่อนสงครามอยู่ในอัตรา $150 - 160 = 100$ กลายเป็น $100 = 100$ หรือเท่ากับเงินบาทลดค่าลงร้อยละ 33 คณะผู้แทนเศรษฐกิจขณะนี้ยังคงลงว่า รัฐบาลไทยจะชำระเงินทั้งในการพาณิชย์ และไม่ใช้การพาณิชย์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นเป็นเงินเยน และข้อตกลงยังครอบคลุมไปถึงเรื่องเงินเยนพิเศษ กล่าวคือในวันที่ 18 มิถุนายน 2485 ญี่ปุ่นให้ไทยกู้เงิน 200,000,000 เยนจากธนาคารแห่งประเทศไทย "เพื่อรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงแห่งเงินตรา" แต่มีข้อแม้ว่าญี่ปุ่นจะออกเงินกู้ให้เป็น "เงินเยนพิเศษ" หรือเป็น "เยนทหาร" ซึ่งเป็นเงินสกุลเดียวกับที่ใช้อยู่ในกองทัพญี่ปุ่นในฮ่องกง และดินแดนอื่น ๆ ที่ญี่ปุ่นครอบครอง

ข้อตกลงปรับอัตราเงินเยน - บาท และข้อตกลงเรื่องเงินเยนพิเศษทำให้ญี่ปุ่นได้เปรียบไทยมาก เพราะญี่ปุ่นสามารถซื้อวัตถุดิบจากไทยในราคาถูกกว่าเดิม แต่ไทยต้องยอมรับข้อตกลง เพราะญี่ปุ่นจะไม่ยอมรับแลกคืนธนบัตรที่ทหารญี่ปุ่นเข้ามาใช้หลายล้านบาทในภาคเหนือและภาคใต้และญี่ปุ่นยังยอมชดเชยข้อเสียเปรียบของไทย 2 เรื่อง คือ

⁵⁶ พ่อคำ จันทร๊ะคำ : อายุ 75 ปี, บ้านด่อเรือ, สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2547

1. ญี่ปุ่นยอมให้ไทยกำหนดราคาข้าวที่จะขายให้ญี่ปุ่นสูงกว่าราคาเดิมร้อยละ 37 และ
2. ญี่ปุ่นยอมลดค่าเงินเปียสอินโดจีน ซึ่งมีราคาสูงกว่าไทยให้ลดลงเท่าไทย

อันที่จริงว่ากันตามทฤษฎีข้อตกลงเรื่องเงินเยน - บาท อาจเป็นผลดีกับไทยในกรณีที่จะช่วยให้ขายสินค้าได้ราคาสูงขึ้น แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะไทยกำลังอยู่ในระหว่างสงคราม ไม่สามารถผลิตสินค้าออกจำหน่ายได้

รัฐบาลไทยยังต้องรับภาระหนักทางเศรษฐกิจเมื่อญี่ปุ่นเรียกร้องกู้เงินบาทไปใช้จ่ายในกองทัพญี่ปุ่น โดยใช้วิธีกู้หลายวิธีตามที่ญี่ปุ่นสะดวกในระหว่างเดือนธันวาคม 2484 ถึงเดือนมิถุนายน 2485 ญี่ปุ่นใช้สินค้าจึงขาดตลาด แม้ในบางกรณีพ่อค้าอาจจะมีสินค้าอยู่ในโกดัง แต่ไม่ยอมขายเพราะรัฐบาลควบคุมราคาสินค้าไว้ ถ้าขายพ่อค้าต้องขายขาดทุน นอกจากนี้ สินค้าตามโกดัง เช่น พวงเครื่องเย็น จักรเย็บผ้า เทียนไข เฟอร์นิเจอร์ ผ้า ถูกพวกทหารญี่ปุ่นริบและส่งกลับไปญี่ปุ่นโดยทางเรือหมด

กองทัพทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยยิ่งทำให้สถานการณ์ทรุดหนัก เพราะกองทัพจะบังคับซื้อข้าว อาหารและของใช้จากพ่อค้าไปเลี้ยงทหารญี่ปุ่นที่ประจำอยู่ในพม่า และมลายูในราคาสูงกว่าราคาตลาดหลายเท่าตัว ญี่ปุ่นกว้านซื้อยารักษาโรค น้ำมันหมู สบู่ แป้งข้าวเจ้า แม้กระทั่งผักสดก็กลายเป็นอาหารฟุ่มเฟือย วัว ควาย เป็นสินค้าที่ญี่ปุ่นต้องการมากไม่ต่ำกว่าปี ละ 600,000 ตัว ทางทหารต้องห้ามซื้อขายข้ามเขตจังหวัด และเนื่องจากญี่ปุ่นยึดรถไฟไทยไปใช้ลำเลียงทหารและอาวุธ ทำให้การขนส่งสินค้ายากลำบาก ประกอบกับพ่อค้าญี่ปุ่นออกไปกว้านซื้อสินค้าในต่างจังหวัดให้ราคาสูงกว่าปกติ คนต่างจังหวัดจึงเดือดร้อนหนัก ต้องซื้อของราคาแพง ของชนิดเดียวกันที่ขายในกรุงเทพฯ และในต่างจังหวัดราคาต่างกันมาก เช่น ในปี 2487 ราคาเกลือในกรุงเทพฯ ตกถึงละ 6 บาท แต่ที่ลำปางราคาสูงถึงละระหว่าง 120 ถึง 200 บาท ของใช้จำเป็นเช่นเสื้อผ้า ก็หาซื้อไม่ได้ถึงขนาดไม่มีจะสวมใส่

ตอนต้นปี 2485 น้ำมันขาดตลาด ในกรุงเทพฯ มีการกำหนดใช้บัตรปันส่วนน้ำมัน ดีเซล น้ำมันเตา น้ำมันเบนซินอากาศยาน และน้ำมันก๊าด สำหรับรถยนต์ส่วนตัวให้ซื้อน้ำมันได้เพียงเดือนละ 10 ลิตร ส่วนรถประจำทางไม่มีน้ำมันใช้ต้องใช้ฟืนแทน บ้านเรือนในเขตกรุงเทพฯ ต้องใช้กระแสไฟฟ้าจำกัดทั้ง ๆ ที่เมืองใหญ่ที่มีไฟฟ้าใช้มีอยู่ไม่กี่เมือง โรงไฟฟ้าต้องใช้เครื่องยนต์ดีเซลปั่นกระแสไฟฟ้า และหลังจากปี 2485 ก็ไม่มีไฟฟ้าใช้กันตามบ้านเรือน จนกระทั่งสงครามเลิกในกลางปี 2488⁵⁷

ราว ๆ กลางปี 2486 เหยี่ยวทองแดงขาดตลาดเพราะญี่ปุ่นเอาไปหลอมเป็นโลหะหมด แม้กระทั่งทองแดงตามขอบประตูหน้าต่างของโรงเรียนก็ถูกแกะออกไปใช้ การขาดแคลนโลหะ

⁵⁷ แดมสุข นุ่มนนท์ : เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง, กรุงเทพฯ : สารานุกรม, 2544

และสายไฟทำให้มีการขโมยท่อน้ำประปา สายไฟฟ้า สายโทรเลข สายโทรศัพท์ ขณะที่อุตสาหกรรมในประเทศประสบปัญหาเครื่องจักรเสื่อมคุณภาพ ไม่มีอะไหล่มาเปลี่ยน อุตสาหกรรมทอผ้า อุตสาหกรรมทำกระดาษ อุตสาหกรรมทำไม้ขีดไฟขาดวัตถุดิบผลิตได้ไม่พอกับความต้องการ โดยเฉพาะกระดาษขาดแคลนมาก ราคาถีบตัวสูงขึ้นจากเดิมริมละ 2-3 บาท มาเป็นริมละ 200 บาท

“เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ป้อได้ไปคัดเลือกทหารที่จอมทอง บ้านเขาพะหมี่อำเภอ ป้อได้เป็นทหารไปอยู่ลพบุรี เป็นทหาร แล้วป้อปักบ้านพะหมี่กั้นหมิงงานอะสัง ป้อออกไปเขาฮับจาง ตั้งฮอด - ป้อสะหลิจนถึงแม่สุ แม่สา แม่ฮ้องสอนลวดได้เมีย (แม่ฮุยมัน) อยู่ปิ่นได้ 2-3 ปี ก่อปักมาอยู่แม่ปาน เยียะไฮเยียะ นางันนะเคียวป้อนะได้คำ ญี่ปุ่นอะสังชักหยั่ง เสื้อผ้าป้อน่งผ้าเมืองตั้งเต้าหน้อยจันเต้า⁵⁸ (พอใจ ปะโย บ้านแม่ปาน เล่าว่าได้คัดเลือกทหารไปอยู่ที่ลพบุรี ไปคัดเลือกที่จอมทองเพราะแม่แจ่มเป็นกิ่งอำเภอขึ้นกับจอมทอง เมื่อกลับมาบ้านเจอภาวะขาดแคลนทุกอย่าง เลยหนีออกจากแม่แจ่มไปทางอำเภอฮอด จนถึงแม่ฮ้องสอน และได้เมียคนแม่สุริน อยู่ที่นี่ 2-3 ปี ก็ย้ายกลับมาอยู่แม่ปานทำไร่ทำนาและตลอดชีวิตพออยู่ใช้แต่ผ้าเมืองไม่เคยมีเสื้อผ้าอื่น)

“ เมื่อแม่ฮุยเป็นสาว ป้อฮุยหนานทา ป้อของแม่เป็นแกบ้าน ปา ญี่ปุ่นลูกแม่มาลัยอยู่ดวยดีบ้าน ญี่ปุ่นมันจิวเฮาเยียะกาน ดักน้ำ ดำข้าว เยียะดวยเฮากูหยั่ง มันอาบน้ำดีน้ำเหมืองปวยตัวอาบน้ำ แม่บ่ได้ของอะสังชักหยั่งมันมีเต้าผ้าติดเนื้อเสื้อติดตัว มันจะเมื่อบ้านเมื่อเมืองมัน ญี่ปุ่นดีมันมีควมของมันจางจัวต่าง ม้าต่างเฮาของมากองไว้ดีต้าคงคำ ”

“ ก่อนนั้นตึกยากกันเข้า แม่ฮับจางหาบควัวที่ญี่ปุ่น ผ้าขาวมัดหน้อย ๆ ผ้าลายมัดหน้อย ๆ มันเอาควัวกองไว้ดีต้าคงคำ หัวข้าวแม่แรกในหัวย แม่เป็นสาวแล้วไปกับป้อมันที่อก้าจางกิโธบาท แม่หาบแป 30 กิโล เอาควัวไปไว้ดีวัดค้างจอมทอง ได้เงิน 30 บาทซื้อข้าวสาร ซื้อเกือ ปาบ้าง ปาทุ ปักมา ฝ่ายจอมทองพะหมี่ แม่เยียะฝ่ายเมืองตั้งบะได้หยุบฝ่ายหะหันชักเตือ แม่จกดินขึ้นบะจางเมาตึกเลี้ยงน้องหลายคน ”⁵⁹

⁵⁸ พ่อฮุยใจ ปะโย : อายุ 82 ปี, บ้านแม่ปาน, สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2547

⁵⁹ แม่ฮุยคำเฮีย บุญเทียม : อายุ 78 ปี, บ้านเหล่า, สัมภาษณ์ 25 มีนาคม 2547

(พ่อของแม่อุ้ยคำเอ้ย เคยเอาญี่ปุ่นมาอยู่ที่บ้านช่วยทำงานทุกอย่าง เป็นญี่ปุ่นตกยากมีแต่เสื้อผ้าติดตัวชุดเดียว ญี่ปุ่นที่พอมือของ (ระดับ หัวหน้า) จ้างวัวต่าง ม้าต่าง เอาของมาไว้ที่ท่าคงคำสะพานแม่แรก แม่อุ้ยโคพอเป็นสาวแล้วไปรับจ้างหาบของให้ญี่ปุ่นไปกับพ่อ ของที่หาบ มีผ้าขาว ผ้าลาย เป็นมัดเล็ก ๆ ค่าจ้างก็โลกรั่มละ 1 บาท แม่อุ้ยหาบ 30 ก.ก. เอาไปไว้ที่วัดค้างจอมทอง ได้เงินสามสิบบาท ซื้อข้าวสาร ของกินกลับมา จอมทองก็ไม่มีฝ้าย แม่อุ้ยใช้แต่ฝ้ายเมืองจนถึงปัจจุบัน ทอตีนจกไม่เป็น)

* ญี่ปุ่นมาตั้งแม่มาลัย มาตั้งคอยก้อลักลูกสาวเจ้าฟ้าคอยก้อมา มันมาอยู่พะเปียงจาวคอยก้อมาควหาเอาลูกเจ้าฟ้าปักคีน คอยก้อมอยู่ตะวันตกแม่ฮ้องสอน พม่าป็น ญี่ปุ่นมันเดียวมา ประจิมมันกะ เอาจ้าง ประจัว ประม้ามันเอาหมด แม่บะได้ผ้าคัวญี่ปุ่นแม่เป็น นักเรียนอยู่คือนั้นแม่เอามาหะก้วยเต็ดไปขายที่อ้อมันเต้าอันหละกำ เรื่องลูกเจ้าฟ้าคอยก้อมคนใหญ่เปื้อนอุ้หื้อฟังแม่บะหัน⁶⁰

(แม่ปา บ้านต่อเรือมาแปลกบอกว่า ญี่ปุ่นลักลูกสาวเจ้าฟ้า คอยก้อมเอา มาอยู่ทีบนเขาสูงบนเทือกเขาแม่ออกฮูยาวมาถึงบนบ้านป่าฝาง และ บอกว่าคนคอยก้อมมาตามเอาลูกสาวเจ้าฟ้าคีน ญี่ปุ่นมาทางแม่มาลัย พบ ช้างม้า วัว ของชาวบ้านก็ยึดเอาหมด แม่ปายังเป็นนักเรียนอยู่ เอาของ ไปขาย (มะละกอ) เรื่องลูกเจ้าฟ้าคอยก้อมผู้ใหญ่เล่าให้ฟังแม่ปาไม่เห็น) (อาจจะเป็นเรื่องหลอกเด็ก)

* ญี่ปุ่นมานอนตั่ววัดบุปผา แม่อยู่ใกล้วัดเป็นหละฮ่อนอยู่ แม่เก็บ ผักตำชอกฮัวไปหื้อมันกิน ญี่ปุ่นคนหนึ่งมันจื้อว่า "อาอินตา อะ ฮามะโน อะฮารุชิ" อีแม่จำได้ มันอุ้มอีแก้ว เจ็กนับโงะขึ้นแล้วฮับ เอาอีแม่กะเอาโจงขึ้นแล้วฮับเอาญี่ปุ่นมันเอาพระเจ้าแปงตะไฟ เอา หีบเงินปึงไฟปึงกันจิ้น ถ้าเขาเตีฮัวก่ายไปมันว่า "ออโชะ ๆ" มัน ว่าอะสังกะบะฮู้ ญี่ปุ่นมัน ลำบากมันจึกแห่งก ๆๆ ต่ายคนหนึ่ง เปื้อนเอาฝางไว้ตีโต้โปง ป้ออุ้ยเปี้ยวปาอีแม่ไปขายคัวหื้อญี่ปุ่นตีแม่ จอน ได้ผ้าคัวบสักกะหลาดผืนหนึ่งมิดยับอันหนึ่ง ครกพริกอันหนึ่ง ได้เงินมาแหมหลายร้อย ผ้าคัวบกะมิดยับบะหมี่แล้วเหลือครกพริก อันเดียวมันเป็นครกเหล็กเมื่อป้อบะต่ายป้อเอาตำยา⁶¹

⁶⁰ แม่ปา สัตย์มัน : อายุ 68 ปี, บ้านต่อเรือ, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2547

⁶¹ แม่คืบ จูแวน : อายุ 72 ปี, บ้านก่างโค้ง, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2547

(เมื่อแม่ตีบเป็นเด็กเห็นญี่ปุ่นมานานอนที่วัดบุปผาราม แม่ตีบกับแม่แก้วเมียเจ๊กนับชอบไปเล่นกับญี่ปุ่น เก็บผักตามริมรั้วไปให้ญี่ปุ่น (ไม่บอกว่าขาย) จำชื่อญี่ปุ่นได้ เห็นญี่ปุ่นเอาพระพุทธรูปทำก้อนเส้าก่อไฟเอาหมู เนื้อเสียบไม้ย่างไฟ โดยเอาไม้วางบนเศียรพระ (แม่ตา อุปาดี บ้านเหล้าปาก่อ ก็เล่าว่าเห็นญี่ปุ่นทำแบบนี้ที่บ้านเหล้าปาก่อ เมื่อญี่ปุ่นไปแล้วพ่อของแม่ตาเอาพระพุทธรูปมาขัดล้างแล้วนำไปเก็บไว้ที่วัดป่าแดด) แม่ตีบกับแม่แก้วเดินผ่านไปญี่ปุ่นเรียกว่า “ ออโตะ ๆ ” และเคยเห็นญี่ปุ่นป่วยหนักชักตายคนหนึ่งเขาเอาศพไปฝังไว้ที่ทุ่งโป่ง แม่ตีบเคยไปขายของให้ญี่ปุ่นที่แม่นาจรกับพ่อเบี้ยว สมบุตร (หมอเมืองที่เก่งมากในยุคนั้น) ได้ผ้าห่มญี่ปุ่นผืนหนึ่ง กระไร 1 อัน ลรกพริก 1 อัน เป็นครกเหล็ก พ่ออุยเบี้ยวใช้ป็นยาได้เงินหลายร้อยบาท) (ขอขมครกพริกมาให้อาจารย์และคณะที่มวิจัย ๆ ดู)

“เมื่อสงครามญี่ปุ่น แม่เป็นนักเรียนโฮงเฮียนวัดบ้านตีบ ถ้าได้ยินเสียงเหือบินปากันลั่นเข้าชุม จาวบ้านจ้วยกันเอาไม้เลี่ยมปักไว้กางโค้งปักไว้เยยะดังกะบะฐู้ แม่อุยแม่ของ แม่เอาเข้าหังมัดติดเอาแม่ตั้งวันเมื่อวันหนึ่งได้เข้าป่า เหือ บินมันมาดังคอยหัวจ้าง มาเคือโหนเป็นสิบเป็นขาวแม่ลักอยู่ปากชุมผ่อ”⁶²

(แม่อุยออน บ้านท้องผ่าย เล่าถึงการเตรียมพร้อมของคนแม่แจ่ม เรื่องหลุมหลบภัยเรื่องเอาไม้แหลมปักไว้กลางทุ่งนา ทุก ๆ บ้านของแม่แจ่ม จะเอาไม้แหลมปักไว้กลางทุ่งนาเหมือนกันโดยเกณฑ์ผู้ชายไปตัดไม้คนละเท่า่นั้นเท่านี้แล้วแต่หมู่บ้าน แม่อุยยังเล่าถึงการเอาข้าวแห้งมัดติดเอาเมื่อถูกเงินหนีเข้าป่า ด้วยความขนความอยากรู้ยากเห็นของเด็ก แม่อุยจึงแอบอยู่ปากหลุมหลบภัยมองเครื่องบินผ่านไปนับได้เป็น 10 - 20 ลำ)

แม่ตีบ โอบอ้อม บ้านอาสาม ก็เคยเล่าว่าแม่อุยเหือนแก้วแม่ของแม่ตีบ ไม่ยอมลงหลุมหลบภัยบอกว่าจะนั่งอยู่บนเรือนนี้แหละ ถ้ามันทิ้งระเบิดจริงจะยอมตาย

“ แม่ได้ผ้าญี่ปุ่น มันมาอยู่ดีบ้านเหล้าปาก่อ แม่เอากลับไปแลกเอาผ้าขาวญี่ปุ่นมันบางมันกิด ถ้าเป็นบะเตี่ยวเบื่อนฮ้องว่า ผ้าซูลูเมื่ออันแม่หน้อยอยู่แม่เอาผ้าขาวนั้นไปขอป้อหนานมุ ตัดเสื้อหื้อได้ผืนหนึ่ง มันงาม มันเลื่อมบะเหมือนผ้าเมือง แม่อีกษาคีสะตายมัน บะเตี่ยวหะหมิชาติแล้ว”⁶³

⁶² แม่อุยออน สมพล : อายุ 75 ปี, บ้านท้องผ่าย, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2547

⁶³ แม่เป้ง สมบุตร : อายุ 69 ปี, บ้านก่างโค้ง, สัมภาษณ์ 8 พฤษภาคม 2547

(แม่เบิ่ง บ้านกลางทุ่ง เล่าว่าได้ ผ้าขาวบางญี่ปุ่น เอากล้วยไปแลกกับ ญี่ปุ่นที่บ้านเหล่าปากอ แม่เบิ่งได้ผ้าแล้วขอพ่อหนานมุซึ่งเป็นช่างตัดผ้า เย็บเสื้อให้บอกว่า เป็นผ้าที่สวยงามมากเท่าที่เคยนุ่ง (เคยนุ่งแต่ผ้าเมือง) เก็บรักษายาวดีเพราะเสียดายกลัวจะขาด แต่มันบางพอแม่เบิ่งโตขึ้นใส่มัน ก็ขาด)

แม่ทอง นิปุณะ กับแม่จันทร์ กรรณิกา บ้านไร่ เล่าว่า พ่ออุ้ยแสน วงษ์ชื้อ บ้านทัพ ไปรับจ้างหาบของให้ญี่ปุ่น ได้ผ้าขาวมา เป็นกล่องหลายกล่อง แบ่งให้ลูกหลานแม่ทองกับ แม่จันทร์เอาเย็บมุ้งได้คนละ 2 หลัง

เมื่อผู้ศึกษาวิจัยยังเด็ก (เกิดมีนาคม 2484) เคยเห็นผ้าห่มสีเขียวขี้ม้าหน้ามาก เหมือนผ้าสักกะหลาดอย่างดี เวลาห่มจะกันตัวต้องใช้ผ้าเมืองห่มก่อนถึงใช้ผ้าห่มนั้นคลุมจะอุ่นดี “ พ่อเมือง สมบัติ ” บอกว่าเป็นผ้าห่มญี่ปุ่น พ่อเอาข้าวสารไปแลกที่แม่นาจร พ่อไปหลายหน เอาพี่สาว (พี่เรือนมุล แจ่มแจ้ง) ไปด้วย หาบกล้วยไปได้หม้อสนาม (หม้อหุงข้าว) กับมีด ญี่ปุ่น ของทั้ง 3 อย่างนั้นทนทานมาก พ่อใช้ในการไปค้าวัวตัว และใช้จนถึงยุคทำไร่ยาฝิ่น

2.4 ทำไร่ฝิ่น - แลกฝิ่น - ขายฝิ่น ยุคฝิ่นรุ่งเรือง

“ ป้ออายุ 30 – 40 ไปเยาะไฮ่ยาฝิ่นดีแม่กะกอง กัวขามป้อม แต่ ป้อบะก้ายาเยาะไฮ่หยั่งเดียวได้ยาเอามาขายที่บ้าน ถึงเวลาแลกยา เขายาได้ยา เจ้าหน้าที่ขึ้นไปเก็บขึ้นไปขอ เหมือนเก็บภาษี เยาะไฮ่ ได้ยาหย่อยกะขอหย่อยได้นักกะขอนักสมัยนั้น เปื้อนบะยับ (จับ) เยาะกันกูบ้าน ตั้งเต้าเยาะไฮ่ยากะเขายาเงินเขายาต้องจ่าย น้อย ขยายยาเป็นห่อ เป็นจ้อย ห่อ 900 บาท ”⁶⁴

(พ่ออายุ 30 – 40 ปีไปทำไร่ฝิ่นที่ลดยกะกองไกลบ้าน ทำไร่อย่างเดียว ไม่ได้ค้าขาย เมื่อได้ยาฝิ่นก็เอามาขายที่บ้าน สมัยนั้นไม่มีการจับเพราะทำ กันทุกบ้าน และมีเจ้าหน้าที่ไปเก็บยาฝิ่นกับคนทำไร่ (เหมือนส่วย - ภาษี) เจ้าหน้าที่เก็บมากน้อยตามจำนวนไร่ที่ทำหรือตามจำนวนยาฝิ่นที่ได้ ผู้ทำ ไร่ยาฝิ่นส่วนใหญ่เป็นม้ง และทุกคนก็ต้องจ่ายยาฝิ่นให้กับเจ้าหน้าที่เพื่อ ความสะดวกในการทำไร่ต่อไป พ่อหนานบอกว่าตั้งแต่ทำไร่ยาฝิ่นก็พอหา เงินได้จ่าย ถ้าขายเป็นห่อก็ได้ห่อละ 900 บาท)

⁶⁴ พ่อหนานจันทร์ หมอกใหม่ : อายุ 75 ปี, บ้านห้องฝ่าย, สัมภาษณ์ 27 มีนาคม 2547

“เมื่อเยยะไฮ่ยาผืน ป้อจวนป็น้องไปกันหลายคนไปตั้งแม่ตึงป้อจาย
เยยะไฮ่นห้วยทรายเหลือง ห้างไฮ่แบ่งดีเดียวกันนอนตวยกันหมด
กัวเสื่อ กัวหมี่ ผักนักษันเป็นคงคำ ได้เงินคนเหล็ก(ภาษาท้องถิ่น)
คนน้อยมอกปอกุ้มกัน”⁶⁵
(เมื่อทำไร่ผืนชวนญาติพี่น้องไปกันหลายคนทั้งผู้หญิง ผู้ชาย ทำไร่บนห้วย
ทรายเหลือง ทำที่พักนอนที่เดียวกันเพื่อป้องกันสัตว์ร้ายและผีป่าได้เงินคน
ละเล็กละน้อยพอกิน)

พ่ออุ้ยป็น บ้านแม่ปาน เล่าถึงการไปอยู่ทำไร่ผืน ต้องไปทำที่ป่าดงดิบเพราะดินดี แต่
มีสัตว์ร้าย เช่น เสือหมี่ และผีป่าเยอะ จึงต้องปลูกห้าง (ที่พัก) อยู่รวมกันไม่แยกกันอยู่
กลางวันไปทำไร่ของใครของมัน กลางคืนต้องมาอยู่รวมกันเมื่อเกิดเหตุร้ายหรือมีอันตรายใด ๆ
จะได้ช่วยเหลือกัน ป่าดงคำที่พ่ออุ้ยป็นไปทำไร่ เป็นเทือกเขาเดียวกันกับดอยอินทนนท์ ใกล้
กับดอยอินทนนท์มาก จึงยอมมีสัตว์ป่าชุกชุมและมีอำนาจป่าที่คาดคิดไม่ได้เลย คนเผ่าคนแก่
ในกลุ่มต้องควบคุมดูแลลูกหลานให้ทำงานด้วยความสงบเคารพต่อเจ้าที่เจ้าทางไม่ให้เกิดความ
“ ชัด ” เพราะหมายถึงอันตรายต่อชีวิตและเป็นอุปสรรคในการทำมาหากิน ก็นำแปลกที่การทำ
ไร่แถวนั้นไม่ค่อยได้ผลเท่าใด ได้เพียงคนเล็กคนน้อย

• เยยะไฮ่ยาผืน แม่ตึงกะไปล้าไปเหลือ ไปละลูกละเต้า ไปถอน
หญ้าที่หละไปฮิไปหาเยยะไฮ่ยา ได้หุบได้ใจเงิน สมัยนั้นยาถูกกะ
แปง ห่อ 600 บาท เอาขึ้นไปตั้งแม่ตึง ป้อจาย หุกฝ้ายตึงบ่อได้
เยยะ ชื่อผ้าเต็ดเอา (ผ้ามาจากกรุงเทพ) หาบเข้าสุกเข้าสารหาบ
คอบหาบควั เดียวไปวันคำ ไปอยู่ป็น นอนป็น อเงินง่ายน้อย
ถ้าเขาไปมันตึงได้เอาเงินชื่อผ้า ชื่อควัชื่อคาบสะลิ ชื่อชะปะ จาว
ลำปางปิกมาชาย ตะก่อนเยยะไฮ่ยาหยังเดียว เดือน 4 เดือน
5 กำลังถากกำลังเขาะ เมื่อกำลังเอาหนะโทะ ๆ ๆ คนมันตึง
หลายล้า ใจเงินแป เงินมุ เงินถับ จ้าง (ชั่ง) มียอย (ตาชั่ง) ไร่จ้าง
ยา ห้อยาชายเป็นห่อแป ห่อมุ ห่อถบ 2 แป เป็น 1 มู 8 มู เป็น
1 ถบ 14 ถบเป็น 1 ชัน 10 ชัน เป็น 1 จ้อย (ห่อ) คนเยยะไฮ่
ยาคนก้ายาบะกีนยา คนไปฮับจ้างถิงกีนยา ถ้าเขามียาผืนไว้เต้า
กับมีเงิน ดีเหลือเงินก่อนใช้ได้กัวยังจ้างได้แลกกันจิ้นกันป่าได้

⁶⁵ พ่ออุ้ยป็น วรรณคำ : อายุ 81 ปี, บ้านแม่ปาน, สัมภาษณ์ 13 พฤษภาคม 2547

แลกได้ชะปะ๊ะ แม่หญิงดังลุ่มเฮาบะกินยา แม่หญิงจาวคอยกินยา
ฟ่อง⁶⁶

(ทำไร่ผืนผู้หญิงก็ไปกันทุกบ้านทุกเรือน ทั้งลูกๆไว้ให้คนแก่เลี้ยง ไป
ช่วยกันถอนหญ้าทำงานหาเงิน สมัยนั้นผืนฟ่อง(จ้อย) ละ 600 บาท ทุก
ฝ่ายไม่ได้ทอซื้อผ้าเทศหรือเทพ (จากกรุงเทพฯ) หาบข้าวสารเดินไป
นอนที่ไร่ หาเงินง่ายถ้าขายไป เอาเงินซื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มทุกอย่าง คน
ลำบากนำมาขาย ระยะเวลาทำไร่ผืนประมาณเดือน 4 เดือน 5 กำลังได้
ยางผืน คนไปไร่กันมากมาย ใช้เงินแถบ (รูป) เงินแปะ เงินหมู ชั่งกับผืน คน
ทำไร่ คนค้าผืนไม่สู้ผืน คนไปรับจ้างทำงานสู้ผืน มีผืนไว้ดีกว่ามีเงิน
แลกของกินของใช้ได้ทุกอย่าง)

แม่มุก บ้านไร่ เป็นอีกคนหนึ่งที่จดจำเรื่องราวต่าง ๆ ในอดีตได้ บางเรื่องยังเอามาผูก
เป็นบทจ้อยบทซอ แสดงให้เห็นถึงจิตใจช่างทอ “ มีอารมณ์คิดปะอยู่ทุกขณะในการทำงาน คำ
กล่าวที่ทุกคนบอกว่า “ จะก่อนตึกล้าตึกเหลือ ” เป็นเพียงความเหนื่อยยากทางกาย ใจไม่ได้เป็น
ทุกข์ไปด้วย แม่มุกบอกว่าผู้หญิงก็ไปทำไร่ยาผืน ไปกันทั้งผู้หญิงผู้ชายต้องไปช่วยกัน ทั้งลูกไว้
กับพ่ออยู่แม่อยู่ที่บ้าน งานฝ้ายงานทอผ้าละทิ้งไป คนที่ทำอยู่มักจะเป็นคนแก่ที่อยู่เฝ้าบ้านกับผู้
ที่ไม่ไปทำไร่ยาผืนไม่ไปขายของ แต่ก็มีส่วนน้อยมาก เพราะการเอาของกิน อาหารหวาน
คาว ไปแลกยาในช่วงที่เขาได้ผลผลิต (เดือน 4 เดือน 5) พวกกันไปทั้งหมู่บ้าน (โทะ ๆ ๆ คน
มันดิงหลาย) มันเป็นเวลาที่ทำเงินง่าย ได้ยาผืนมากก็มีพ่อค้ารับซื้อได้เงินทันที จากที่ไม่ค่อยจะมี
เงินใช้ก็มีเงิน แม่มุกยังอธิบายการ ซื้อ - ขาย ยาผืน การแบ่งขายเป็นห่อเล็กห่อน้อย แต่ละห่อ
ต้องขึ้นคาชั่งหมดจะโมเมไม่ได้ ยุติธรรมทั้งคนซื้อคนขาย น้ำหนักยาผืนเทียบดังนี้

2 แป	เท่ากับ	1 มู (มุกกับแปเป็นเงินสมัยเก่าก่อน)
8 มู	เท่ากับ	1 แถบ (เงินรูป)
14 แถบ	เท่ากับ	1 ชัน (ชื่อเรียกน้ำหนักผืน)
10 ชัน	เท่ากับ	≈ 1 จ้อย (ห่อ)

ยาผืนสมัยนั้นมีค่ายิ่งกว่าเงิน เพราะใช้แลกของกินได้สารพัด แลกของใช้ก็ได้ คนที่สู้บ
ยาผืนมักจะหาปลาหาของกินแก่ง เมื่อได้แล้วไม่ยอมขายจะแลกยาผืนอย่างเดียว คนมียาผืนจึงมี
โอกาสได้ของกินของใช้มากกว่าคนไม่มียาผืน และคนมีเงินมีพรรคพวกก็ค้าผืนจนร่ำรวย
ชาวบ้านทั่วไปก็มีโอกาสได้บ้านใหม่ ที่นา ที่ไร่ ได้มาในช่วง ผืนรุ่งเรือง คนใดที่ไปทำไร่ผืน
หรือค้าผืนทั้งผู้หญิงผู้ชายจะไม่สู้ผืน มีแต่กะเหรี่ยงสู้ผืน

⁶⁶ แม่มุก เจริญวงศ์ : อายุ 60 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 13 พฤษภาคม 2547

ปี พ.ศ. 2504 ผู้ศึกษาวิจัย เรียนหนังสือจบยังไม่มียานพาหนะ พ่อเมือง สมบัติ พาไปทำไร่ กระเทียมที่บ้านพุย (ช่วงเดือน พฤศจิกายน – ธันวาคม – กุมภาพันธ์) ขณะมีคนอื่น ๆ เขาปลูกผัสนั่น พ่อปลูกกระเทียม เขา ไร่มี ประมาณ 5 ไร่ จำได้ว่าไม่ได้ผลดีเพราะอากาศเย็นเกินไป บ้านที่พ่อปลูกอยู่ใกล้ลำห้วย ปาย 2 โมง ต้องรีบอาบน้ำเพราะน้ำเย็นมาก หลัง 3 โมงเย็นอาบน้ำไม่ได้ สิ่งที่ได้พบเห็นตอนนั้นคือ การทำไร่ผืนสุดลูกหูลูกตา ดอกผืนจะสวยงามมาก มีหลายสี เมื่อถึงฤดูเก็บผืนจะมีคนไต่ขึ้นไปขายของมากมายหลายเจ้าของ ส่วนใหญ่จะเป็นชนมจีนนำไก่ทำแบบเมืองไมโซน้ำเงี้ยว และลูกอมสารพัดชนิด ขนมเด็ก ๆ ทุกอย่างแลกด้วยยาฝิ่น ลูกมั่งตัวเล็กตัวน้อยจะพกผืนกันทุกคน และที่จำได้ติดตา คือ ลูกมั่งเล่นไฟเก่งมาก เล่นกับผู้ใหญ่ได้ – เสียกันด้วยฝิ่น พ่อแม่ก็ไม่ห้ามปล่อยให้ลูกเล่นตามแต่ลูกต้องการ หรืออาจจะเพราะพ่อ – แม่ ไม่มีเวลาดูแล อีกสิ่งหนึ่งที่เห็นแล้วสลดใจ คือ เวลาเจ้าหน้าที่ขึ้นไปเก็บผืน พ่อมั่งเห็นเจ้าหน้าที่เดินลงเขาใกล้จะถึงไร่ พวกเขาจะร้องเรียกส่งภาษาถึงกันไม่ถึง 5 นาทีเขาพากันหายเข้าป่าหมดเลยทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ เหลือไว้แต่ผู้ชายบ้านละคนไว้ต้อนรับกับเจ้าหน้าที่ พ่อก็จำเหตุการณ์ตรงนั้นได้เช่นกัน วันแรกที่เริ่มเข้ารับราชการพ่อบอกว่า เงินหลวงกับฝิ่นที่เขาไปเก็บมาอย่าให้ติดมือเรา มันเป็นของร้อน (ทั้งหมดที่เขียนในวรรคนี้เป็นความรู้ เห็นและความรู้สึกในขณะนั้น พ.ศ.2504)

“ ใจังเข้าสาร ”

“หลังสงครามยังกันเข้าอยู่ เปื้อนขอไปตั้งหลวง แล้วหลวงเอาเข้าสาร มาใจังลงตีได้ง้อหน้อยนี้แหละ(โรงเรียนเมืองเด็กวิทยา) “ ป้อคำจันทร์ ต๊ะคำ บอกว่าใจังเข้าปี 2504” เปื้อนชนเข้าไปไว้หน้าอำเภอแล้วปาวหื้อคนกันเข้ามาเอา ปาวหื้อกูบ้านตักันเข้า เข้าเป็นซี่เปอะ กันกันตึงตักตึงยาก อี้แม่บอกหื้อเปื้อนว่าแม่มีลูก 4 คน เลี้ยงคนเฒ่า แถม 2 คน เปื้อนบั้นหื้อ 2 ถึงได้คนถึงฟ่อง สิบลิตรฟ่อง บั้นกันไปแล้ว ”⁶⁷
(หลังสงครามยัง “ กันข้าว ” ทางกาฐาข้าวสารบรรทุกเครื่องบินมาถึงลงที่ทุ่งนาปี 2504 แล้วแบกขนไปไว้ที่หน้าอำเภอให้กำนันผู้ใหญ่บ้านประกาศให้ชาวบ้านไปรับข้าวสาร(ข้าวสารปนซี่โคลน) แม่บอกว่ามีลูก 4 คนเลี้ยงคนแก่ อีก 2 คน ได้ข้าวสารมา 2 ถึง)

แม่ติบ จูแวน เล่าถึงการ “ กันเข้า ” หลังสงครามบอกว่าปีนั้นข้าวไม่มีจริง ๆ จะขอกู้ขอซื้อจากคนที่เคยมีข้าวก็ไม่มี ทางอำเภอได้ขอไปทางจังหวัด ปีนั้นรถยนต์ยังเข้าแม่แจ่มไม่ได้

⁶⁷ แม่ติบ จูแวน : อายุ 74 ปี, บ้านก่างโค้ง, สัมภาษณ์ 28 เมษายน 2547

จึงต้องบรรทุกเครื่องบินมาถึงลงที่ทุ่งนาใกล้อำเภอก (โรงเรียนเมืองเด็กวิทยา - ปัจจุบัน) คนแม่แจ่มเรียกว่า “ โจ้งเข้า ” กำนัน ผู้ใหญ่บ้านแจ้งให้ผู้ “ กั้นเข้า ” จริง ๆ มาขอรับข่าวสารที่อำเภอก ซึ่งมีทั้งข่าวจ้าวและข่าวเหนียว การแบ่งข่าวสารแบ่งให้ตามจำนวนคนในบ้านเรือน จากคำบอกเล่าว่าถึงข่าว ปี พ.ศ. 2504 มีคนยืนยัน 1 คนคือ พ่อคำ จันทร๊ะคำ แม่ดืบ บอกว่าข่าวเป็น “ ชีเปอะ ” คือ เป็นโคลน แสดงว่าช่วงนั้นในนามีน้ำอาจจะมีต้นข้าวอยู่ด้วยแต่ข้าวยังไม่ออกรวง เป็นช่วงที่ใกล้ข้าวไร่จะได้เก็บเกี่ยว ประมาณเดือนกันยายน - ตุลาคม (เดือน 12 เหนือ) เพราะช่วงเดือน 12 จะเป็นช่วงงานสลากภัตต์และมักจะ “ กั้นเข้า ” กันทุกปี เป็นช่วงข้าวยากหมากแพง จำได้ว่าที่บ้านจะมีข้าวที่พ่อแบ่งให้พวกพี่ ๆ 3 คน (พี่ก่องคำ - พ่อหนิ้ว - พ่อเพชร) ถึงช่วงทำบุญสลากจะได้แบ่งข้าวให้ญาติที่ไม่มีข้าว แลกบ้าง(ของกิน-ปลา-ผัก ฯ)

สอบถามจากแม่ดอก ตาบุญญา และแม่ทองอินทร์ ไม่มีเหตุ บ้านช่างเค็ง บอกว่าทางการมาถึงข่าวสารให้ในปี พ.ศ. 2504 แน่นนอน เพราะลูกแม่ดอกชื่อ นางดารา สมยศ และลูกแม่ทองอินทร์ ไม่มีเหตุ ชื่อนายอาคม ไม่มีเหตุ เกิดปี พ.ศ. 2504 ช่วงที่ทางการมาถึงข่าวสาร

2.5 การเข้าถึงวัดอุคคิฝาย / ผ่า

ในยุคนี้เหตุการณ์เปลี่ยนไปเนื่องจากสงครามโลก บ้านเมืองไม่สงบ การไป - มาหาสู่กันเหมือนเมื่อก่อนไม่สะดวก โดยเฉพาะไปค้าวัวต่าง ทางตะวันตกไปหลายคงก็ไปไม่ได้ ผ่าที่ที่เคยซื้อจอมทองก็ไม่มีขาย ผู้หญิงแม่แจ่มจึงใช้วิธีปลูกฝายเมืองโดยเอาเมล็ดพันธุ์จากที่เคยไปแลกทางตะวันตก ทางเหนือ ปลูกในบ้านสำหรับคนที่มียี่บ้านกว้างเพื่อดูแลได้ง่าย คนที่ทำไร่ข้าวไกลบ้าน เช่นบ้านช่างเค็งไปทำไร่ข้าวทางเหนือตั้งแต่แม่แทน ห้วยหละปี่ ห้วยหละควาย เขตแม่วาก ก็จะแบ่งที่ปลูกฝายคนที่มียี่นาอยู่ทางต่อเรือ แม่ววม ก็เริ่มปลูกฝายหัวไร่ปลายนา บ้านทัพ บ้านไร่ เริ่มปลูกฝายที่คอยหน้าม่อนหมาก เพราะขอแลกกับลัวะด้วยหมาก หนึ่งหมื่นเดิมจึงเรียกคอยนี้ว่า คอยหมากหมื่น คอนหลังเพี้ยนมาเป็นหน้าม่อนหมาก (แม่อุยดืบ บุญเทียม ผู้เล่า)

พ่อเมือง สารินจา อายุ 80 ปี บ้านไร่ เล่าว่าหลังจากญี่ปุ่นออกไปหมดแล้ว พ่อคำวัวต่าง ก็เริ่มเอาวัวออกไปรับจ้าง ไปซื้อของ ทางจอมทองบ้าง ทางแม่สุ แม่ลา ขุนยวม เอาของไปขายบ้านยาง (กะเหรี่ยง) ทางตะวันตกเหมือนก่อนสงคราม เพียงแต่ข้ามแม่น้ำสาละวินไม่ได้ เพราะเป็นเขตพม่า มีการฆ่ากันตามชายแดนไปแล้วไม่ได้กลับ ผ่าแม่สุ แม่ลา ยังมีขายอยู่ ผ่าแดงน้ำมันก็มีแต่ไม่เหมือนฝายหลายคง พ่อคำวัวต่างส่วนหนึ่งก็ไปสะเมิง เพื่อซื้อเมียงมาขาย อาชีพรับจ้างต่างของจอมทองจะดีที่สุดของพ่อคำวัวต่างยุคนี้เพราะที่แม่แจ่มมี “ กาด ” ตามหมู่บ้านหลายแห่ง โดยเฉพาะบ้านช่างเค็ง บ้านสันหนอง และบ้านพร้าวหนุ่ม คำจ้างต่างของ

กิโกรัมละ 50 สตางค์ ถ้าจ้างคนหาบกิโกรัมละ 1 บาท ของใช้ด่วนหรือของเสียเร็ว เช่น ปลาทุ ปลาหยง เขาจ้างคนหาบ นอกนั้นจ้างวัวต่าง ฝ้ายขาว ฝ้ายแดง จอมทองก็เริ่มมีขาย มากแล้ว กาดแม่แจ่มก็ขายฝ้ายหลายแห่ง บ้านปู่คำเน บ้านปู่ปัน บ้านช่างเค็ง บ้านย่าจู้ บ้านปู่ศรีวิชัย บ้านสันหนอง บ้านปู่สุข พร้าวหนุ่ม

ของแม่แจ่มที่ต่างออกไปขายจอมทองก็มีครั้งกับปู่ (พลุ) ซึ่งซื้อมาจากบ้านปูทาง ตะวันตก พ่อค้าวัวต่างส่วนมากสู้ฝืน เพราะเดินทางรอนแรมกลางป่านานเป็นเดือนกว่าจะถึง บ้าน พวกยาง (กะเหรี่ยง) ตะวันตกช่วงหลังสู้ฝืนกันมาก ทำไร่นานาลดลง กลายเป็น ลูกจ้างมั่งเป็นส่วนใหญ่ ยางทางเหนือก็เหมือนกันเพราะไร่นามีทั่วไปแถวดอยรอบ ๆ แม่แจ่ม เขาจะสู้ฝืนทั้งผู้ชายผู้หญิงพวกยางจึงยากจนลงจากที่เคยมีนา มีเงิน มีช้างก็สิ้นเนื้อประดาตัว กลับกลายเป็นลูกจ้างเขา ชาวไม่มีจะกินต้องเอาของป่าลงมาแลกบ้านไค (กลับกันกับยุคก่อน สงคราม - ฝืนน่าจะเป็นเหตุ)

สอบถามข้อมูลเพิ่มเติมเรื่องพวกยาง (กะเหรี่ยง) ยากจนลงว่าเป็นเพราะเหตุใด โดยเฉพาะยางทางตะวันตกที่เคยร่ำรวยมีช้าง พ่อปัน เจริญเดช และพ่อสิงห์ นิปุณะ บ้านไร่ ผู้ที่เคยไปมาหาสู่บ้านยางทางตะวันตกเล่าว่า ตั้งแต่แช่(ม้ง) เข้ามาอยู่แม่แจ่ม พวกม้งขยันและ ค้าขายเก่ง ทำไร่นาก็ทำมากโดยเฉพาะไร่นา ม้งก็จะจ้างยางบุกเบิกถางไร่นาโดยใช้ฝืนจ้าง ทำให้พวก ยางติดฝืนกันงอมแงม เมื่อคิดฝืนเวลาทำงานก็น้อยลง ผลที่สุดมีทรัพย์สินสมบัติอันใดก็ขาย กลายเป็นลูกจ้าง⁶⁸ (ทำงานรับจ้าง) ปัจจุบันไร่กะหล่ำปลี ไร่ข้าวโพด หรือไร่ผักอื่น ๆ ก็จะเป็น ของม้งไปหมด พวกยางก็จะเหลือแต่ไร่ข้าวซึ่งเป็นไร่เก่าที่พวกเขาทำหมุนเวียนกัน เขาพอใจที่จะ อยู่แบบนั้นไม่ค่อยดิ้นรนชวนขายเหมือนม้ง

การปลูกฝ้ายจะปลูกพร้อมกับข้าวกับพริก แต่จะได้เก็บเกี่ยวข้าวก่อนพริกกับฝ้ายจะเก็บ พร้อม ๆ กัน พริกส่วนมากปลูกที่จอมปลวกเพราะดินดีพริกงาม และรากพริกคงมีรสเผ็ดปลวก จึงไม่กัดกิน สมัยก่อนจอมปลวกมีมาก ฝ้ายปลูกทั่วไป เมื่อฝ้ายแตกดอกขาวงามแล้วต้องรีบ เก็บ ใช้ถุงย่ามใบใหญ่คล้องคอเวลาเก็บ พยายามอย่าให้เศษใบติดเพราะยากแก่การเก็บออก การเก็บฝ้ายสนุกกว่าเก็บพริกเพราะเสร็จเร็วและไม่แสบร้อนมือ (ประสบการณ์ตัวเอง)

การแปรรูปฝ้ายดอกให้เป็นเส้นฝ้ายค่อนข้างยากมีหลายขั้นตอน การนำฝ้ายดอกให้เป็น เส้นฝ้ายได้เขียนไว้ในยุคก่อน เนื่องจากยุคนั้นขาดแคลนเส้นฝ้ายละหัน จึงต้องนำเส้นฝ้ายเมือง ปั่นมือผ่านหลายขั้นตอนเพื่อใช้ประโยชน์มากขึ้น

ขั้นแรกเมื่อได้เส้นฝ้ายแล้ว (ขอเล่าจากครอบครัวตัวเอง) แม่คำปันกับพี่ก่องคำจะนำ ข้าวเหนียวเมล็ดหักไปต้มให้เหนียว นำฝ้ายเส้นที่จะใช้ทอผ้าทั้งหมดแช่น้ำก่อนให้ฝ้ายอมน้ำแล้ว บิดออกใส่ในภาชนะที่กว้างและแข็งแรงพอจะเหยียบได้ เอาน้ำข้าวที่ต้มไว้เทลงไปในภาชนะด้วย

⁶⁸ พ่อปัน เจริญเดช อายุ 87 ปี, พ่อสิงห์ นิปุณะ อายุ 65 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 10 กรกฎาคม 2548

มือคงไม่ทั่วถึง แม่ให้พี่ทอผ้าขึ้นเหยียบบนวาดไป – มา จนฝ้ายกับน้ำข้าวเข้ากันดีจึงบิดออกสอดใส่ไม้ตากแดดให้แห้ง ขณะที่ใกล้จะแห้งจะต้องหมั่นกระตุกฝ้ายเพื่อให้เศษเมล็ดข้าวออก แม่คงบ้านยางหลวงเคยบอกว่า “ เอาหมีเกี้ยงชูด ” (ผลไม้มีหนาม) เพื่อให้เศษข้าวเศษผงออกให้หมด ที่พูดตรงนี้เฉพาะฝ้ายสีขาว เพื่อทอผ้าขาว ผ้าหม่ มุ้ง ผ้าปูที่นอน การที่นำน้ำข้าวมาวาดกับฝ้าย เพื่อให้ฝ้ายเหนียวไม่ขาดง่ายเวลาทอ

การย้อมสีตามธรรมชาติ ที่ใช้เปลือกไม้ย้อม ได้เขียนไว้ในยุคก่อนสงคราม ในบทสัมภาษณ์ พ่อหนานจันทร์ หมอกใหม่ แม่ตอง กันทะจันทร์ และแม่คำ ชันแก้ว ซึ่งยุคต่อ ๆ มากียังใช้เปลือกไม้พวกนั้นอยู่ แต่ค่อนข้างใช้น้อย จะใช้มากอีกครั้งหนึ่งในยุคปัจจุบัน ซึ่งเกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐและภาคเอกชนให้ใช้สีจากธรรมชาติ ในยุคหลังสงครามส่วนใหญ่จะใช้ย้อมหม้อห้อม และใช้ฝ้ายสีซึ่งเป็นสีธรรมชาติโดยตัวของมันเอง คือ “ ฝ้ายก่อน ” จะเป็นสีน้ำตาลอ่อน ปัจจุบันยังพอมีย้อมพันธุ์นี้อยู่บ้างแต่ไม่แพร่หลาย

การย้อมหม้อห้อมสมัยก่อนขั้นตอนยุ่งยากมาก เนื่องจากไม่มีสารเคมีไม่มีน้ำครามขาย ทุกครัวเรือนต้องทำเอง เรียกว่า “ หม้อห้อมหน้อย ” เริ่มด้วยการปลุกดินห้อมไว้ในสวน เมื่อดินห้อมโตพอใช้ได้ก็ตัดทั้งกิ่งทั้งใบนำมาแช่น้ำในหม้อดินซึ่งเตรียมไว้หลาย ๆ หม้อ บางบ้านที่ย้อมมากก็เตรียมเป็นสิบ ๆ หม้อ เอาห้อมแช่ไว้ประมาณ 3 คืน สิ่งที่ต้องเตรียมอีกอย่าง คือ “ น้ำคั่ง ” (น้ำขี้เถ้ากระอะ) ใช้ต้นไม้ขี้เหล็กเผาไฟเอาแต่ขี้เถ้า แช่น้ำคั่งไว้ 1 คืน (กระให้ใช้ได้พร้อมกันกับน้ำคราม) เมื่อแช่ครบได้ 3 คืน ครามจะเนาเอากากครามออกให้หมดให้ใช้ “ หะกวก ” “ ชวกหม้อน้ำคราม ” (ตีคล้ายติไข่) จนขึ้นฟองเต็มหม้อ ทำแบบเดียวกันทุกหม้อ หลังจากฟองยุบลงน้ำนิ่งสนิทแล้วรินน้ำใสข้างบนทิ้งกรองด้วยผ้าขาวบาง จะเหลือส่วนชั้นที่ก้นหม้อ “ ขี้ห้อม ” ค่อย ๆ ตักออกรวมกันใส่หม้อเล็ก ๆ ที่เตรียมไว้ ตักออกทุกหม้อ จะมีลักษณะชั้นคล้ายจารบีเรียกว่า “ น้ำหล่อ ” เก็บไว้ใช้ได้นาน เมื่อจะย้อมผ้าหรือฝ้ายต้องนำผ้าหรือฝ้ายแช่น้ำแล้วบิด (ทูบ) ให้ฝ้ายหรือผ้าอมน้ำให้มากที่สุด นำหม้อใบใหญ่ที่จะใช้เป็นหม้อย้อมใส่ “ น้ำคั่ง ” “ น้ำหล่อ ” “ น้ำปูนใส ” มะกรูดเผาไฟและส้มป่อยเผาไฟใส่ในหม้อแช่ขี้เถ้าเพื่อให้ น้ำคั่งหอม เมื่อนำทุกอย่างผสมกันในหม้อย้อม ต้องตีให้ขึ้นฟองให้เข้ากันอีกครั้ง บางครั้งก็ใส่เหล้าขาวผสมด้วยยา เพื่อให้สีและกลิ่นดีขึ้น นำผ้าหรือฝ้ายที่อมน้ำแล้วบิดให้แห้งลงย้อมขยำแรง ๆ นาน ๆ บิดนำออกผึ่งพอหมาดนำลงขยำอีก ทำแบบนี้หลายครั้งจนได้สีสวยตามต้องการจึงตากให้แห้งพร้อมนำไปใช้ได้ การย้อมหม้อห้อมปัจจุบันง่ายกว่าแต่ก่อนเพราะมี “ น้ำหล่อ ” ขายเป็นกิโลกรัม เตรียม น้ำคั่งอย่างเดียว⁶⁹

⁶⁹ แม่คำ ชันแก้ว อายุ 68 ปี, บ้านยางหลวง / แม่ขันแก้วบุญเลิศ อายุ 66 ปี, บ้านช่างเล็ง, ตัมภาม 30 เมษายน 2547

เครื่องมือในการทำฝ้ายต่อจาก “ การปั่นฝ้าย ” เมื่อได้เส้นฝ้ายพร้อมจะนำไปทอ เครื่องมือขั้นนี้มี 2 ชิ้นเรียกว่า “ กวง ” กับ “ หมะกวก ” นำฝ้ายใส่ในกวงแล้วกวักฝ้ายใส่ “ หมะกวก ” หลาย ๆ อันมากน้อยตามจำนวนฝ้าย ต่อไปนำไป “ ช้วน ” คือใช้ไม้ปักไว้ในระยะตามความยาวของเครือฝ้ายที่จะทอ เช่น 5 วา 10 วา 20 วา เมื่อช้วนเสร็จแล้วจึงนำขึ้นที่ “ สิบหูก ” (ค่อเจียนฝ้ายจากค่อเดิม) ฝ้ายที่จะนำมาทอต้องผ่านขั้นตอนการนำฝ้ายมาม้วนใส่แกนไม้เล็ก ๆ เรียกว่า “ แก่นหลอด ” โดยใช้ “ ผียน ” ที่ปั่นฝ้ายมาหมุนให้ฝ้ายม้วนบนแกนไม้ให้ได้นขนาดพอดีที่จะใส่ใน “ กระสวย ” สำหรับทอได้ เมื่อได้แก่นหลอดตามต้องการก็นำไปทอได้ การทำงานทุกขั้นตอนช่วงทอต้องมีความชำนาญจริง ๆ จึงจะทอออกมาได้ผลผลิตที่สวยงามสำหรับผู้ทำไม่เป็นและไม่เคยฝึกจะยากมากทำไม่เป็นเลย จึงเป็นเหตุผลที่น่าสนใจในเรื่องราคาผ้าเมืองทอมือแพงกว่าโรงงาน และน่าจะมีภาครัฐหรือองค์กรเอกชนที่ดูแลสนับสนุน กลุ่มช่างทอได้ช่วยทำเอกสารขั้นตอนการทำผ้าสิริธรรมชาติทอมือออกเผยแพร่พร้อมผ้าทอมือเพื่อให้ผู้ซื้อหรือผู้ค้าคนกลางได้เข้าใจขั้นตอนที่ยุ่งยากและใช้เวลามากในการทำ ทั้งนี้ถ้าเพื่อให้ราคาฝ้ายและฝ้าย้อมธรรมชาติ ทอมือเกิดความยุติธรรมกับการทอ

เครื่องมือตั้งแต่เริ่มต้น 1 อัดฝ้าย 2 สะลุ่นและโก้งยิงฝ้าย 3 ไม้คล้ายตะเกียบใช้มัดทูลหูลี 4 ผียน 5 เบี้ย 6 กวง 7 หมะกวก 8 แก่นหลอด 9 กี่พร้อมอุปกรณ์-กระสวย เขือกหูก - ไม้ดินย่ำ-สะป้าน เครื่องมือเหล่านี้ผู้ชายในบ้าน เป็นผู้ทำขึ้น บางอย่างยากคือ ผียนกับหมะกวกจะซื้อ จากช่างที่ทำเป็นหรือขอญาติพี่น้องที่ทำเป็นหรือแลกด้วยผ้าทอ (ในยุคสมัยก่อน - ปัจจุบันซื้อ)⁷⁰

การตัดเย็บเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ส่วนใหญ่เย็บมือทั้งหมด สมัยนั้นยังไม่มีจักรเย็บผ้า การตัดเสื้อหรือกางเกงสะดอจะมีช่างที่ตัดเก่งช่วยตัดให้ไม่คิดค่าตัด ผู้หญิงยุคนั้นเย็บมือเป็นทุกคนเพราะความจำเป็น ตะเข็บกลางผืนขึ้นจะเย็บเลียนแบบขึ้นยางเลยเรียกว่า “ หยิบยาง ” จนถึงปัจจุบัน⁷¹ ผู้มีฝีมือดีในยุคนั้นได้นำความชำนาญที่เคยมีนำมาประกอบอาชีพในปัจจุบันได้ เช่น แม่หอม บ้านยางหลวง และพี่อินทร์ศรี บ้านท้องฝาย

⁷⁰ แม่เลิศ คำมาวัน, แม่แก้วนา จันตะมัง, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2547

⁷¹ แม่หอม ริยะนา : อายุ 70 ปี, บ้านยางหลวง / พี่อินทร์ศรี กระรณิกา : อายุ 58 ปี, บ้านท้องฝาย, สัมภาษณ์ 13 พฤษภาคม 47

2.6 พ่อค้ากาดและผ้าต่างถิ่น

ป้อก้าผ้าปัก – ผ้าเต็ด – ชิ่นแม่กุ่ม

“ผ้าเต็ดเข้ามาขายบ้านเฮาประมาณปี พ.ศ. 2493 ก้าวาก่อนนั้นก้อจ้บะได้ป้อก้าผ้าปักจาวแม่กุ่มจาว ลำปางเฮาผ้าเต็ดมาขาย มีเสื้อผ้าเต็ดเดียวหรั่งสุด (มั่ง)ผ้าตัวบกะได้ผ้าชะปะอะหยังก้อมีหมดมาด้วยกัน เป็นหมู่มาอนศาลาวัด”⁷²

(ผ้าเทศหรือเทพเข้ามาแม่แจ่มประมาณปี พ.ศ. 2493 หรือก่อนนั้นจำไม่ได้ พ่อค้าผ้าปักเป็นคนแม่กุ่มกับลำปางเฮาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มมาขาย มีผ้าทุกอย่างมากันหลายคน พักอนศาลาวัด)

พ่อค้าเล่าถึงพ่อค้าผ้าปัก คือพ่อค้านำผ้าผืนสี่เหลี่ยมใหญ่ห่อผ้าที่นำมาขายสะพายบาทั้ง 2 ข้างเดินเร่ขายไปตามบ้าน คนแม่แจ่มยุคนั้นไม่เคยเห็นผ้าแบบนี้พ่อค้าบอกว่า เป็นผ้ามาจากเมืองใต้เมืองกรุงเทพฯ ก็เลยเรียกว่าผ้าเต็บ บางแห่งก็เรียกว่าผ้าเต็ด พ่อค้า บอกว่า มีผ้าทุกอย่าง ผ้าอะไรก็มี พ่อค้าเป็นคนลำปางกับคนแม่กุ่ม มาครั้งละหลายคน อาศัยอนศาลา วัด พ่อค้าผ้าปักเข้ามาประมาณ ปี พ.ศ. 2490 หรือ 2493 ตามคำบอกเล่าที่ว่ามา หลังจากอยู่ปุ่่นออกไปหมดแล้ว คนแม่แจ่มเริ่มมีความสัมพันธ์กับคนต่างถิ่น คือ แม่กุ่ม สันป่าตอง และลำปาง

“ตั้งเต้าป้อก้าผ้าปักมาขายผ้ามีผ้าชะปะอะได้ผ้าอะสังกะมีหมดถ้ามีเงินซื้อแม่ญิงตีเยะไฮยาผืนตีเบื่อนมีเงินบะป้อได้เยะทุกเยะผายซื้อเฮาใจผ้าเต็บ เสื้อโง้ง เสื้อลาย ชิ่นตะโหล่ง ชิ่นแม่กุ่ม ผ้าตองกะซื้อเฮาบะตอแล้วอิเงินตัก ๆซื้อกินเข้า ซื้อคอบซื้อคัว”⁷³

(ตั้งแต่พ่อค้าผ้าปักมาขายผ้ามีผ้าทุกอย่างอยากได้ผ้าอะไรก็มีหมด ถ้ามีเงินซื้อผู้หญิงไปทำไร่ผืนเอาเงินซื้อเสื้อ ชิ่นฯ ไม่ทอผ้าแล้วหาเงินอย่างเดียวไว้ซื้อข้าวซื้อของใช้)

แม่คำบ้านไร่ที่เคยทอดินจก ทอผ้าทุกชนิดเริ่มเห็นผ้าอื่นที่แตกต่าง จากผ้าเมืองที่เคยทอ บอกว่าอยากได้ผ้าอะไรก็มีหมดถ้ามีเงินซื้อ ผู้หญิงที่ทำไร่ผืน แลกผืน ก็มีเงินไม่ต้องทอผ้า ทอผ้า ซื้อผ้าลายผ้าดามาใช้ ชิ่นก็ซื้อ ชิ่นตะโหล่ง ชิ่นแม่กุ่ม ผ้าขาวมาก็ไม่ทอ หาเงินอย่าง

⁷² พ่อคำ จันทรศิริคำ : อายุ 75 ปี, บ้านต่อเรือ, สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2547

⁷³ แม่คำ นิปุณณะ : อายุ 64 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2547

เดียว ใช้เงินซื้อข้าว ซื้อสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ เริ่มเห็นผ้าอื่น วัตถุอื่น เป็นสิ่งแปลกใหม่ อยากได้อะไรก็หาเงินจากฝิ่น มีฝิ่นแลกของกินของใช้ ทำไร่ หรือค้าฝิ่นแบบพ่อเล็กพ่อน้อยขายให้คนสูบฝิ่นในหมู่บ้าน

• แม่ซื้อชิ้นแม่กึ่งกับย่านบุญ ชื่อเต้าเมื่อบะเป็นสาวเต้าเอาผ้าแล้วหละ (มีเสียงผู้ชายแซวว่าเอาผ้าก่อนเป็นสาวกา เสียงไค้หัวเต็มเวที่) เมื่อแม่เป็นสาว บะฮู้จักชิ้นแม่กึ่งเต้า แม่เอาผ้าอายุ 16 มีลูกแล้วซื้อชิ้นแม่กึ่งหลายผืน แม่ฮู้จักก็มีชิ้นแม่กึ่งนัก บะเดียวแม่อายุ 62 ปี ชิ้นแม่กึ่งมันงาม สีกระงามลายกระงาม หนาเหลือชิ้นบ้านเขา เป็อนตอแทนัน ต่อดินจกงามแท้ ๆ ⁷⁴

(แม่ซื้อชิ้นแม่กึ่งกับย่านบุญ ชื่อเมื่อแต่งงานแล้ว(อายุ 16 ปี) ตอนแม่เป็นสาวไม่รู้จักชิ้นแม่กึ่ง แม่ฮู้จักก็มีชิ้นแม่กึ่งหลายผืน ชิ้นแม่กึ่งสีงาม ลายก็งาม หนากว่าชิ้นแม่แจ่มต่อดินจกงามมาก)

แม่หมอก กาพย์คุ้ม บ้านไร่เล่าด้วยความตื่นเต้นในเวทีตรวจสอบข้อมูล (29 พ.ค. 47) พูดคิดว่ายังไม่เป็นสาวก็เอาผ้า เรียกเสียงหัวเราะกันเต็มเวที แม่หมอกนุ่งชิ้นแม่กึ่งในวันนั้นเลย ถูกถามเรื่องชิ้นแม่กึ่ง แม่หมอกซื้อชิ้นแม่กึ่งกับพ่อค้าสำปาง ชื่อบุญ ซึ่งมาขายจนกลายเป็นสมาชิกบ้านไร่อยู่ช่วงหนึ่งตามคำบอกเล่าเรื่องพ่อค้า “ ผ้าปิก ” รุ่นแรกจะเป็นคนแม่กึ่ง สันป่าตอง พามาช่วงหลังคนสำปางมาแย่งตลาดพ่อค้า ผ้าปิก เพราะมากันเป็นหมู่ (หลายคน) แยกย้ายกันขายโดยวิธีแบ่งหมู่บ้านกัน จึงมีคนคุ้นเคยกับพ่อค้าเหล่านี้ ต่างก็ลุ่มต่างคนต่างหมู่บ้าน และหลายหมู่บ้านยังมีลูกหลานของพ่อค้าผ้าสำปางไป - มาหาสู่กันจนถึงปัจจุบัน เรื่องนี้พบเห็นด้วยตนเองที่บ้านแม่ฮู้ยติบ บุญเทียม บ้านไร่ วันดาปอยหลวงวัดบ้านทัพ วันที่ 26 มีนาคม 2547 มีคนสำปางมานอนค้างที่บ้านแม่ฮู้ยติบเป็นสิบคน ถามได้ความว่าก่อนนั้นเคยมาขายผ้าเอาเป็นเชื่อนชิ้นเชื่อนลงถ้ามึงงานอะไรก็ไป - มาหากันเป็นประจำ

หลังจากญี่ปุ่นผ่านไปหมดแล้ว เริ่มมีดินมาตั้งกาด (ตลาดขายของ) ตามหมู่บ้านข้างเค็งบ้านสันหนอง ประมาณปี พ.ศ. 2490 ขายฝ้าย ขายของใช้ที่จำเป็น เช่น น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ปลาทุ ฯลฯ บ้านข้างเค็งมี บ้านพ่อค้า - แม่เกียง (ปู่คำเน) พ่อปัน - แม่ล้อม บ้านสันหนองมี บ้านปู่หนานมหาวัน (พ่อของนายศรีวิชัย สัปดา) และแม่ฮู้ยจู (ยายของแม่แสงคำมา - ร้านบุญตัน และพ่อบุญทอง - ร้านพงศวดี) บ้านเกาะบ้านพ่อหนานหลวงโปธิ บ้านพร้าวหนุ่ม บ้านพ่อฮู้ยสุบ หนันไชย เป็นกาดเล็ก ๆ ในบ้าน

⁷⁴ แม่หมอก กาพย์คุ้ม : อายุ 62 ปี. บ้านไร่. สัมภาษณ์ 28 มีนาคม 2547

“ปู่คำเน-ปู่ปัน แม่ล้อมบะใจคนบ้านเขาถูกตีอื่นมาอยู่ เป็อนมีเงิน ป้อหนานหลวงบ้านเกาะเป็อนเป็นครูเมียกะเป็นคนตั้งเวียง ปู่สุขปาว หนุ่มกะมีจ้างคนมีเงินหมดหละดีมีภาค ขายควัว เมื่อรุ่นมากะมีบ้านปู่ เจ็กซือฮงอีจันตาถูกแม่ฮุยคำมี บ้านฮ้ายหลวงนวลคำ บ้านป่าเดียมคำ บ้านสันหนองกะมี หลายดี บ้านน้อยศรีวิชัย บ้านป้อฮุ้นใจ บ้าน เกาะกะมีบ้าน ป้อหลวงตุ่น จันเจ็กไช่ยาก็เข้ามาอยู่สันหนอง ภาค หน้อยๆ บ้านเขากะเลิกไปป้อหมดคป้อเลี้ยง”⁷⁵

(ปู่คำเน - ปู่ปัน ไม่ใช่คนแม่แจ่มมาจากที่อื่นเขามีเงิน พ้อหนานหลวงบ้าน เกาะเป็นครู เมียเป็นคนเชียงใหม่ ปู่สุขพัวหนุ่มก็มีช้าง คนมีตลาดขาย ของเป็นคนมีเงิน ช่วงหลังมีปู่เจ็กซือฮง, ฮ้ายนวลคำ ป้าเดียมคำ บ้านสัน หนองมีน้อยศรีวิชัย ,พ้อฮุ้นใจ บ้านเกาะมีบ้านพ้อหลวงตุ่น พ้อเจ็กไช่ยาก็ เข้ามาอยู่สันหนอง ร้านเล็ก ๆ ก็เลิกกันไปเกือบหมด)

พ้อคำ - แม่เกียง มีสรว้อยว่า “ คำเน ” เล่ากันว่าถูกไล่มาจากที่อื่น พ้อปัน - แม่ล้อม เป็นตำรวจมาจากที่อื่น สรวุคนที่มิ “ ภาค ” ขายของตามหมู่บ้าน คือคนค่อนข้างมีเงิน มีความรู้ มีสังคมกว้างขวางจากภายนอก คนแม่แจ่มก็เริ่มจะค้าขายบ้างหลายคน แต่ช่วงหลัง (ประมาณ ปี 2503) เฮียไช่ - ป้าก็เข้ามาอยู่แม่แจ่ม พร้อมกับป้ากิเฒ่า (กิรติกิจ) เป็นผู้ยึดพื้นที่การค้าใน แม่แจ่มเกือบทั้งหมด “ ภาค ” ที่ตั้งขึ้นเดิมค่อย ๆ เลิกไป บ้านช่างเค็งเลิกเป็นส่วนใหญ่ เหลือ ภาคเล็ก ๆ ของป่าเดียมคำ ที่อยู่มาอีกกระยะหนึ่ง เป็นเรื่องจริงแท้แน่นอนที่คนไทยแพคคนจีนในเรื่องค้าขาย

2.7 ลวดลายผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่ม : ช่างทอกับ “ อมลาย ”

ลายตีนจกแม่แจ่ม เป็นลายที่มีเกณฑ์ตายตัวคือมี “ ญา ” (แบบ - ตัวอย่าง) เมื่อช่าง ทอจะทอจกลายไหนจะต้องเอาตัวอย่างมาดูเพื่อบันทึกจำนวนขึ้น - ลง และสีฝ้าย ช่างทุกคนล้วน แล้วแต่ต้องดู “ ญา ” ในขณะทอ มีแม่เต็ม ศรีเที่ยง บ้านยางหลวง จำลายบางลายได้ แม่เฮือน ศรีเที่ยง บ้านยางหลวงเล่าว่า

“ แม่เต็ม “อมลาย” ได้ ลายหละกอน ลายนกนอน โคมหัวหมอน ลายหน้าหมอนแม่เต็มอมได้หมด คนอื่นตึงอมบะได้ หัวดีหื้อดีก็จะได กะอมบะได้จะตอลายอะสังกะเอาญามาผ่อ”⁷⁶

⁷⁵ แม่ฮุยดี ปิงกุล : อายุ 82 ปี, บ้านช่างเค็ง, สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2547

⁷⁶ แม่เฮือน ศรีเที่ยง : อายุ 42 ปี, บ้านยางหลวง, สัมภาษณ์ 4 พฤษภาคม 2547

(แม่เต็ม จำลายได้ ลายหละกอน ลายนกนอน โคมหัวหมอน ลายหน้าหมอน
แม่เต็มจำได้หมด คนอื่นจำไม่ได้ จะทอลายอะไรต้องเอาตัวอย่างมาดู)

ฟังครั้งแรกก็งง ๆ กับคำว่า “ อมลาย ” ต้องขอคำอธิบายจากแม่เขื่อน แม่หอม และแม่
แสง ในวันพูดคุยกันที่วัดยางหลวง (4 พ.ค. 47) ช่างทอบอกว่า “ อมลาย ” คือต้องจำได้
ทั้งหมดทุกชั้นตอน ขึ้นก็เส้นลงก็เส้น ใช้สีฝ้ายอะไรบ้าง จำหมดถึงเรียกว่า “ อมลาย ” ถ้าเพียง
แค่จำได้บ้างแต่ไม่ได้ทั้งหมดไม่เรียกว่า “ อมลาย ” เมื่อลองสอบถามทางบ้านไร่ซึ่งมีช่างทอกลุ่ม
ใหญ่อยู่ในชุมชน ก็ได้รับคำตอบว่าไม่มีใครอมลายได้ไม่ว่ารุ่นแม่อุยสา แม่อุยดียบ หรือรุ่นแม่
ทอง แม่จันทร์ แม่สา กับแม่ทองบอกว่า

“ กำนอมลายมันยาก คนตอเก่งที่สุดยังอมบะได้ จะหือดิกะผ่อญ่า
เอามันตึงบะผิด ถ้าอมลายได้บะเสียงตอออกมาลายกะบะถูก อีแม่
จกหน้าหมอน อีแม่กะผ่อญ่าก้ออัน อมตึงบะได้”⁷⁷

(การจำลายมันยาก คนที่ทอเก่งที่สุดยังจำไม่ได้ จะให้คิดต้องดูตัวอย่างจะได้
ไม่ผิด ถ้าไม่ดูตัวอย่าง ทอออกมาก็ไม่ถูกต้อง แม่จกหน้าหมอนแม่ก็ดู
ตัวอย่างทุกลาย จำไม่ได้จริงๆ)

สรุปลวดลายตีนจกแม่แจ่มมีแม่แบบที่ตายตัวทุกลาย แต่การเห็นที่แตกต่างกันคือการ
เล่นสีฝ้ายของช่างทอ เอกลักษณ์การใช้สีฝ้ายของช่างทอแต่ละคนไม่เหมือนกัน ลวดลายต่าง ๆ
จึงออกมาหลากหลาย หลังสงครามมีฝ้ายเข้ามาขายหลายชนิด มีทั้งฝ้ายพาย (ฝ้ายเมืองย้อมสี
แล้ว) ฝ้ายไหม สีสดใสสวย ช่างทอจึงเล่นสีตามใจฉัน ลายนาคนกุ่มบวงผืนตัวนาคนหลายสีสันดู
เหมือนกับนาคนเล่นน้ำเป็นฝูง ซึ่งต่างจากปัจจุบันมาก

การใช้สีฝ้ายในการจกตีนขึ้นของแต่ละหมู่บ้าน และแต่ละช่วงอายุของช่างทอจะผิดแผก
แตกต่างกัน เช่นตีนจกรุ่นโบราณที่หลงเหลือให้เห็นอยู่บ้างจะมีสีสดใสค่อนข้างร้อนแรง อย่าง
สีแดงก็เป็นแดงสดตัดกับสีขาวหรือสีเหลือง สีเขียว ทำให้เห็นรายละเอียดของลวดลายชัดเจน
มาก จนบางท่านนำไปเปรียบเทียบกับสีที่ใช้ในจิตรกรรมฝาผนังวิหาร

มีผู้เรียนรู้เรื่องการใช้สีในงานศิลปะได้อนุเคราะห์ความรู้เพื่อเปรียบเทียบสีในผ้าตีนจกกับ
สีในงานศิลปะด้านอื่นๆ ได้อย่างน่าฟังและเป็นไปได้จริงดังนี้

⁷⁷ แม่สา แม่จันทร์ / แม่ทอง บ้านไร่ , สัมภาษณ์ 4 พฤษภาคม 2547

2.8 การกำหนดรูปทรงและสีในชีวิตประจำวัน

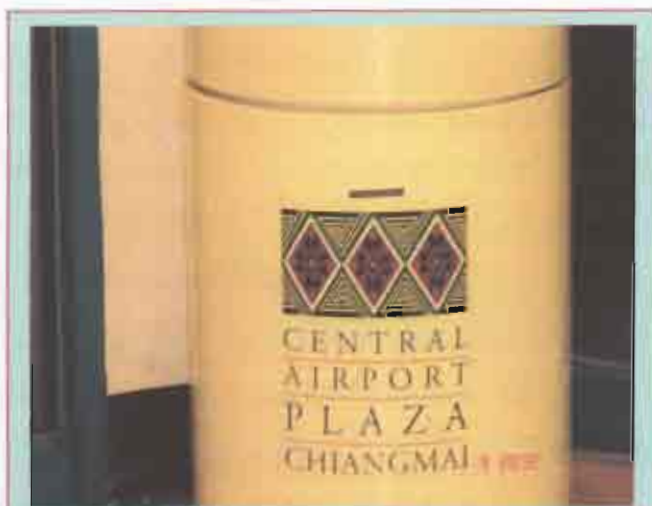
ลักษณะอุปนิสัยเป็นลักษณะอย่างหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดการใช้หรือกำหนดสีในผลงาน เช่น คนที่มีลักษณะที่เรียบขริบเคร่า ต้องการเติมเต็มให้กับชีวิตในเรื่องของการเอาใจใส่ดูแลก็จะเลือกใช้สีที่ทึมๆ ไม่สดใส นอกจากนั้นสภาพสังคมและครอบครัวเป็นอีกเหตุปัจจัยหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดในการออกแบบสีอีกเช่นกัน เช่นคนที่เติบโตมากับครอบครัวที่ค่อนข้างสมบูรณ์ไม่ค่อยเดือดร้อนเวลาออกแบบสีก็จะออกมาในลักษณะที่ค่อนข้างเรียบๆ ไม่หวือหวา ฉูดฉาด ในทางตรงกันข้ามคนที่โตมาจากครอบครัวที่ถูกกดดันให้ดิ้นรนต่อสู้ไม่ค่อยอบอุ่นก็มักจะใช้สีที่ค่อนข้างรุนแรง เช่น สีแดง สีส้ม สีเหลืองจัด หรือสีที่ตัดกันรุนแรง (ตรงนี้คิดถึงตีนจกประยุกต์บ้านห้อยฝ้ายที่ชาวบ้านให้สีเอง)

สภาพภูมิประเทศก็เป็นอีกตัวหนึ่งที่มีอิทธิพลกับการออกแบบสีและรูปทรงเช่นคนที่อยู่ในที่อุดมสมบูรณ์ไม่ต้องดิ้นรน น้ำท่าดีไม่ขาดแคลน อากาศสบายๆ เวลาที่ออกแบบหรือเลือกสีมาใช้ก็จะเป็นอีกแบบหนึ่งที่ทำให้ความเย็นนุ่มนวล (นี่ก็เหมือนบ้านสองธารอีกแหละ)

อุดมคติ ก็เป็นปัจจัยอีกอันหนึ่งที่จะเป็นตัวกำหนด เช่น การคาดหวังกับชีวิตและสังคมเป็นอย่างไร อยากให้สังคมที่แวดล้อมเป็นลักษณะไหน เช่น ในหมู่บ้านที่เราเติบโตมามีแต่การแบ่งพรรคแบ่งพวก แก่งแย่งชิงกันตลอด อันนี้ก็ทำให้การเลือกสีออกมาในลักษณะที่ชัดเจนสีเป็นสีแบบหนึ่ง คนที่มีอุดมคติที่อยากจะมีชีวิตสันโดษเรียบง่ายไม่ต้องวุ่นวายมากก็จะออกมาอีกลักษณะหนึ่ง(ตรงนี้ก็คงต้องมองช่างทอทีละคน ช่างทอรุ่นย่า ยายจะพอมองเห็น แต่ช่างทอรุ่นปัจจุบัน “เงิน”จะนำมาก่อนอุดมคติจริงของแต่ละคน)

เรื่องของสีในงานจิตรกรรมปัจจุบันได้พัฒนาด้วยเวลาและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับยุคสมัย และยังมีการพัฒนาไปด้วยปรัชญาความเชื่อ สภาพภูมิประเทศ อิสระในด้านความคิด ซึ่งก็คล้อยจองกันดีกับสีสันในผ้าชิ้นตีนจกแม่แจ่ม ที่ทอในต่างระยะเวลา เช่น ยุคก่อนร้อยปี ยุค 60 - 100 ปี และยุคปัจจุบันถึง 60 ปี ย่อมดูออกว่าตีนจกผืนไหนอายุประมาณเท่าใด หรือแม้แค่ลวดลาย รายละเอียดก็บอกได้ว่าตีนจกผืนนั้นเป็นของหมู่บ้านไหน(ช่างทอและผู้ทีศึกษาก็จะดูออก) ที่ละเอียดไปกว่านั้นยังสามารถบอกได้ว่าฝีมือทอแบบนี้ ลายนี้ สีแบบนี้คือช่างทอชื่ออะไร (ผู้ให้ข้อมูลไม่ประสงค์จะออกนาม 25 ส.ค. 48)

ขออนุญาตนำภาพสัญลักษณ์ของห้างเซ็นทรัลแอร์พอร์ตเชียงใหม่ มาลงไว้ซึ่งนำแปลกที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยมคล้ายลวดลายสีนของผ้าตีนจกแม่แจ่ม

ภาพที่ 323 สัญลักษณ์ของห้างแห่งหนึ่งในเมืองเชียงใหม่
สีนและลวดลายคล้ายตีนจกแม่แจ่ม

2.9 ลวดลายผ้าทอแม่แจ่ม

ผ้าทอแม่แจ่มยุคก่อน ๆ ไม่มีลวดลาย จะเป็นผ้าพื้นเรียบ ๆ ทอแล้วย้อมหม้อห้อม หรือ ย้อมเปลือกไม้ แต่ส่วนใหญ่ย้อมหม้อห้อมเพราะสีทนใช้ได้นาน ผ้าที่มีลวดลายยกดอกในตัวคือ “ฝ้ายลายดี” ทอแบบสี่เขา จะเล่นลายดอกและสีฝ้ายข้างทอมีบางคนเท่านั้นที่ทอเป็น ฝ้ายลายดี จะใช้เป็น “ผ้าตุ้ม” คือผ้าคลุมตัวในหน้าหนาว “ผ้าหลบ” คือผ้าปูที่นอน จะมีจกข้างจกม้า ด้านชายผ้าและใช้ในกลุ่มช่างทอตีนจก คนทั่วไปใช้ผ้าขาวเรียบธรรมดา

ขึ้นลัวะ เป็นขึ้นลักษณะเดียวที่ใช้กันมาตั้งแต่ยุคก่อนสงคราม – หลังสงคราม จนถึงปัจจุบัน จะเปลี่ยนลวดลายบ้างก็เฉพาะ “ฝ้ายคาด” และฝ้ายที่ทอใช้ฝ้ายเมืองย้อมหม้อห้อมสี ชีดเร็ว ไม่ค่อยนิยมนัก ส่วนใหญ่ใช้ฝ้ายเกลียวย้อมสีเคมีสำเร็จสีจะสดทนนาน ทอแน่นเนื้อหนา สีไม่ตก ขึ้นแม่กุ่มเป็นขึ้นแถมที่ปั่นฝ้ายโกใส่ทุกผืนจึงทำให้ลวดลายสวยเด่นสะดุดตา และเป็น ขึ้นเอกลักษณ์คู่กับตีนจกได้เหมาะเจาะกว่าขึ้นอื่น ๆ น่าเสียดายที่ยุคหลัง ๆ ไม่มีขึ้นแบบนั้นอีก ถึงจะมีการทอใหม่เลียนแบบก็ไม่เหมือน ช่างทอขึ้นอย่างแม่คำ ชันแก้ว แม่เหือน ศรีเที่ยง บ้านยางหลวง และแม่จันทร์ กรรณิกา แม่จันทร์รา นิปุณะ บ้านไร่ พุดเหมือนกันว่าทอขึ้น แบบนั้นได้ปั่นโกได้ แต่ฝ้ายไม่เหมือนกัน ทอออกมาแล้วจึงได้เนื้อผ้าขึ้นไม่เหมือนกัน ลวดลาย พอทำได้ให้เหมือนของเก่า แต่เมื่อสีฝ้ายไม่เหมือนจึงทำให้ลายเปลี่ยนไป

2.10 บทบาทของผ้า / ผ้าในพิธีกรรม

แม้เหตุการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปนานแค่ไหนก็ตาม แต่ผ้ายก็ดูเหมือนจะอยู่คู่กับพิธีกรรมของคนแม่แจ่มเสมอมา

ผ้ายที่ถูกปั่นให้เป็นเส้น จะใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ มากมายไม่ว่าจะเป็นพิธีเล็ก ๆ ในครอบครัวไปจนถึงพิธีกรรมของหมู่บ้าน เช่น การผูกข้อมือ ซึ่งถือได้ว่าเป็นของที่มีค่าและสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้ที่ได้รับเป็นอย่างมาก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงหลังสงคราม ซึ่งเป็นช่วงที่ผ้ายเริ่มขาดแคลนไม่มีมากเหมือนยุคก่อนสงครามเพราะต่างก็กลัวสงคราม เลยทำให้ “ผ้ายมัดมือ” ยังมีคุณค่าในด้านจิตใจมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ การทำพิธี “ตัดเกิด” ของคนในยุคหลังสงครามก็ไม่ต่างจากยุคก่อนสงครามเลย คือ ในพิธีจะมีการใช้ผ้ายสีขาว สีแดง และสีดำ (หม้อห้อม) อย่างละ 7 เส้น มาทำผ้ายผูกที่คอเด็ก หรือที่เรียกว่า “ผ้ายคอ” เด็กที่ผูกผ้ายค่อนั้นส่วนใหญ่มักเป็นเด็กที่ป่วยบ่อย ๆ สามวันก็สิ้นไข้ คนแม่แจ่มมีความเชื่อกันว่า พ่อเกิดแม่เกิดที่ส่งเด็กลงมากเกิดจะมาเอาตัวเด็กไป และเมื่อทำพิธีตัดเกิดแล้วก็จะทำให้เด็กคนนั้นตัดขาดจากพ่อเกิด แม่เกิดและจะหายจากการเจ็บป่วยในเร็ววัน

พิธีสืบชะตาบ้าน ซึ่งเป็นพิธีในระดับใหญ่ต้องโยงผ้ายช่วยกันทั้งหมู่บ้าน พิธีนี้จะใช้เส้นผ้ายมากเป็นพิเศษเพราะจะต้องใช้เส้นผ้าย 9 เส้นรอบหมู่บ้าน แล้วโยงเข้ามาหาในบ้านของแต่ละคน หลังจากโยงเส้นผ้ายเสร็จ ก็มารวมตัวกันที่สถานที่ทำพิธีเพื่อทำพิธีสืบชะตาบ้านร่วมกันทั้งหมู่บ้าน

นอกจากผ้ายแล้วความเหมือนของผ้าก็เช่นกัน ผู้หญิงในยุคหลังสงครามจะใช้เหมือน ๆ กันกับผู้หญิงในยุคก่อนสงคราม คือ ผ้าจกทุกชนิดจะเป็นของที่มีค่าสูงสุด สำหรับผู้หญิงในชุมชนหมู่บ้านช่างทอตีนจก ถ้าเป็นหมอนที่ดีที่สุดก็ต้องเป็นหมอนหน้าจก ผ้าปูที่นอนก็ต้องจกรูปช้าง รูปม้าและที่สำคัญผู้หญิงกลุ่มที่ทอเป็นจะมีชิ้นตีนจกเป็นของตนเองสำหรับนุ่งในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น งานบุญ งานบอย นอกจากนั้นยังเตรียมเผื่อนุ่งตอนตาย ถึงแม้ว่า ในยุคหลังสงครามนี้จะหาผ้ายยาก และเริ่มมีผ้าที่เรียกว่า “ผ้าเต็ด” หรือ “เต้พ” และมี “ชิ้นแม่กึ่ง” เข้ามาขายแล้วก็ตาม ความสำคัญของชิ้นตีนจกกับผู้หญิงกลุ่มนี้ก็ยังคงอยู่เหมือนเดิม

พิธีกรรมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมองเห็นความสำคัญของผ้าได้ชัดเจนก็คือ งานศพ โดยเริ่มจากหลังอาบน้ำศพก็จะใช้เสื้อผ้า ชุดที่ดีที่สุดที่เตรียมใส่ให้ศพ ผ้าอีกผืนหนึ่งซึ่งจะใช้ผ้าเมืองสีขาว รองห่อร่างศพ หรือที่เรียกกันว่า “ผ้าหลองศพ” นอกจากนั้น ยังมีถุงขาว และตุ้ม 3 ทาง ที่ทำด้วยผ้าเมืองไว้เพื่อประกอบพิธีกรรม

ผ้ากับงานศพ

- ตุง 3 หาง ใช้ผ้าสีขาว ตกแต่งด้วยกระดาษด้านริมโดยรอบ เขียนชื่อผู้ตาย วันชาติ(เกิด) วันมรณะ(ตาย) เป็นปริศนาธรรมเรื่องความไม่เที่ยง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
- ผ้าหลองคาบสีขาว(หลอง = รอง)โบราณใช้ผ้าขาวผ้าเมืองผู้เฒ่าผู้แก่จะจัดเตรียมไว้ เมื่อนาคพลงนอนจะเอาผ้าขาวปูรองก่อน ผ้าผืนนี้ลูกหลานจะเก็บไว้แบ่งกันเพื่อบูชาระลึกถึงผู้ที่ล่วงลับไป
- ถูงขาว ใช้ผ้าสีขาวเช่นเดียวกับตุง 3 หาง และผ้าหลองคาบ ในถูงขาวจะใส่ มะพร้าว 1 ลูก(ไว้ล้างหน้าศพ) ห่อข้าว 1 ห่อ ไข่เปิด 1 ฟอง ที่ไข่ไข่เปิด เพราะเปิดลอยน้ำได้ บินได้ไข่แทนหงส์ เมื่อว่าผู้ตายไปเจอแม่น้ำใหญ่จะได้อาศัยเปิดลอยข้ามไปตรงนี้ก็เป็ปริศนาธรรม น้ำคือวะตะวน การเวียนว่ายตายเกิด อีกประการหนึ่ง ป่าช้า สมัยก่อนหรือป่าช้าปัจจุบันที่ไม่มีเมรุเผาศพ จะใช้ไข่เสียดาย โดยโยนไข่ลงไปที่ป่าช้าถ้าไข่แตกตรงไหนก็จะเผาหรือฝังศพตรงนั้น

ผ้าที่ใช้ในพิธีบวชพระ ยุคสมัยก่อนสงครามพระภิกษุ – สามเณร ได้ใช้ผ้าเหลืองจากผ้าเมืองซึ่งเป็นผ้าขมับมือ ย้อมขมิ้น การได้มาของผ้าแต่ละผืนก็ด้วยความยากลำบากดังคำบอกเล่าของ พ่อหนานปิว ฟองคา บ้านห้วยริน

เมื่อก่อนได้ใช้ผ้าบังสุกุล ผ้าแว้ง (ผ้าคลุมรอบเสาปราสาทศพ) มาตัดเป็นผ้าสบง ผ้าสังกำ(ผ้าจิว) ผ้าสังฆาฏิ (ผ้าพาด) คนมีเงินเป็อนต่อผ้าขาวแล้วตัดแบ่งเอา บ้านห้วยริน พ่อหนานด้วง เป็นคนตัด คนบ่มีเงินใช้ผ้าบังสุกุล ผ้าแว้งเหมือนกันหมด ตูเจ้าได้ใช้ถึงยาม พระหน้อยบ่ได้ใช้ จ้องก่อใจจ้องกระดาษแดง เมื่อลุนมามีจ้องปีกฮุ้งควา (ค้างคาว) สีดำ อีป้อบได้ใช้มันแปง ก้างจ้องแดงจันสิก⁷⁸

(เมื่อก่อนใช้ผ้าบังสุกุล ผ้าคลุมรอบเสาปราสาทศพ มาตัดเป็นผ้าสบง จิว อังสะ คนมีเงินก็ทอผ้าขาวตัดเอา พ่อหนานด้วงบ้านห้วยรินตัดผ้าจิวเป็น พระได้ใช้ถึงยาม เณรไม่ได้ใช้ รมก็ใช้รมกระดาษแดง ช่วงหลังมีรมปีก ค้างคาวสีด้ารอาผง)

ตามคำบอกเล่าว่าเมื่อก่อนคนยากจนเมื่อจะบวชพระบวชเณรได้ใช้ผ้าบังสุกุลกับผ้าคลุม แต่งหีบศพ ซึ่งเป็นผ้าขาวทอมือ ผ้าบังสุกุลจะใช้ผ้าผืนยาวไม่ตัดเมื่อทำพิธีชักผ้าบังสุกุลแล้ว พระ

⁷⁸ พ่อหนานปิว ฟองคา : อายุ 78 ปี, บ้านห้วยริน, สัมภาษณ์ 18 ตุลาคม 2547

จึงจะทอเป็นสี่ส่วนแบ่งกันเก็บไว้ที่วัด ส่วนผ้าแว้ง (ผ้าคลุมแต่งหีบศพ) ก็เป็นผ้าผืนยาวเช่นกัน พระสงฆ์สมัยก่อนรู้ว่าเมื่อคนยากจนบวชจะต้องใช้ผ้าบังสุกุลกับผ้าแว้งนี้จึงเก็บไว้ที่วัดเพื่อแจกจ่ายให้กับคนยากจนเหล่านั้นได้ใช้

สำหรับคนที่พอจะมีเงินบ้างหรือญาติพี่น้องหลายคนก็จะช่วยกันจัดเตรียมก่อนบวช เช่น การปลูกฝ้ายไว้แล้วช่วยกันปั่นฝ้าย ทอผ้าเพื่อตัดเย็บเป็นผ้าสบง จีวร อังสะ สังฆาฏิ(ผ้าพาด) ผ้าก่าปน(ผ้ามัดดอก - มัดเอว) ถุงย่าม การตัดผ้าจีวร(เรียกว่าผ้าลังก่า) จะต้องเป็นช่างที่เข้าใจเขา จะมีไม้แบบความกว้าง - ยาวเป็นช่องๆ บ้านห้วยริน คนที่ตัดเป็นมีพ่อหนานด้วง ศรีเที่ยง คนเดียว เมื่อตัดเย็บแล้วนำไปย้อมขมิ้นผสมส้มมะขามหรือส้มอื่นๆเพื่อให้สีคงทนไม่ตกและป้องกันกลิ่นเหม็น

จะเห็นว่าขั้นตอนการเตรียมผ้าสำหรับบวชพระสมัยก่อนยุ่งยากมากต้องช่วยกันจริงๆจึงจะได้ผ้าทุกผืนให้ครบพิธีบวช สำหรับร่มใช้ร่มกระดาษสีแดง ต่อมาภายหลังคนมีเงินน้อยจะใช้ร่มสีดำ เรียกว่าร่มปีกค้างคาว การรักษาผ้าก็ยุ่งยากพอสมควรเพราะ ผ้าหนา หนักและมีกลิ่น เวลาซักก็ต้องหาผลไม้ชื่อ “หมะซึก” (มะก่าติควาย) ผลแก่สีน้ำตาลเข้ม นำผ้าไปซักที่น้ำเหมืองหรือแม่น้ำ ใช้ผลหมะซึกบวบ (ทูบ) กับผ้าแรงๆจะเกิดเป็นฟอง ผ้าจะไม่มีกลิ่นเหม็น

พ่อหนานปิวยังเล่าว่า พระเถรใช้ผ้าเมืองมาจนถึงกิ่งพุทธกาล (พ.ศ. 2500) ถึงแม้ช่วงหลังสงครามจะมีเสื้อผ้าอื่นๆเข้ามาขาย แต่ผ้าของพระเถรไม่มีจึงต้องใช้ผ้าเมืองย้อมขมิ้นจนมีร้านขายผ้าในแม่แจ่ม ร้านเจ็กไชร์ (นายวิชัย เจริญสุข) นำผ้าเหลืองน้ำแ่ป้งเข้ามาขายประมาณปี พ.ศ. 2504 พระเถรจึงเริ่มซื้อผ้าเหลืองน้ำแ่ป้งมาใช้ สำหรับผ้าเหลืองโทเรที่พระภิกษุสามเณรใช้ในปัจจุบันมีมาประมาณ 10 ปี (พ.ศ. 2537) แต่ผ้าเหลืองธรรมคณ(น้ำแ่ป้ง) ก็ยังมีใช้กันอยู่ในหมู่สามเณรที่ยากจน ผ้าเหลืองที่เป็นผ้าเมืองหอมือหมดสิ้นไปแล้ว

มีที่นาแปลงอีกอย่างหนึ่งก็คือ พิธีที่ชาวบ้านเรียกว่า “สูตร ถอน บัดเคราะห์เลาะนาม” ซึ่งในพิธีเหล่านี้จะต้องใช้ “ขันหลวง” ซึ่งในขันหลวงจะต้องมีผ้าขาว ผ้าแดงเป็นส่วนประกอบในขัน จากการสัมภาษณ์พบว่า

- ไม่ว่าจะเป็นยุคก่อนสงครามหรือยุคหลังสงคราม ผ้าขาว ผ้าแดงที่ใช้ในขันหลวง จะต้องเป็นผ้าเมืองเท่านั้น โดยจะทอผ้าเมืองเป็นสีขาวก่อน แล้วใช้สีจากธรรมชาติย้อมให้เป็นสีแดง ผ้าขาว ผ้าแดงที่ใช้ มีความยาวไม่ถึง 1 เมตร⁷⁹

ผู้ศึกษาวิจัยเกิดความสงสัยและถามแม่อุ้ยสุนแก้ว ทาอวน ว่า ทำไมคนแม่แจ่มในยุคหลังสงครามถึงไม่ซื้อผ้าเตดมาใช้ทั้ง ๆ ที่ในยุคหลังสงครามคนแม่แจ่มเริ่มมีเงินสามารถซื้อผ้าซื้อตัว

⁷⁹ แม่อุ้ยสุนแก้ว ทาอวน : อายุ 72 ปี, บ้านแพม, สัมภาษณ์ 15 พฤษภาคม 2547

ได้แล้ว แต่คำตอบที่ได้แม่อุ๊ยบอกว่า “ใช้ผ้าเมืองนี้แหละดีแล้ว ผ้าเมืองมันดี มันเป็นผ้าที่อยู่คู่กับคนเขา มันเป็นของแต่เก่าแต่เดิม” ถ้าให้เลือกระหว่าง ผ้าขาว ผ้าแดงที่เป็นผ้าเมืองกับผ้าขาว ผ้าแดงที่เป็นผ้าเต็บ ได้รับการยืนยันว่า “ก็จะเลือกผ้าขาว ผ้าแดงที่เป็นผ้าเมืองอยู่ดี”

เรื่อง “ผ้าขาว” “ผ้าแดง” ที่ใส่ชนหลวงนี้ก็มีคำถามในใจตลอดทุกครั้งที่ได้เห็น “ชนหลวง” ตามแม่อุ๊ยหลายหมู่บ้าน เช่น แม่อุ๊ยติ ปิงกุล บ้านช่างเค็ง แม่อุ๊ยบัน นิปุณะ บ้านห้วยไทร และแม่อุ๊ยติบ บุญเทียม บ้านไร่ ได้รับคำตอบเหมือนกันว่า ทำตามแม่อุ๊ยแม่หมอนสอนมาว่า ผ้าขาวเป็นพี่ ผ้าแดงเป็นน้อง ต้องวางให้ถูก นอกจากนั้นยังนำความหมายของผ้าขาวผ้าแดงนี้มาใส่ในเอวขึ้นตีนจกหรือขึ้นอื่น ๆ ที่ต้องต่อเอว คือสีขาวอยู่บนสุด ต่อด้วยสีแดง คนปัจจุบันไม่มีความหมายมักจะต่อสีแดง เช่น ขาว หรือ แดง เพื่อให้่งพอดีตัว

พ่อหนานประเสริฐ ปันศิริ พ่ออาจารย์วัดพร้าวหนุ่ม ได้อธิบายเพิ่มเติมเรื่อง ผ้าขาว ผ้าแดง ในชนหลวงว่า สมัยโบราณในโบสถ์ วิหารจะมีผ้าเทิง (ผ้าสีเหลี่ยมขึงตึ้นบนพระพุทธรูป) ใช้ผ้าสีแดงผืนใหญ่ และใช้ผ้าสีขาวทำแถบริมทั้งสี่ด้าน ใช้เชือกผูกติดเสาสี่ด้านเพื่อป้องกันไม่ให้ขี้ฝุ่นหรือเศษผงอื่น ๆ ตกใส่พระพุทธรูป คนสมัยก่อนถือว่า ผ้าขาว ผ้าแดงเป็นของสูง จึงใช้ใส่ชนหลวงเพื่อบูชาครู (ผู้ให้วิชาในการทำพิธี)

จะเห็นได้ว่า ฝ่ายและผ้า ต่างก็มีความสำคัญกับพิธีกรรมของคนแม่แจ่ม ไม่ว่าจะเป็นยุคก่อนสงคราม หรือ ยุคหลังสงครามก็ตาม

2.11 ความสัมพันธ์ / ประเพณี / วัฒนธรรมยุคหลังสงคราม

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เห็นได้ชัดเจนในยุคนี้คือ ความสัมพันธ์ช่วงสงครามญี่ปุ่นแพ้สงคราม เดินทางผ่านแม่แจ่มเข้าไปจอมทอง คนแม่แจ่มยุคนั้นได้ไปขายของให้ญี่ปุ่นที่บ้าน “แม่นาจร” ไปกันทั้งผู้ชาย - ผู้หญิง และเด็กที่พอหาบของได้ แม่เพียงหาบล้วน 3-4 หวี ก็ได้ไปกับพ่อ - แม่ ได้รู้ได้เห็นญี่ปุ่นตกทุกข์ได้ยากในขณะนั้น หลาย ๆ ครอบครัวได้เงินซื้อนาซื้อไร่ หลาย ๆ คนได้ผ้าญี่ปุ่นได้หม้อหุงข้าว มีด และอื่น ๆ แต่ก็ไม่มีใครเก็บรักษาของเหล่านั้นไว้ (นอกจากครกพริก แม่ติบ 1 อัน) นอกจากไปทางแม่นาจร ผู้ชายยังไปรับจ้างทำถนนทางแม่มาลัยไปถึงแม่ฮ่องสอน และหลายคนได้รับจ้างหาบของให้ญี่ปุ่นไปจอมทอง

หลังจากญี่ปุ่นผ่านพ้นไปแล้ว พ่อค้าวัวต่างก็เริ่มชีวิตรับจ้างต่างของไปซื้อของที่จอมทองไปซื้อเมี่ยงที่สะเมิง และไปแม่สุ แม่ลา ขุนยวม ยังมีความสัมพันธ์อันดีตามหมู่บ้านที่ผ่านไป - มา เหมือนเมื่อก่อนสงคราม

เปลี่ยนวิถีชีวิตจากทำแต่นา ไร่ข้าว เป็นไร่ฝิ่น แลกฝิ่น ขายฝิ่น ขยายความสัมพันธ์จากยาง (กะเหรี่ยง) มาเป็นม้ง ซึ่งคนแม่แจ่มเรียกว่า “แซ่” เพราะพวกที่ทำไร่ฝิ่นรุ่นแรก คือ ม้ง

ต่อมาคนไตได้ขอซื้อไร่จากม้งบ้าง เขาม้งบ้าง ช่วงนี้จะทำไร่ผืนร่วมกันทั้งคนไต ม้ง และกะเหรี่ยง

พ่อค้า “ผ้าปัก” จากบ้านแม่กุ่มสันป่าตอง และจากลำปางเริ่มเข้ามาแม่แจ่มอย่างคึกคัก นำผ้าสารพัดสหายเข้าไปขายในหมู่บ้านคนไต และสร้างสัมพันธ์ในหมู่บ้าน โดยพักนอนที่บ้านผู้ที่ค่อนข้างมีฐานะ ยึดเอาเป็นพ่อเป็นแม่ เป็นเียนขึ้นเียนลง ค้างถ้อยที่ถ้อยอาศัยต่อกันและสถานสัมพันธ์นั้นมาถึงลูก - หลาน ในปัจจุบัน

ประเพณี วัฒนธรรมที่เป็นจารีตเดิมยังรักษา และสืบสานต่อกันมา เช่นเดียวกับยุคก่อนสงคราม ในส่วนที่เพิ่มขึ้นจะมี “งานเป็ง” เช่น ห้าเป็งวัดเจียง เริ่มเมื่อ พ.ศ. 2492 เหตุผลก็คือบูชาพระธาตุเก่าแก่ที่มี และประเพณีเดือน 7 เป็ง, วัดพระบาท 8 เป็ง วัดพระเจ้าตนหลวงกองกาน, 9 เป็ง วัดแม่ปาน (มีพระธาตุอยู่ในวัด) ประเพณีวันวิสาขบูชาวัดบุปผาราม เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 งานประเพณีเดือนเป็งในหลาย ๆ วัด นี้ นอกจากจะเป็นการบูชาพระธาตุ พระบาท และพระเจ้าตนหลวงแล้ว ยังเป็นการทำนุบำรุงวัดนั้น ๆ อีกด้วย เพราะปัจจัยที่หัววัดต่าง ๆ ทำเป็นต้นครัวตานมาถวายวัด ทางวัดได้ใช้เป็นเงินกองทุนใช้จ่ายต่าง ๆ ของวัดอีกด้วย

2.12 สรุป

“บ้านไตให้กินเกลือ บ้านเหนือให้นั่งตั่ง”

คำพูดเปรียบเปรยของพ่อฮุย แม่ฮุยดังกล่าว ทำให้มองเห็นภาพชัดเจนถึงความแตกต่าง การดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่หรือการต่อสู้ชีวิต เพื่อให้ฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น ของคนแม่แจ่มทางบ้านไต และทางบ้านเหนือ คือ คนทางบ้านเหนือได้ทำงานหลวง รับราชการ เป็นเจ้าเป็นนาย เช่น เป็นครู เป็นตำรวจ เป็นหมอ เป็นพยาบาล เป็นทหาร เป็นต้น ส่วนคนทางบ้านไต คือ ผีงคำบลท่าผาทั้งหมด ไม่ได้ทำงานหลวงรับราชการ แต่ทำงานทอผ้า ทำนา ทำไร่ ทำสวน หรืองานอิสระอยู่ที่บ้าน

“บ้านดั่งเหนือเบือนเป็นเจ้านาย เป็นครู เป็นบา เป็นหมอ เป็นตำหนวด ได้กินเงินเดือน บ้านดั่งใต้บ่อได้เป็นอะสัง เยียะก้านติก ๆ มั่นเงินบะหมีบ้านดั่งเหนือเบือนมีเงิน”⁸⁰

(บ้านเหนือเขาเป็นข้าราชการ เป็นครู เป็นหมอ เป็นตำรวจได้เงินเดือน บ้านไตไม่ได้เป็นอะไร ทำงานไร่งานนาไม่มีเงิน บ้านเหนือเขามีเงิน)

⁸⁰ แม่ฮุก เจริญวงศ์ : อายุ 60 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2547

เนื่องจากค่านิยม และพื้นฐานความเชื่อท้องถิ่นคนทางบ้านใต้และทางบ้านเหนือในสมัยนั้นแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด คือ คนบ้านเหนือนิยมส่งลูกหลานเรียนหนังสือให้จบสูง พอจบแล้วได้มาทำงานเป็นเจ้าเป็นนาย ส่วนคนบ้านใต้ไม่นิยมส่งลูกหลานเรียนหนังสือ อ้างว่ากลัวลูกหลานไปไกลบ้าน อีกอย่างหนึ่ง สมัยนั้น เงินเดือนของข้าราชการได้น้อยนิดเดียว เช่น ครูได้เงินเดือนละ 8 บาท สู้ทอผ้าขาย ทำงานอย่างอื่นได้เงินเยอะกว่าเงินเดือนข้าราชการหลายเท่า และคนบ้านใต้มองว่า คนทำงานหลวง “เจ้านาย” สมัยนั้น มักเล่นการพนันและดื่มเหล้าเมายา เงินเดือนไม่มีเหลือ ผู้ที่มีอำนาจก็มักจะใช้อำนาจที่ตนมี ซึ่งชาวบ้านไม่ชอบ เป็นการมองเหตุผลคนละข้างของบ้านใต้และบ้านเหนือในสมัยนั้น สาเหตุนี้กระมัง คนทางบ้านใต้ไม่นิยมการทำงานหลวง

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนแม่แจ่มยุคหลังสงครามโดยทั่วไป มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายกรณี เช่น ความสัมพันธ์กับคนภายนอกเริ่มเปลี่ยนจาก “ตะวันตก” มาเป็น “ตะวันออก” จากเคยแลกฝ้ายกับยาง (กะเหรี่ยง) ตะวันตก “เปลี่ยนเป็น” มาปลูกฝ้ายใช้เองบ้าง การซื้อเส้นฝ้ายจาก “พ่อค้าวัวต่าง” เปลี่ยนเป็น “ซื้อจากบ้านปู่คำเน” “บ้านปู่ปันแม่ล้อม” ที่ตั้ง “ภาค” อยู่หมู่บ้านช่วงเค็ง ทำให้หาฝ้ายมาทอฝ้ายขึ้น ส่วนการทำมาหากินก็เริ่มมีไร่นา เพิ่มขึ้นจากการบุกเบิกพื้นที่ทำกินตามไหล่เขา และทำเหมืองฝ้าย และสิ่งสำคัญที่คนแม่แจ่มทำเกือบทุกครัวเรือน คือ “การทำไร่ยาฝิ่น ยุคฝิ่นรุ่งเรือง” ผู้คนหันมาทำไร่ยาฝิ่น แลกฝิ่น ขายฝิ่น ทำให้วิถีชีวิตดีขึ้นดั่งลำดับ แต่สิ่งที่ได้รับการยืนยันในยุคนั้นก็คือ คนแม่แจ่มยัง “กั้นเข้า” อยู่ จะเห็นได้จาก ปี พ.ศ. 2504 ทางราชการนำข้าวใส่เฮลิคอปเตอร์มาลงที่กลางทุ่งนา (โรงเรียนเมืองเด็กวิทยาบัจจุบัน) แล้วให้ทางอำเภอทำการแจกจ่ายให้แก่ชาวบ้านที่ “กั้นเข้า” ให้ทั่ว ๆ กัน

การหาวัตถุดิบ “ฝ้าย” มาทอผ้าในยุคนั้น ค่อนข้างลำบาก เพราะฝ้ายขาด เนื่องด้วยอิทธิพลของสงคราม บ้านเมืองอยู่ในภาวะไม่สงบ การไป - มาหาสู่กันก็ไม่สะดวกเหมือนเมื่อก่อน เพราะมีอันตรายมาก โดยเฉพาะพ่อค้าวัวต่างทางตะวันตกไป “หล่ายคง” (พม่า) ไม่ได้ ฝ้ายที่เคยซื้อจากจอมทองก็ไม่มีขาย ผู้หญิงแม่แจ่มจึงแก้ปัญหา ใช้วิธีปลูกฝ้ายเมืองเอง โดยเอาเมล็ดพันธุ์จากที่เคยไปแลกทางตะวันตก ทางเหนือ สำหรับคนที่ไม่มีที่ปลูกกว้าง ๆ ก็จะปลูกในบ้านเพราะดูแลได้ง่าย สำหรับคนที่ไร้ข้าวไกลบ้าน เช่น ชาวบ้านช่วงเค็งไปทำไร่ทางเหนือ ก็จะแบ่งที่ปลูกฝ้ายไว้ด้วย สำหรับคนที่ไม่มีนา ก็ปลูกฝ้ายหัวไร่หัวนา เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ก็จะนำดอกฝ้ายมาแปรรูปให้เป็นเส้น ค่อนข้างยากมีหลายขั้นตอน (รายละเอียดเขียนไว้ในยุคก่อน) และการย้อมเน้นใช้สีธรรมชาติ เช่น เอาเปลือกไม้ เอาผลไม้ เป็นต้น มาผ่านกระบวนการต่าง ๆ เมื่อย้อมออกมาแล้วทำให้ได้สีตามต้องการและสวยงาม

ลายตีนจกแม่แจ่ม เป็นลายที่มีเกณฑ์ตายตัว คือ มี “ญ่า” (แบบ - ตัวอย่าง) เมื่อช่างทอจะจกทอลายใด จะต้องเอาตัวอย่างมาดูเพื่อบันทึกจำนวนขึ้น - ลง และสีฝ้าย ช่างทอทุกคนล้วนแต่ต้องดู “ญ่า” ในขณะทอ นอกจากคนนั้นจะเก่งสามารถที่จะ “อมลาย” ได้ เช่น แม่เต็ม ศรีเที่ยง บ้านยางหลวง สามารถ “อมลาย” คือ ลายหละกอง ลานโกมหัวหมอน ลายหน้าหมอนได้ ช่างทอบอกว่า “อมลาย” คือต้องจำได้ทั้งหมดทุกชั้นตอน ขึ้นก็เส้น ลงก็เส้น ใช้สีฝ้ายอะไรบ้าง จำได้หมดถึงเรียกว่า “อมลาย” ถ้าเพียงแต่จำได้บ้างแต่ไม่ได้ทั้งหมดไม่เรียกว่า “อมลาย” เมื่อลองสอบถามทางบ้านไร่ซึ่งมีช่างทอกลุ่มใหญ่อยู่ในชุมชน ก็ได้รับคำตอบว่า ไม่มีใคร “อมลาย” ได้ ไม่ว่าจะเป็นแม่อุยสา แม่อุยดิบ หรือรุ่นแม่ทอง แม่จันทร์ , แม่สา กับแม่ทองบอกว่า

“กำนอมลายมันยากคนตอเก่งที่สุดยังอมบะได้จะหือดิกะผ่อญ่าเอามัน
ดิงบะผิดถ้าอมลายได้มะเสียงตอออกมาลายกะบะถูก อีแม่จกหน้า
หมอน อีแม่กะผ่อญ่ากูอันอมดิงบะได้”

ดังนั้น ลวดลาย “ตีนจก” แม่แจ่ม มีแบบที่ตายตัวทุกลาย แต่การเห็นที่แตกต่างกันคือการเล่นสีของช่างทอ เอกลักษณะการใช้สีฝ้ายของช่างทอแต่ละคนไม่เหมือนกัน ลวดลายต่าง ๆ จึงออกมาหลากหลายให้เราได้เห็น ส่วน “ผ้าทอ” แม่แจ่มในยุคก่อน ๆ ไม่มีลวดลายจะเป็นผ้าพื้นเรียบ ๆ ทอแล้วมาย้อมหม้อห้อม หรือย้อมเปลือกไม้ และผ้าที่มีลวดลายยกดอกในตัวคือ “ผ้าลายติ” ทอแบบสี่เขา จะเล่นลายดอกและสีฝ้าย มีเพียงช่างทอบางคนเท่านั้นที่ทอเป็น

ความสำคัญของ “ผ้า” และ “ฝ้าย” กับ “พิธีกรรม” ยังเป็นของคู่กันเหมือนผ้าขึ้นตีนจกอยู่คู่กับแม่แจ่ม มาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ในกลุ่มของหมู่บ้านที่มีช่างทอตีนจกอยู่ ความสำคัญของผ้า / ฝ้าย เข้าไปเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อของคนแม่แจ่มมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันตั้งแต่ “เกิด” จนถึง “ตาย” เลยทีเดียว

ฝ้ายขาว ก็ใช้ผูก/มัดมือ (ผู้ข้อมือ) เด็กเกิดใหม่ เพื่อรับขวัญและเพื่อยุติมิสุข มัดมือให้กับลูกหลานที่จะเดินทางไกล มัดมือให้กับคนเจ็บป่วย เพื่อความอบอุ่นทางจิตใจ หรือใช้มัดมือให้กับแขกที่เยี่ยมเยือนถึงบ้านถึงเรือน เพื่อให้ความอบอุ่น เป็นกันเอง หรือแม้กระทั่งผูกพันจิตใจความเป็นพี่เป็นน้องก็ว่าได้ ฝ้ายขาว ดำ แดง ทำเป็นฝ้ายผูกคอเด็ก เมื่อทำพิธี “ตัดเกิด” ฝ้ายมัดมือใช้ฝ้ายขาว 9 เส้น

ผ้าที่ใช้ในพิธีกรรมส่วนมาก คือ ผ้าขาว กับ ผ้าแดง ที่ใช้ใส่ขันหลวง ตามพิธีที่ชาวบ้านเรียกว่า “สูตร, ถอน, บัดเคราะห์เลาะนาม” ไม่ว่าจะเป็นยุคก่อนสงครามหรือยุคหลังสงคราม ผ้าขาว ผ้าแดงที่ใช้ใส่ขันหลวงจะต้องเป็นผ้าเมืองเท่านั้น

ความสัมพันธ์ของคนแม่แจ่มกับสังคมภายในหรือภายนอกที่เห็นได้ชัดเจนในยุคนี้ คือ การติดต่อสัมพันธ์กับพวกญี่ปุ่นหลังจากที่แพ้สงครามแล้ว คนแม่แจ่มได้ไปขายของให้ญี่ปุ่นที่ “บ้านแม่นาจร” ได้รู้ได้เห็นความทุกข์ยากลำบากของญี่ปุ่นในขณะนั้น หลาย ๆ ครอบครัวขายของให้ญี่ปุ่นได้เงินซื้อไร่ซื้อนา หลาย ๆ คนได้ของญี่ปุ่น เช่น หม้อหุงข้าว มีด ปิ่น ครกพริก และอื่น ๆ แต่ไม่มีใครเก็บรักษาของเหล่านั้นไว้ (นอกจากครกพริก ของแม่ติบ 1 อัน ในปัจจุบันยังมีอยู่) ผู้ขายหลายคนไปรับจ้างทำถนนทางแม่มาลัยไปถึงแม่ฮ่องสอน หลายคนได้รับจ้างหาบของให้ญี่ปุ่นไปจอมทอง

หลังจากสงครามหยุดลง ญี่ปุ่นผ่านพ้นไป ทำให้พ่อค้าวัวควางมีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ได้รับจ้างต่างของไปซื้อ - ขาย ยังสถานที่ต่าง ๆ ผู้คนเปลี่ยนจากทำไร่ ทำนา มาเป็นทำไร่ยาฝิ่น แลกฝิ่น ขายฝิ่น ก่อนหน้านั้นติดต่อความสัมพันธ์เฉพาะกับยาง (กะเหรี่ยง) เท่านั้น ต่อมาได้ขยายความสัมพันธ์จากยาง (กะเหรี่ยง) มาเป็นม้ง ซึ่งคนแม่แจ่มเรียกว่า “แซ่” เริ่มมีพ่อค้า “ผ้าปัก” จากต่างถิ่นเข้ามาขายที่แม่แจ่ม ทำให้แม่แจ่มเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้นตั้งแต่บัดนั้น

จากการจัดเวทีตรวจสอบข้อมูลยุคหลังสงคราม เมื่อวันที่ 29 พ.ค. 47 มีผู้หญิงจากชุมชนหลายหมู่บ้านเข้าร่วมเวที อายุ 60 ปีขึ้นไป และมีผู้ชาย 3 คน หลังจากจบการพูดคุยกันแล้ว คณะที่มวิจัยชวนแม่อยู่ร่วมจ้อย ซอ เล่นกัน ปรากฏว่า เล่นจ้อย ซอ ฟ้อนรำกันสนุกสนาน รวมทั้งผู้ชายด้วย และเกิดจิตสำนึกร่วมกันว่า ต่อไปถ้ามีงานวัด งานปอยกลุ่มคนเผ่าซ่างซอ ซ่างจ้อยนี้จะไปร่วมงาน โดยเริ่มงานแรกที่วัดบ้านทัพ “วันอัฐมีบูชา” 10 มิ.ย. 47 งานต่อไป เป็นงานปอยอุทิศส่วนกุศลให้แม่อยู่วันดี นิปุณะ แม่ของพ่ออินคำ นิปุณะ ก่อนเดือนสิบเบ็ง และเริ่มตั้งกองทุนคนเผ่า

3. ยุครถยนต์เข้า

(พ.ศ.2506 – 2530)

บทนำ

เพื่อเป็น สิริมงคลกับงานวิจัยประวัติศาสตร์ผ้าตีนจก – ผ้าทอแม่แจ่ม ขออนุญาตนำพระราชกระแสสัมภาษณ์ครั้งประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งได้พระราชทานสัมภาษณ์แก่สื่อมวลชนอเมริกัน ทั้งหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์

ความเดิม

ต้นปีพุทธศักราช 2523 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปยังสหรัฐอเมริกา เพื่อทรงนำผลงานของมูลนิธิศิลปาชีพไปแสดงต่อชาวอเมริกัน ตามคำกราบบังคมทูลเชิญ ณ ที่นั้น ได้พระราชทานสัมภาษณ์แก่สื่อมวลชนอเมริกัน ทั้งหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์

เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2523 ได้ทรงโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้แก่สมาชิกของกลุ่มนักข่าวหญิงจำนวน 29 คน เข้าเฝ้ารับพระราชทานพระราชกระแสสัมภาษณ์ครั้งประวัติศาสตร์ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

ได้มีพระราชกระแสสัมภาษณ์ซึ่งได้นำมาบางส่วนดังนี้

“ที่นี้สิ่งเป็นโหลๆ อย่างร้านนี้แมนมาคัส (ห้างสรรพสินค้าใหญ่มีชื่อเสียงในอเมริกา) เขาสั่งว่าปีหนึ่งต้องได้เท่านั้นๆ คนเขาบอกว่า ปีนี้ ฉันเบื่อฉันไม่ทำแล้วจะทำอย่างไร เราไม่ใช่คอมมิวนิสต์จะได้หักคอว่าต้องทำแค่นี้ ปีนี้ฉันอยากกวบนขนมากกว่า มีเงินพอไม่ทำแล้ว อย่างนี้ก็ไม่สามารถจะควบคุมการผลิตที่จะได้จำนวนผลิตที่แน่นอนได้จะเอาปืนจ่อหรือก็ไม่ได้ ต้องทำด้วยความรัก

ควินจะรับรองได้ไหมว่า สีนี้ออกมาสินีเพี้ยนไม่ได้ ก็ต้องว่ารับไม่ได้เพราะชาวบ้านสั่งแกสเนื้อ แกออกมาสิชมพูแปริตเลย ไม่ทราบว่าย้อมของแกอย่างไร ก็รับรองไม่ได้อีก (ทรงพระสรวล) แหมแต่สวยมาก สีชมพูออกมาพิสดารเขียว ยังช้า หัวร่องอหงายเวลาทำคุณภาพ ชำกันงอกถึง อ้าว! สั่งทำสีเนื้อ ออกมาเป็นสีชมพูเอ๊ะ ! เนื้อออกมาคนละสีแท้ๆ ตาแก่เป็นอะไร แต่ก็ยังเป็นสีชมพูที่สวยงามแล้วเวลาสั่งทำ บอกว่าต้องการสินีลายนี้ เท่านั้นๆ เมศร นี่ได้กับตัวเองเมื่อไปต่อว่า เขาคืออย่างเอียงอ้าย แล้วกันป้าฉันสั่งให้ทำ 5 - 6 เมตร ป้าทำ 3 เมตร แล้วป้าก็เปลี่ยนลายเสียคือๆ อย่างนี้ ก็ฉันเบื่อนี้นานกว่าทำมาตั้งแต่เคยแล้ว มีตั้ง

หลายผืนแล้วลายนี้ ก็ดูอย่างอื่นบ้างซิ ป้าแกอ้างไป เราก็บอกว่า เอากันคนละอย่างซิ เขาเลยเปิดผ้าชิ้นของตัวเองให้ดู บอกว่า นี่ดูซิ ดูชิ้นที่ฉันใส่ซิ ข้างหน้าเป็นอย่างนี้ ข้างหลังเป็นอย่างนี้ยังเป็นอีกลายได้เลย (ทรงพระสรวล) แหม! หมดปัญญาเลย ต้องบอกว่า ที่หลังถ้าป้าไม่มีอารมณ์ ป้าพักวาง เอาผืนใหม่มาขึ้นลายใหม่ อย่างนี้ฉันขายไม่ออกนี่ไม่ทราบจะทำอย่างไร ฯลฯ

ทรงสรุปว่า ชาวชนบทเขาเป็นตัวของตัวเองอย่างนี้แหละไม่ได้เลยขอให้เอาเงินไปวางไว้ก็ร้อยก็พัน ฉันไม่อยากทำฉันก็ไม่ทำแต่ถ้ารักแล้วทำให้ ถ้าบอกว่าทำให้ฉันใส่ได้ไหมจะ ฉันจะใส่ ทำซิ ทำแล้วใส่มาบอก ว่าใส่ ๆ รับรองเลย ใส่แล้วต้องถ่ายรูปให้ดูด้วยนะ⁸¹

จากพระราชกระแสสัมภาษณ์ ข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับอารมณ์ ลักษณะนิสัยของชาวบ้านเป็นแบบนั้นจริง ชาวทอตีนจกแม่แจ่มก็เป็นเช่นกัน จะกำหนดสี เวลา จำนวนตามผู้สั่งต้องการไม่ได้เลย ต้องแล้วแต่ผู้ทอทั้งสิ้น ผู้สั่งต้องทำใจยอมรับในเอกลักษณ์ของเขาตามที่เขาเป็น เวลาการทอผ้าของเขาขึ้นอยู่กับความพอใจ และสังคมแวดล้อม เช่น ในหมู่บ้านมีงานปอย งานบุญ หุ่ญคงานส่วนตัวเลย ไปช่วยงานทุกหมู่บ้าน ไม่ได้หวังว่างานทอผ้าจะเสร็จเมื่อใด หรือถ้ากลางคืนมีอารมณ์อยากทอก็เปิดไฟทอจนได้ก่อนคืนอย่างมีความสุข

3.1 การเกณฑ์แรงงานชุดทาง

ทางรถยนต์สายชอด - แม่แจ่ม ในปัจจุบันเริ่มมีการบุกเบิกขุดสร้างทางตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2505 ขณะที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ชื่อนายนิรันดร์ ชัยนาม นายอำเภอแม่แจ่มชื่อ นายเจริญ อาสนสุวรรณ โดยการเกณฑ์แรงงานจากชาวบ้านทุกหมู่บ้าน

พ่อคำอ้าย กาไว บ้านแม่วากเล่าเรื่องการเกณฑ์แรงงานไปชุดทางว่า เขาเกณฑ์เป็นตำบล ทุกหมู่บ้าน หลังคาละ 1 คน แบ่งให้ชุดหมู่บ้านละ 20 วา ต่อ 1 วัน ตำบลแม่นาจรได้ชุดทางเริ่มจากห้วยแม่กีกไปถึงอมชูด งดแรกเกณฑ์ไป 7 วัน เครื่องมือทำงานทางการแจกให้เช่น มีด จอบ เสียม โดยแต่ละคนไปขอเบิกจากเจ้าหน้าที่เซ็นชื่อรับเอา เมื่อสิ้นสุดวันทำงานก็นำไปส่งคืน

ข่าวสารให้แต่ละคนเอาไปคนละ 10 ลิตร อาหารมีปลาทุเค็มแจกให้บ้าง แต่ไม่แจกทุกมือหาปูหาปลา หาเขียดตามลำห้วยกินกันไปตามที่มี การเกณฑ์ไปงวดที่ 2 เกณฑ์หมู่บ้านละ 5 วันไปทุกหมู่บ้าน ได้ทำงานกันจริงๆเพียง 3 วัน งานเสร็จพอดี ครั้งที่ 2 นี้ตำบลแม่นาจรไปไกลถึง

⁸¹ หนังสือถอดไทย ราชศัพท์ฉบับที่ 2614 - 2616 23 - 30 พ.ศ. 7 ธ.ค. 2547

อมชูดไม่มีน้ำกิน ชาวบ้านส่วนหนึ่งถูกเกณฑ์ให้ไปตักน้ำที่บ้านอมชูดมาแจกคนที่ทำงานโดยแจกคนละแก้ว หมูย่าง(กะเหรี่ยง) ไม่ยอมใช้แก้วเอาฝาแอบยา (คล้ายยาสูบ) ใส่ไปได้มากกว่าแก้วได้กินน้ำมากกว่าคนใด(คนเมือง)

นายอำเภอเจริญไปคุมงานทุกวัน แต่งตัวเหมือนชาวบ้านตัวดำๆ ชาวบ้านบางคนก็ไม่รู้จัก ยางก็ไม่รู้จัก ยางถามนายอำเภอว่า “อิดก่อเสียว” (เหนียวไหม) นายอำเภอตอบว่า “อิดก่า” (เหนียวชิ) นายอำเภอก็คุยกับชาวบ้านธรรมดาไม่เหมือนเจ้านาย(ไม่ถือตัว)⁸²

จากการเกณฑ์แรงงานชาวบ้านไปทำงานหลายตำบล หลายหมู่บ้าน อาหารการกินย่อมมีปัญหาพอสมควร ระยะที่ขุดสร้างทางปี 2505 ผู้ศึกษาวิจัยรับราชการอยู่ที่ว่าการอำเภอแม่แจ่มจำได้ว่าทุกครั้งที่นายอำเภอ(นายเจริญ อาสนสุพรรณ) กลับจากราชการในเมืองจะมีคนหาปลาหนึ่งมาเยอะมากเพื่อนำมาแจกจ่ายลูกน้องที่อำเภอ พร้อมทั้งแนะนำว่าอยู่ใกล้ทะเลต้องกินปลามากๆ ปกติคนแม่แจ่มก็กินปลาทุ้มเป็นอาหารหลักอยู่แล้ว อาหารหลักที่ทางการแจกให้กับชาวบ้านที่ไปทำงานขุดทางจึงเป็นปลาทุ้มตลอดการสร้างทางจนแล้วเสร็จ คนแม่แจ่มจึงเรียกถนนสายนั้นว่า ถนนสายปลาทุ้ม แต่มีชื่อเป็นทางการว่า “ถนนเจริญนิรันดร์” ตั้งตามชื่อนายอำเภอเจริญ และผู้ว่าราชการจังหวัด นายนิรันดร์ ชัยนาม

“อีหน้อย เว่ยๆ ขวายนแล้วเดี๋ยวแดดจะฮ้อน”

เสียงแม่อยู่ที่กำลังร้องเรียกหาหลานเพื่อจะไปดูการทำงานของรถไฟในการขุดสร้างถนนที่กำลังจะเข้ามาถึงหมู่บ้าน

แม่เปี้ย วรรณคำ บ้านแม่ปาน กับแม่บัวคำ กาพย์ดุ่ม บ้านห้วยรินข้างทอรุ่นเก่า เล่าว่า เมื่อเขาเอารถไถมาทำถนนที่บ้านเหล่าป่าก้อ ชาวบ้านไม่เป็นอันทำงาน ต่างก็ห่อข้าวจูงลูกจูงหลานไปนั่งดูรถไฟเดิน ถึงเวลากลางวันก็กินข้าวกัน นั่งดูกันทั้งวันไม่เบื่อ “มันผอมผอมล่ำมวนเหลือ รถขุดดินโจ่งๆ ป่ออิดป่อฮ้อน” (มองดูรถไฟขุดดินสนุกดี ขุดง่ายดายไม่เหนียวเหนียว) คงคิดเปรียบเทียบกับคนขุดดิน

แม่ปี ศรีเที่ยง, แม่ดืบ เจริญวงศ์, แม่ก่อง ประสงค์ดี ข้างทอรุ่นเก่าของบ้านยางหลวง ต่างก็หอบลูกจูงหลานไปดูรถไฟเหมือนกัน แต่ไปไกลหน่อย ไปอยู่ที่สะพานแม่แรก ไปทุกวันถ้าไม่ห่อข้าวไปลูกหลานจะหิวข้าวต้องพากลับบ้าน จึงต้องห่อข้าวไปทุกวัน “คนไปผ่อรถไฟมอกเปื้อนไปป่อย ไปภูบ้านภูจ้อง ม่วนล่ำมวนเหลือ ถึงปากก็คอดหูกฮอดฝ้าย” (คนไปดูรถไฟมากมายเหมือนไปงานวัดงานป่อย ไปกันทุกบ้านสนุกสนานมากไม่คิดถึงการทอผ้าเลย)

⁸² พ่ออยู่คำฮ้าย กาไว : อายุ 67 ปี, บ้านแม่วาก, สัมภาษณ์ 7 กรกฎาคม 2548

ถ้าดูจากคำบอกเล่าทุกหมู่บ้าน พอจะเห็นลักษณะนิสัยของคนแม่แจ่มตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน (คนแม่แจ่มแท้) เมื่อมีงานอะไรก็ตามเกี่ยวกับหมู่บ้าน ชุมชน งานส่วนรวม ทุกคนจะหยุดงานส่วนตัวแล้วพากันไปร่วมงานนั้นๆ บางครั้งก็ไม่ได้ช่วยทำงานอะไร เพียงแค่ไปอยู่เป็นเพื่อนกันไม่ทอดทิ้งกัน เป็นการเสียสละแรงงานที่ไม่ได้คิดถึงผลตอบแทนทางวัตถุแต่ได้รับผลตอบแทนทางอ้อมคือมีความสุข

3.2 “ลุงเพชร” บุรุษเหล็กผู้เข้าแม่แจ่มพร้อมรถยนต์คันแรก

เพื่อเป็นการให้เกียรติกับบุคคลท่านหนึ่งที่น่ารยยนต์ลุยโคลนเข้าแม่แจ่มและเกือบตลอดชีวิตของบุคคลท่านนี้ ท่านได้ทำมาหาเลี้ยงชีพกับรถยนต์ขับรถยนต์พังไปกับมือ – ตีน ต้องขายเป็นเศษเหล็กถึง 4 คัน ไม่นับที่รับจ้างขับรถคนอื่น ในบทแรกนี้จึงขอกล่าวถึงชีวิตการต่อสู้ของท่านควบคู่ไปกับรถยนต์และถนนสายปลาทุ บุคคลท่านนั้นคือ **ลุงเพชร แสงโชติ**

ลุงเพชรเป็นคนบ้านดงยาง จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันขึ้นกับจังหวัดยโสธรเหมือนกับคนอีสานทั่วไปที่เร่ร่อนหางานทำ ครั้งแรกมาทำงานที่เหมืองแร่แม่ป่อแก้วอำเภอสะเมิงแล้วไปทำงานที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์หลายปี กลับมาทำงานเหมืองแร่ที่แม่ป่อแก้ว นายสุวรรณ (ตี) ขวนไปขับรถบรรทุกเคอร์เซอร์ที่มกอยฤดูฝนกลับออกมาไม่ได้ อยู่มกอย 1 เดือน จนกระทั่งมารับจ้างขับรถบรรทุกเคอร์เซอร์ถนนสายปลาทุที่แม่แจ่มเมื่อ พ.ศ. 2505

จนกระทั่งคืนวันที่ 19 พฤษภาคม 2506 ถือว่าเป็นคืนประวัติศาสตร์ของคนแม่แจ่ม เพราะมีเสียงแปลกประหลาดที่ไม่เคยได้ยิน

“ ลุงขับรถจิบนายอำเภอเข้ามาถึงบ้านกลางทุ่ง(ขณะนั้นยังเป็นทุ่งนา) เห็นแสงไฟสองข้างทางยาวตั้งแต่หน้าแม่ปานจนถึงบ้านช่างเค็ง เป็นภาพที่ลุงจำได้ดี เหมือนเขาเข้าแถวต้อนรับผู้ใหญ่ ชาวบ้านจุดไฟไม้เกียะ(ไม้สน) แจ้งตลอดทาง มีทั้งคนแก่ เด็ก ผู้หญิง ผู้ชายเต็มสองข้างทาง เขาจอดไปจอดไว้บ้านนายอำเภอ ฝนตกออกไปไม่ได้ คนแม่แจ่มมาดูรถกันเต็มบ้านนายอำเภอมากันทุกวันเพราะ บ่อเคยเห็น”⁸³

ชาวบ้านจุดไฟยืนอยู่สองข้างทางเริ่มจากบ้านกลางทุ่งถึงบ้านช่างเค็งคนบ้านช่างเค็งหลายคนเล่าให้ฟังด้วยความสนุกสนานถึงเรื่องไปรอดูรถยนต์

“คนบ้านเขาเสียงดังบ้าน ติงแม่ยิงป้อจาย หละอ่อนคนเล่า จ้วยกันจักเกียะจักไม้แค (ไม้ไผ่แห้ง) ไปอยู่ฮิมตางถ้าผ่อรถได้ยินเสียงรถป้อ ทุหัน

⁸³ ลุงเพชร แสงโชติ : อายุ 70 ปี, บ้านโหล่งปง, สัมภาษณ์ 3 สิงหาคม 2547

ไฟหน้ารถ 2 อัน มาบ ๆ แจ่มเป้งลิ่ง ของบ่อเกยอยู่บ่อเกยหันเด็กเดิน
เก็งคืนก่อดึงบ่อปีกบ้านถ้าบ่อจันทรท่ายไปแล้วปากันตามไฟเดียว
บีกตวยกันรถ”⁸⁴

(คนบ้านเราทั้งหมู่บ้าน ทั้งผู้หญิงผู้ชาย เด็กและคนแก่ช่วยกันเตรียมไม้เกียะ
ไม้ไผ่แห้ง พวกกันไปยืนอยู่ 2 ข้างทาง ได้ยินเสียงรถ เห็นไฟหน้ารถสว่างไสว
เป็นของแปลกไม่เคยเห็น คิกคิ่นค่อนคิ่นก็เฝ้ารอรรถจนผ่านไปแล้วจึงเดิน
ตามรถกลับบ้าน)

“เมื่อรถเข้ามาบ้านเขาครั้งแรกจินเป็นหละอ้อนอยู่ (อายุ 9 ขวบ เกิด
2497) บ่อใจจิกเกียะหื้อ ไปกอยรถตวยแม่หลวงดี แม่หล้าหลอด บ่อ
หลวงหลาน จิน - บั้ม - น้องสามคนบ่อน้องน้อยอยู่ ภูคนตำมเกียะ
อยู่อิมตางโด้งปานของบ่อเกยหันชักเตือกก่อไค้ฮู้ไค้หันถ้าจะเหมือน
หละอ้อนนะเดียวส่นผ่อเครื่องบิน”⁸⁵

(เมื่อรถยนต์เข้ามาวันแรก ยังเป็นเด็กอยู่ พ่อใจ แจ่มแจ่ม เตรียมไม้เกียะให้
3 คนพี่น้องไปดูรถกับญาติข้างบ้าน ตามเขาไปเพราะความอยากรู้เห็นเหมือน
เด็กสมัยนี้วิ่งดูเครื่องบินตามประสาเด็ก)

คนนอกคงนึกภาพไม่ออกว่าคนแม่แจ่มรู้ได้อย่างไรว่ารถยนต์จะเข้ามาถึงในวันนั้น ถึงได้
เตรียมตัว เตรียมไม้เกียะจุดไฟจุดรถ รัยะนั้นการไป - มาระหว่างทางรถที่ซุดใหม่มีคนไป- มาทุก
วัน หลายคนไปรับจ้าง หลายคนไปดูเพราะความอยากรู้อยากเห็น- พ่ออุไร คาปัญญา บ้าน
ข้างเค็งเฝ้าถึงการไปทำแพเพื่อจะนำรถจิบนายอำเภอข้ามมา ลำบากยากเข็น แต่ก็ต้องไป เพราะ
ขณะนั้นไปรับจ้างซุดทาง ลุงนวลดา ปิงกุล รับเหมาทำทาง จ้างญาติพี่น้องบ้านข้างเค็งไปทำ
การทำแพใช้ถังน้ำมันหลายอัน เขาไม้ไผ่ลงมัดติดให้แข็งแรง ใช้เชือกผูกติดทั้ง 2 ข้างทาง ใช้แรง
คนดึงรถขึ้นแพ เมื่อดึงรถขึ้นได้แล้ว ก็ช่วยกันดึงเชือกทั้ง 2 ข้าง เมื่อรถถึงฝั่งนี้แล้ว ลุงเพชรจึงขับ
เข้าแม่แจ่ม กว่าเจ็กแม่แจ่มก็หลายวัน เพราะสะพานไม่มี ตรงไหนเป็นหัวยลิกก็ตัดไม้พาด 4
ต้น ตรงไหนไม้ลิกมากก็ขับข้ามหัวย คนไปทำทางก็เดินมาถึงบ้านก่อนรถ ก็บอกต่อๆกันว่า
รถยนต์จะเข้ามาถึงบ้านเราแล้ว คนที่อยากเห็นมากก็ตามไปดูกลางทาง เป็นการสื่อสารกันเป็น
ทอดๆ กว่าเจ็กมาถึงบ้านเราก็คือแล้ว

หลังจากนายอำเภอเจริญย้ายออกไป ลุงเพชรกับป้าปรางก็ได้มาเข้าบ้าน แม่อุ้ยมูล คักคี่
สง่า บ้านข้างเค็ง ชายของเบ็ดเตล็ดเล็กๆน้อยๆ และรับจ้างทำผม ขณะที่ลุงเพชรรับจ้างขับ
รถยนต์ให้ นายพันธ์ คำลือ (น้อง จ.ส.ต.เสาร์ คำลือ) ต่อมานายพันธ์ขับรถเองเอารถตกไหล่

⁸⁴ แม่สาวท กองจันทร์ : อายุ 67 ปี. บ้านข้างเค็งบน. สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2547

⁸⁵ อาจารย์จินดา ปัญจเรือง : อายุ 50 ปี. ครูใหญ่โรงเรียนเมืองเด็กวิทยา. สัมภาษณ์ 10 สิงหาคม 2547

ทางที่ห้วยกลางบ้าน นายพันธ์เสียวชีวิต สูงเพชรจึงซื้อรถซาเล้งมือสอง ขับรับจ้างขนของให้คนแม่แจ่ม ขับจนรถยนต์เสียต้องจอดทิ้งไว้ ซื้อรถนิสสัน มือสองอีกคันหนึ่งรับจ้างขนของให้เจ็กไชร์น้อยศรีวิชัย พ่ออุ้นใจ พ่อหลวงตุ่น ของที่เขาเอามาขายส่วนใหญ่จะเป็นเกลือ ปลาทุ ขนมะเส้นแห้ง (เส้นขนมจีนแห้ง) ฝ้าย น้ำมันก๊าดและผ้าหม้อห้อม

“ภาคบ้านข้างเค็งบนบ่อมี มีภาคสันหนอง ปีมาขายคั้วย่อยบ้านบนขายน้ำมันหมู ป่าทุ ป่าแห้ง กับไฟ น้ำมันก๊าด สะบู่ลาย สะบู่ขันไลบ้านเกาะป้อหลวงตุ่นขายบ้านสันหนองมีหลายดี ภาคสกกบ่อมี ป้อสิมาฆ่าหมูขายคนเดียวข้างอำเภอ จารบ้านเขาจะกินผักกินป่าบ่อซื้อกินอย่างบะเดียว

เมื่อซื้อรถกันแรกขั้วบ่อมี (สะพาน) เอารถข้ามดีด้าเอือ (บ้านท่าเรือ) จ้างจ้างลากข้ามน้ำแม่แจ่ม จ้าง 2 ตัวอยู่บนฝั่งตัวหนึ่ง ลากข้ามน้ำตัวหนึ่ง แกะกะบะออก เอาหัวเครื่องออกไปอุ้บ่ออายุมาถึงแม่แจ่มมีเงิน 7 บาท ซื้อท่อข้าวอีลือกิน 2 บาท มาอาศัยอยู่กับแม่ฮุยดา (แม่วันดา สมวธา) จួយเปื่อนตักน้ำ เยี้ยะกำบ้าน ปีติงบ่อลิมบุญคุณเปื่อน

อ้ายเพชรฮับจ้างต่างคั้วป่ากัเจ็กไชร์ รถติดดีดอยหัวอั้ง ฝนตกขึ้นคอยบ่อได้ปีกับป่ากินอนป็นรถ จะนอนบนรถก้อกัวรทไหลดลคอย จะนอนข้างตางก้อกัวรเสือกั้วหมี ต่อนั้นเสียมียังมีนั๊กอยู่กัคยอคซี่เก่าตุ๊กล้าตุ๊กเหลือ

เมื่ออยู่เดือนหนึ่งปีติงบ่อลิม เอารถ ไปฮับจ้างต่างของท้อบ้านสันหนอง ปีหื้อลูกสองคนนั่งบนหน้ารถ ปีนี้ข้างขวาอ้ายเพชร ป่ากัป่าอัมพร นั่งข้างซ้ายอ้ายเพชร รถขึ้นหล่ายคอยแม่เม็ง เกือบป็น แสงรทหมด รถไหลดลคอย ปีโคตลงจะเอาไม้หนุนรถหนุนบ่อตัน ยืนม่อรทไหลดลคอยจุ่น จุ่นลูก 2 คนเกาะขอบเล่าเต่งรถ นอกนั้นคักบั้ง ปีก้อกัวจนปากบ่อออก บุญว่าหลังรถไปลุนเก้าไม้สักใหญ่ ลวดจอดอยู่หันอ้ายเพชรฟั้งอุ้มลูกลงรถ ปีก้อด้นลงไปหาลูกคู่กับหน่ง (ลูก) สันถาบ ๗ คิง 2 คน”⁸⁶

(บ้านข้างเค็งบนไม่มีตลาดขายของ มีแต่บ้านสันหนองกับบ้านเกาะ ป่าปราณี่ริมขายของเบ็ดเตล็ดเล็กๆน้อยๆ ที่บ้านข้างเค็งบน หมูมีขายทีเดียวข้างที่ว่าการอำเภอชาวบ้านไม่ซื้อของกิน หาทิชพักคามบ้าน

⁸⁶ ป้าปราณี่ นสงโชติ :อายุ 86 ปี. บ้านโหล่งป่ง. สัมภาษณ์ 3 สิงหาคม 2547

ซื้อรถคันแรกไม่มีสะพานข้ามน้ำแม่แจ่ม ต้องจ้างช้าง 2 เชือก ลากรถกว่าจะข้ามมาถึงแม่แจ่มเหลือเงิน 7 บาท มาอาศัยอยู่บ้านแม่วันดา สมวธา (แม่ฟ่อนบุญยัง สมวธา) ช่วยเขาทำงานบ้านทุกอย่างหลังจากนั้นเข้าบ้านอุ้มมูลขายของ

ลุงเพชรรับจ้างบรรทุกของให้กับป้ากี้เจ็กไชวี่ รถติด ขาขึ้นคอยก่อนถึงโหล่งปง ต้องนอนใต้ท้องรถเพราะกลัวเสือกลัวหมา ในคอนกลางคืน คิดถึงความหลังลำบากมาก

มีครั้งหนึ่งจำได้ไม่ลืม ไปรับจ้างบรรทุกของให้ป้ากี้ ป้าอัมพร บ้านสันหนอง เอาลูก 2 คนนั่งบนคนขับรถ ป้าปราวณีนั่งข้างขวาเพื่อเตรียมลงหนุนรถเมื่อรถโหล่งคอย แต่ครั้งนั้นหนุนไม่ทัน รถบรรทุกของหนัก สภาพรถเก่าแรงหมด โหล่งที่แม่เม้ง ทุกคนในรถเจ็บหมด หลังรถไปชนกับต้นไม้ ตักข้างทาง รถหยุดได้ ลุงเพชรรีบอุ้มลูก 2 คน ลงจากรถ ป้าปราวณีวิ่งลงคอยไปรับเอาลูกทั้งสองซึ่งกลัวจนตัวสั่น)

หลังจากที่ลุงเพชรใช้รถมือสองหมดไป 2 คัน ขายเป็นเศษเหล็ก มีเงินจากการรับจ้างขนดินให้ทางอำเภอ 15,000 บาท ไปซื้อรถนิสสัน (NISSAN) ใหม่มาคันหนึ่ง ขณะนั้นจะมีรถโดยสาร 2 คัน คือรถโตโยต้า (TOYOTA) ของลุงนวลคำ ป้าอัมพร ปิงกุล ที่บ้านท่าเรือมีสะพานข้ามแล้ว หน้าแล้งไปกับผู้คนตลอดทาง รถบรรทุกทั้งคัน ทั้งของ และหมู หน้าฝนคนโดยสารต้องช่วยกันลากรถขึ้นคอย บางครั้งนอนกลางทาง 2 - 3 คืน จนกว่ารถจะออกจากหล่มดินได้ คนโดยสารก็ดีมากช่วยกันไปตลอดทาง

ชีวิตเริ่มแรกรับจ้างขับรถยนต์ให้นายอำเภอ ได้เงินเดือน 600 บาท สิบบูห์วันละ 2 ของ ของละ 3 บาท เหล้าไม่ต้องซื้อขึ้นบ้านไหนก็ได้ กิน ถนนบ้านเหล่าป่าก๋อยังไม่ได้ขุด ต้องใช้ทางคนเดินซึ่งเป็นทางน้ำ โหล่งติดมากบางครั้งนอนเหล่าป่าก๋อ 2 คืน ถ้าเอารถออกไม่ได้ ต้องเอาช้างมาลากรถออก บางครั้งต้องนอนรอช้างอีกหลายคืน รถติดหลายแห่งการขับรถสมัยนั้นสะพานไม่มีต้องนำรถลุยน้ำ รถติดที่ไหนนอนค้างที่นั่น นอนกับคิณิกินกับหญ้าตึกก่อตึกก่อม้วนก่อม้วน บ่อก็คัดหยัง⁸⁷

การวิ่งรถสมัยนั้นลำบากมาก รถเก่าจะใช้ชนไม้ตามห้วย ตามคอย ในแม่แจ่ม รับจ้างชาวบ้านที่เขาจะปลูกบ้าน หากินกับรถยนต์ต้องทำทุกอย่างที่ทำได้แล้วแต่จะมีคนจ้าง เพราะมีครอบครัวต้องรับผิดชอบ ลุงเพชร - ป้าปราวณี มีลูก 4 คน น้องป้าปราวณีอีก 4 คน พวกเขามาหากินที่แม่แจ่ม โดยมีลุงเพชรเป็นหลักใหญ่ สอนให้พวกน้องๆ ขับรถยนต์เป็นทุกคน รับจ้างขับรถยนต์ เพราะที่แม่แจ่มเริ่มมีคนซื้อรถยนต์ ฟอกอนแก้ว อินตะก้อน บ้านทัพ ฟอมิตร ทะบุญ

⁸⁷ ป้าปราวณี แสงโชติ : อายุ 86 ปี. บ้านโหล่งปง. สัมภาษณ์ 3 สิงหาคม 2547

บ้านทัพ 2 คนนี้มีช้าง ชายช้างชื่อรยยนต์ คนสุดท้ายที่ชื่อรยยนต์สมัยนั้นคือ พ่อหนู แจ่มแจ่ม บ้านพร้าวหนุ่ม

ลุงเพชรกับป้าปราณีใช้ชีวิตอยู่กับรยยนต์เกือบครึ่งชีวิตจนกระทั่งลูกคนโตเรียนหนังสือจบ มีงานทำก็รับน้องๆไปอยู่ด้วย แบ่งเบาภาระพ่อแม่ได้บ้างก็ไปอยู่กับลุงเพชรนำรถไปตกคอยที่น้ำออกกู บ้านทุ่งยาว คนตาย 2 คน ชีวิตเริ่มมีหนี้สิน อายุก็มากขึ้น ด้วยความอดทนมุมานะทั้งสองคนเมื่อหมดหนี้แล้ว ลูกๆก็เรียนจบมีงานทำทุกคน ลุงเพชรกับป้าปราณีจึงใช้ชีวิตช่วงสุดท้ายอยู่ที่ไร่โหล่งปงมีที่ดินอยู่ 10 ไร่ ปลูกพริก มะเขือ พืชผักอื่นๆ ขายตามฤดูกาล อยู่สบายกินง่าย มีชีวิตเรียบง่ายมีความสุข เมื่อถามว่าทำไมไม่คิดค้าขายในแม่แจ่ม ในเมื่อตัวเองมีรยยนต์ได้เปรียบกว่าคนอื่น คำตอบคือ ไม่มีเงินทุนและการค้าขายเป็นทุกข์ต้องแข่งกับคนอื่น อยู่กับไร่กับสวนสบายดีที่สุดแล้ว ไม่มีเงินก็มีกินไม่เคียดรอน สิ่งที่เหลืออยู่อีกอย่างคือ รยยนต์กระบะคันเล็กๆ เอาไว้ใช้เมื่อจำเป็น

ทั้งหมดนี้เขียนจากคำสัมภาษณ์ลุงเพชร - ป้าปราณี ที่บ้านโหล่งปง เลขที่ 4 หมู่ที่ 4 ตำบลกองแขก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เกร็ดชีวิตทั้ง 2 คน ที่บันทึกไว้ยังมีอีกมาก จะเก็บไว้เป็นกรณีศึกษาระยะสุดท้าย

3.3 รยยนต์เข้า บ้านเหล่านาเรือนเจียบเหงา

บ้านเหล่านาเรือน เป็นทางผ่านไปจอมทอง เมื่อรยยนต์ยังเข้าไม่ถึงแม่แจ่ม 2 หมู่บ้านนี้จะเห็นคนเดินทาง ไป - มา เป็นประจำเกือบทุกวันและหลายๆบ้านมี “ฮ้านน้ำ” ตั้งไว้หน้าบ้านให้คนเดินได้ดื่มกิน เมื่อผู้ศึกษาวิจัยยังเป็นนักเรียนก็ได้เดินผ่านบ้านเหล่านาเรือน จำได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่ร่มรื่น มีน้ำเหมือนไหลผ่านหมู่บ้าน มีสวนผลไม้ทุกบ้านเรือน บางครั้งยังได้รับแบ่งปันกล้วยน้ำว้า ส้มโอ ผลไม้ตามฤดูกาล ปัจจุบันสิ่งเหล่านี้นคงหายไปแล้วตามกาลเวลา

“เมื่อก่อนรยยนต์เข้า บ้านเขาป้อชื้อป้อขาย ใจแลกกัน มีอะสังกะ แลกกันชอกัน เป็งกันไปก้อเป็งกันมา เมื่อรยยนต์เข้ามาตั้งจ้างเค็ง ตั้งบ้านดักบึงบ่อหมักคน เดียวหยั่งตะกอน ผักไม้ชอกันแลกกันได้อยู่ จาวบ้านเยาะไฮเยาะนา ปลูกฝ้ายเยาะหูกเยาะฝ้ายดิงบ่อละ ดินจก ตอฟองบ่อได้ขาย ต่อไ่ว่่ง สอนลูกสอนหลานตอจ้างกูคน เมื่อตารยยนต์เข้าตั้งอินทนนท์ มีคนจ่อมตอง จ้อย่าบั้น มาเขาชื้ออินตั้นจก เก้า หมู่บ้านเขาป้อฮื้ออะสัง เปื่อนฮื้อผิ่นละ 50 บาท 100 บาท ก็คิดว่ามัน เก่านแล้วได้เงินก้อปากันขายจั้นเสียงย่าบั้นมันเขาชื้อกูบ้านกูจองกิด

ฮอตบะเดี่ยวก่อเสียดาย เมื่อลูนมา นุสรายอยู่บ้านป่าแ่ง อีแม่ตอตีนจก
ขายที่อนุสรณ์นักขนาดจำปอพอได้”⁸⁸

(ก่อนรถยนต์เข้า ยังใช้ระบบขอหรือแลกเปลี่ยนกัน เมื่อรถยนต์เข้ามาทาง
บ้านช่างเคิ่ง ทางบ้านนาเรื่อนเวียบเหงาไม่มีคนเดินทางเหมือนเมื่อก่อน
พืชผักผลไม้ยังขอยังแลกกันได้อยู่ ชาวบ้านทำนา ทำไร่ ปลูกฝ้าย
เหมือนเดิม และยังทอตีนจกบ้าง ทอไว้แต่งเองไม่ได้ขาย สอนให้ลูกหลานทอ
ตีนจกเป็นทุกคน เมื่อทางรถยนต์สายอินทนนท์เปิด มีคนจอมทองซื้อ ย่าบ้าน
(ไม่ทราบนามสกุล) ได้มากวันซื้อชิ้นตีนจกของเก่า ชาวบ้านไม่รู้อะไรคิดว่า
ชิ้นเก่าแล้ว ขายได้เงินใช้ก็ขายกันจนหมดทั้งหมู่บ้าน ผืนละ 50 - 100 บาท
ตอนนี้ก็เสียดาย ตอนหลังเมื่อนุสรมาอยู่บ้านป่าแ่ง แม่ได้ทอตีนจกขายให้
นุสรจำนวนมากนับไม่ถ้วน)

เข้มทอง ภรรยานักหนึ่งโน้ทวิจยชุมชน ได้ไปหาข้อมูลเพิ่มเติมจากบ้านเหล่านาเรื่อน
จริงๆแล้วคือ บ้านนาเรื่อน และบ้านเหล่านักเคียด แต่เรียกรวมๆกันเพราะอยู่ติดกัน เส้นทางเดิน
เก่าหมดลงไปสำหรับการเดินทางไปจอมทอง - เชียงใหม่ แต่ชาวบ้านยังใช้เดินไปบ้านผาหัง -
บ้านสามสบ - และไปทำไร่ฝิ่นที่คอยเหลียม(ตรงกันข้ามบ้านสามสบใกล้บ้านยางล้าน) การทำไร่
ฝิ่นที่คอยเหลียมนี้ไปกันหลายหมู่บ้าน เมื่อรถยนต์เข้าแม่แจ่มก็ยังไม่หยุดทำไร่ฝิ่น เส้นทางสายนี้
ไม่ใช่เป็นเส้นทางขนฝิ่นและไม่ใช่เป็นเส้นทางวิ่งต่าง เพราะระยะทางจากบ้านสามสบขึ้นไปเป็น
ป่าดงดิบ ไม่มีที่พักกลางทางและมีตัวทากเยอะมาก การเดินทางช่วงนี้ต้องรีบเดินให้พ้นดงดิบ
ก่อนตะวันตกดิน(ประสบการณ์ตัวเองเมื่อเดินไปเรียนหนังสือ) ส่วนเส้นทางพิเศษของการาวาน
ขนฝิ่นนั้นจะเป็นเส้นทางที่สามารถเดินลัดป่าได้และเป็นป่าเขาที่ไม่สูงชัน ไม่ค่อยมีคนสัญจร

3.4 เหมืองแร่ - รถยนต์ - ผลกระทบ

นอกจากนั้นอีกเส้นทางหนึ่งที่เกิดผลกระทบเนื่องจากรถยนต์เข้ามาก็คือเหมืองแร่แม่ปาน
จากการทำเหมืองแร่คอยสันต้าแม่ปานที่เกิดขึ้นกับครอบครัวของพ่อศรีบุตร + แม่คำ ฟองดา คือ
ได้ลูกชายพิการชื่อนายดวงจันทร์ ฟองดา ปัจจุบันอายุ 32 ปี แม่คำเล่าว่าเมื่อคลอดลูกได้ 2 วัน
กำลังอยู่เดือน เสี่ยงระเบิดก็ถล่มครั้งแรกยังไม่เป็นไร ระเบิดครั้งที่ 2 (ใส่ระเบิด 150 ลูก) มัน
เสียงดังมากบ้านทั้งหลังกระเทือนหมด ลูกชายที่คลอดได้ 2 วัน สะดุ้งตกใจชักทันที ตัวเกรงแข็ง
หมด กว่าจะแก้ไขให้ลูกฟื้นคืนมาได้ก็กลับกลายเป็นคนพิการ คือเกรงไปหมดทั้งตัว ลูกนั่งไม่ได้
ทานข้าวเองไม่ได้ ต้องมีคนป้อนให้จนถึงปัจจุบัน เวลาเคลื่อนไหวใช้วิธีกลิ้งไป พุดไม่ได้ นำเวทนา

⁸⁸ แม่ฮุยแสน กาพย์คุ้ม : อายุ 74 ปี, บ้านนาเรื่อน, สัมภาษณ์ 2 กันยายน 2547

มาก ผู้ศึกษาวิจัยได้ไปพบเห็นมาแล้ว เมื่อไปเคารพศพพ่ออยู่หล้า อินตะก่อน (พ่อของแม่คำ)
เมื่อเดือนตุลาคม 2547

ที่กล่าวถึงเหมืองแร่ดอยสันกำแพงแม่ปาน เพราะชาวบ้านแม่ปานเล่าถึงวิถีชีวิตช่วงรถยนต์
เข้าว่า ชีวิตของพวกเขาเหมือนเดิม เพราะรถผ่านทางหลวงไม่ได้ผ่านบ้านแม่ปาน และพวกเขา
เคยเห็นรถยนต์บรรทุกแร่ ซึ่งเข้ามาก่อนโดยขุดทางไปตามสันดอย ชาวบ้านมีรายได้จากการ
รับจ้างเก็บแร่ ค่าจ้างคิดเป็นถัง (ปี๊บ) ถังละ 25 บาท แต่ละคนต้องพยายามเก็บให้ได้วันละ 1 ถัง
(แร่แมงกานีส) ผู้หญิงได้เงินค่าจ้างนำไปซื้อฝ้ายที่ตลาดบ้านช่างเคิ่ง (บ้านพ่ออู้อยู่ใส + แม่อู้อยู่คำมี)
และที่บ้านแม่แก้ว + พ่ออุ่นใจ, บ้านปากี + เฮียไชร์ บ้านสันหนอง ส่วนฝ้ายเมืองยังปลูกฝ้าย ทอ
ผ้าขาว ผ้าหม่น ชินลัวะ ทอเพื่อใช้แต่ละครัวเรือน ไม่ได้ทอขาย

ช่างทอตีนจกบ้านแม่ปานที่ยังทออยู่บ้างในช่วงรถยนต์เข้าคือ แม่อู้อยู่คำ มณฑมน
ทอไว้ใช้เอง ทอให้ลูกหลาน บางครั้งชาวบ้านที่แต่งงานใหม่ก็ขอซื้อเพื่อนำไปค้าหัวแม่สามี่ คน
อื่นๆ นอกจากแม่อู้อยู่คำ ไม่มีคนทอตีนจก แม้แต่แม่เปี้ย วรรณคำ ซึ่งทอตีนจกเป็นอาชีพหลัก ก็
หยุดทอในช่วงนั้น เหตุผลคือ “เมมาเลี้ยงลูก มีลูกหลายคน หน้อยน้อยๆ นุ่มๆ ดึงบ่อได้เย็บหูก
เย็บฝ้าย คอผ้าเมืองหื้อลูกนุ่ง คอผ้าตัวบ ผ้าหลบ เย็บเมื่อลูกหลับ ” (ระยะนั้นแม้แต่เลี้ยงลูก
ซึ่งยังเล็กๆ อยู่ ไม่มีเวลาทอตีนจก ผ้าเมืองยังทออยู่ เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มในครอบครัว)

“รถยนต์เข้ามาตั้งบ้านช่างเคิ่งสันหนอง เบือนได้ก้า ได้ขาย บ้านแม่
ปาน ห้วยริน เดียวตื่นตั้งบ่อหมีรก เย็บไฮเย็บนา เย็บไฮเข้า ไฮฝ้าย
บ้านแม่ปานตะกอนมันตุ๊ก คนดีอื่นบ้านอื่นตั้งบ่อไคไป เมื่อนว่าผิแขง
ผิคอยสันถ้ำ ผิคอยหลวง มันไคคอยหลวงเป็นบ้านห้วยบนดอย
เย็บว่าหากินกับห้วยกับคอยจนเต้าบะเตี้ยว ตางรดติ เมื่อมีโฮงเฮีย
นราชประชากับโฮงเฮียนสมเด็จย่า เป็นบุญของบ้านแม่ปานแท้ๆ”⁸⁹

(รถยนต์เข้ามาทางบ้านช่างเคิ่ง บ้านสันหนอง เขาได้ค้าขาย บ้านแม่ปาน
บ้านห้วยริน ยังเดินเท้าอยู่ไม่มีทางรถเข้าไป ชาวบ้านยังทำไร่ ทำนา ทำไร่
ข้าว ไร่ฝ้าย บ้านแม่ปานเมื่อก่อนยากจนลำบากมาก คนบ้านอื่นไม่ค่อยไป
มาหาสู่ เพราะกลัวผิคอยสันถ้ำ ผิคอยหลวงอินทนนท์ บ้านแม่ปานใกล้คอย
อินทนนท์ และเป็นหมู่บ้านที่อยู่บนสันเขา การทำมาหากินก็อาศัยที่เดินตาม
ห้วยตามคอยจนถึงปัจจุบัน เริ่มมีทางรถยนต์ดีเมื่อมีโรงเรียนราชประช
านุเคราะห์ 31 และโรงเรียนชุมชนสมเด็จย่า นับว่าเป็นโชคดีของหมู่บ้าน
แม่ปาน)

รถยนต์เข้าแม่แจ่มมีทั้งดีและไม่ดี ตามคำพูดคุยกับพ่อหนานจันทร์ ดียิ่ง บ้านแม่ปาก ที่บอกว่า
ไม่ดีคือทำให้ญาติพี่น้องห่างเหินกัน เมื่อไม่มีรถยนต์การเดินทางทำให้มีการหยุดพักตามบ้านญาติ

⁸⁹ แม่ปิ่น เทพปานะ : อายุ 80 ปี, บ้านสันเกี้ยว แม่ปาน, สัมภาษณ์ 20 สิงหาคม 2547

พี่น้อง หรือเมื่อมีงานประเพณีก็ไปนอนค้างบ้านญาติช่วยกันจนเสร็จงาน แต่พอมีถนน มีรถยนต์ เวลานั้นรถผ่านบ้านญาติพบหน้ากันได้แต่ “สะงอกหัวเหมือนจะกำหัวเขี้ยว”⁹⁰ (พยักหน้าให้กัน เหมือนกึ่งกำ)

3.5 แม่สุน เก่งการทำ : อัจฉริยะบุรุษเพศ

แม่สุน เก่งการทำ ปัจจุบันอายุ 71 ปี อยู่บ้านทัพ จะด้วยฟาลิขิตหรือแม่สุนลิขิตชีวิตตนเองก็ไม่สามารถที่จะรู้ได้ แม่สุนเกิดเป็นผู้ชาย แต่ไม่ยอมรับเพศของตนเองตั้งแต่รู้ความก็นุ่งขึ้นตลอดมา คบแต่เพื่อนผู้หญิง แต่ทำงานได้ทั้งงานผู้หญิงและงานผู้ชาย

ภาพที่ 3.3.1 แม่สุนจากตีนจก

ชีวิตก่อนกำเนิดมาจากตระกูลที่ดี ถิ่นนับขึ้นไปถึงต้นตระกูลมาจากเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

“ปู่หนานเอื้อง เก่งการทำ” ย้ายมาจากเชียงแสน รุ่นเดียวกับพญาใจและปู่จ้องคำซึ่งมาจากเชียงรายและปู่ฮั่วจอกมาจากหละกอน(ลำปาง)ปู่หนานเอื้อง แต่งงานกับ“แม่เฒ่าเส้า” มีลูกชายชื่อ “นายนวน” ซึ่งเป็นพ่อของแม่สุน ถิ่นนับเชื้อเครือญาติแล้วเป็นต้นตระกูลที่มาจากเชียงแสน และแม่เฒ่ารุ่นนั้นเป็นผู้ทอดินจกส่งส่วยให้เจ้าเชียงใหม่

แม่สุนเล่าว่าชีวิตลำบากตั้งแต่เด็ก อาศัยอยู่กับญาติคือแม่ฮั่วฮั่ว กุลเม้ง ซึ่งเป็นเศรษฐีในขณะนั้น แม่สุนทำงานบ้านทุกอย่าง โดยเฉพาะงานทอผ้าจะชอบมาก ทอดินจกได้ตั้งแต่เด็ก ไม่ได้เรียนอาศัยดูจากคนอื่น ทอให้ลูกหลานแม่ฮั่วฮั่วทุกคน ถ้ารับจ้างคนอื่นก็ถูกมากผืนละ 15 บาท แต่ถ้าชอบใจคนไหนก็จะทอให้ฟรี พอโตขึ้นฮั่วฮั่วรุ่นก็ออกรับจ้างไปในที่ต่างๆ ตามประสาที่ชอบอิสระ เคยไปอยู่อยุธยาที่เชียงใหม่ อยู่ได้ 2 เดือน “ป่มาวน” กลับบ้านขึ้นดอยไปทำไร่ฝิ่น ไปรับจ้างทำเหมืองแร่ ชีวิตระเหเรว่ร้อนไปเรื่อยๆ ไม่เคยมีครอบครัว ปลูกเรือนหลังเล็กๆอยู่ติดกับบ้านหลานที่บ้านทัพ

ชีวิตหักเหจากช่างทอดินจกฝีมือดี ก็เกิดติดใจ กลิ่นเหมืองแร่ที่ปางหินฝน ประมาณปี พ.ศ. 2520 – 2526 ไปอยู่เหมืองแร่ที่ตำบลปางหินฝน (ขณะนั้นเป็นตำบลบ้านทับ) ทำไร่ฝิ่นด้วยคนขับรถแทรกเตอร์ของเหมืองแร่ชวนไปขายฝิ่นที่จังหวัดสงขลา โดยนั่งแทรกเตอร์ไป คนพาไปเป็นผู้หญิงชื่อ “ทองหล่อ” เป็นคนลพบุรี แม่สุนเอาหลานชายชื่อนายทวี โชคชัย ไปด้วย นั่งรถแทรกเตอร์จากปางหินฝนไปถึงจังหวัดเลย เอาฝิ่นใส่กล่องข้าวไปคนละจ้อย (1.6 ก.ก.)

⁹⁰ พ่อหนานจันทร์ ด้อย : อายุ 74 ปี, บ้านแม่จอก, สัมภาษณ์ 7 กรกฎาคม 2548

จากจังหวัดเลย นั่งรถยนต์ไปกรุงเทพ ฯ ไปกับคนชาดวนชื่อ “อุดม” จากกรุงเทพ ฯ นั่งรถไฟไปสงขลา ทุกคนเอาผืนไปด้วย เอาใส่กล่องข้าว เอาข้าวใส่ข้างบนไม่มีคนสนใจ คนชื่อ ทองหล่อ เอาผืนไป 3 จ้อย ขายผืนได้กิโลกรัมละ 14,000 บาท นอนสงขลา 9 คืน กลับมาถึงแม่แจ่มเหลือเงิน 10,000 บาท

แม่สุน ทอตีนจกเป็นทุกอย่าง ผีมือดีมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง แต่แปลกในชีวิตไม่เคยนั่งขึ้นตีนจกเลย นั่งขึ้นไสร้งลายดอกเล็ก ๆ ตลอดเวลา ไม่ว่าจะอยู่บ้านหรือไปที่ไหนก็นั่งขึ้นแบบนั้นไม่เคยเปลี่ยน ค่อยเมื่อถามว่า เก็บตีนจกไว้นั่งคอนคาย กับไว้ตานอุทิศส่วนกุศลให้ตนเองหรือไม่ ปรากฏว่า ไม่เก็บเลย ไม่มีแม้แต่ผืนเดียว ไม่ห่วงเรื่องการนั่งขึ้นคอนคายบอกว่าแล้วแต่ลูกหลาน หรือแม่สุนจะมีความคิดอื่นอยู่ในใจที่ไม่บอกใคร

บ้านหลังเล็ก ๆ ของแม่สุน มักจะมีนักวิชาการ นักศึกษา “คนนอก” เข้าไปเยี่ยมเยียน ขอสัมภาษณ์อยู่เสมอมิได้ขาด แต่ชีวิตของแม่สุนปัจจุบันก็ไม่สุขสบายเท่าที่ควร ไม่มีคนดูแล หาเลี้ยงชีพตัวเองด้วยการทอตีนจก ตากผ้าฟางกว่าจะเสร็จแต่ละผืนก็นาน แต่ด้วยจิตใจที่เข้มแข็ง แม่สุนอยู่ได้ตามอัตภาพ เก็บผักตามริมรั้วเป็นอาหาร เลี้ยงหมูไว้เป็นเพื่อนและความหวังเงินก่อนจากการเลี้ยงหมู คลายเหงาเมื่อมีคนแวะเวียนไปคุยด้วย นำเสียดายความรู้ฝีมือการทอตีนจกจากสายเลือดคน “เจียงแสน”

3.6 แหล่งชุมชนคนทอตีนจกงาม

บ้านไร่ในยุครถยนต์เข้า ได้รับคำบอกเล่าจากช่างทอรุ่นแปดพันห้า จรรยา แม่จันทร์ นิปุณ และอีกหลาย ๆ คนในรุ่นนี้ต่างพูดเหมือนกันว่า หยุคทอตีนจก เนื่องจากมีการจะต้องเลี้ยงลูก และทำงานอื่น ๆ จนไม่มีเวลาทอตีนจก ทุกคนมีขึ้นตีนจกไว้แล้ว และไม่มีการซื้อ - ขาย จึงมุ่งหน้าทำอาชีพอื่นกันหมด เช่น ทำไร่ผืน ทำไร่โหล่งปง เป็นต้น

“บ้านไร่ตอนนั้นมีแม่กับแม่สา แม่หนัว 3 คนแต่อันดีต่อตีนจกชายหื้อคนเอาไปคำหัวแม่ผัว หละฮ่อนดีเอาบะว่าบ้านดีฟ บ้านไร่ บ้านต้องฝ่าย แผบ้านไคตะผา ก่อมาสั่งแม่ฮุย 3 คนนี้หละต่อตีนจกชายถูกผืน 50 บาท 100 บาทพ่อง ถ้าคนมีเงิน ถ้าลูกหลานก่อต่อหื้อบะตาย จาวบ้านคนอื่นเบื่อนเยะไฮยาผืน เยะไฮโหล่งปง ได้เงินนัก เบื่อนตึงบ่อต่อตีนจก”⁹¹

(บ้านไร่ตอนนั้น มีแม่ กับแม่สา (ทานา) แม่หนัว(สารินจา) เพียง 3 คนเท่านั้น ที่ทอตีนจกชายให้ผู้หญิงที่แต่งงานใหม่ นำไปคำหัวแม่สามี คน

⁹¹ แม่คำปือ (ฮอง) ไซเกตุ : อายุ 81 ปี, บ้านไร่, ตัมภาน 12 กันยายน 2547

แต่งงานใหม่ทั้งบ้านทัพ บ้านไร่ บ้านท้องฝาย ตลอดถึงบ้านไต้ท่าผา ก็มาสั่งแม่อยู่ 3 คน ทอตีนจกให้ ชายผืนละ 50 บาท ถ้าคนมีเงินก็ขายให้ 100 บาท ถ้าเป็นลูกหลานก็ทอให้ฟรี ชาวบ้านคนอื่นเขาไปทำไร่ผืน ไร่โหล่งปง ได้เงินมากกว่าทอตีนจก)

เมื่อแม่อยู่พุดถึงการทำไร่ผืน ทำไร่โหล่งปง ไร่ผืนทำต่อเนื่องมาตั้งแต่ยุคผืนรุ่งเรือง เมื่อทางรัฐห้ามทำไร่ผืน แต่ยังมีคนแม่แจ่มบางส่วนที่ยังทำอยู่ เนื่องจากรายได้ดีกว่าทำอย่างอื่น เพียงแต่ต้องแอบซ่อนทำในป่าลึกเข้าไป ส่วนใหญ่จะเป็นตำบลแม่ศึก ตำบลบ้านทับ และตำบลปางหินฝน เพราะมีป่าดงดิบที่สลับซับซ้อนอีกมาก

ในส่วนที่ต้องหาข้อมูลเพิ่มเติมคือ การทำไร่โหล่งปง โดยเริ่มสืบค้นจากทีมวิจัยพื้นที่ทางการเกษตรโหล่งปง พบรายละเอียดมากมาย แต่สิ่งที่ตั้งใจคือ พบรูปพ่อ (พ่อเมือง สมบัติ) และรูปสามี่ (พ่อบุญยัง สมวธา) ระยะเวลาที่สืบเรื่องที่ดินโหล่งปง (พ.ศ.2514-2516) ผู้ศึกษาวิจัยรับราชการอยู่ที่จังหวัดพิจิตร จึงไม่ทราบเรื่องเหล่านี้ ไม่มีใครเล่าให้ฟัง คงไม่อยากให้กังวล เพราะอยู่ไกลบ้าน

เมื่อรถยนต์เข้าถึงแม่แจ่ม พ่อได้ไปซื้อที่ไร่กับบ้านกองแขก ไร่อยู่ที่ห้วยกลางบ้านประมาณ 10 ไร่ ปลูกข้าว พริก ข้าวโพด ไม้ผลทุกชนิดปลูกไว้พอกิน พ่อให้ลูกทุกคนไปทำด้วยกัน ทั้งพี่เรือนมุล แจ่มแจ้ง พี่กองคำ รุติ และพ่อหนั่ว แก้วประเสริฐ ทำไร่อยู่ใกล้ๆกัน ปัจจุบันที่แปลงนั้นก็ยังอยู่ พ่อไม่ได้บุกเบิกพื้นที่ใหม่ แต่ลูกๆหลานๆญาติพี่น้องเข้าไปจับจองที่ดินทางโหล่งปง เมื่อเกิดการต่อสู้กันพ่อจึงร่วมอยู่ในแถวหน้ากับลูกๆด้วย เสียหายที่พ่อถึงแก่กรรมไปนานแล้ว ไม่ได้รู้เรื่องนี้จากปากพ่อเลย สำหรับพ่อบุญยัง ทราบมานานแล้วว่าได้ร่วมอยู่ในขบวนการต่อสู้จนถึงที่สุด สำหรับที่ไร่ของพ่อได้แบ่งกันกับพี่เรือนมุล แจ่มแจ้ง คนละ 5 ไร่ ปัจจุบันนายเกษม คาปัญญา ลูกเขยพี่เรือนมุล เป็นผู้ทำไร่ โดยให้ค่าเช่า 5 ไร่/ปี/15,000 บาท

3.7 เมื่อช่างทอเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตเป็นชาวไร่

แม่แจ่มหลังจากรถยนต์เข้ามาถึง เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงหลายๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นการกิน การอยู่ อาชีพ เพราะมีสินค้าหลายชนิดที่เข้ามา คนที่พอมีเงินบ้างก็ค้าขายเล็กๆน้อยๆ ในหมู่บ้านจากที่เคยทำนา ทำไร่เท่าที่มีก็เริ่มชวนขายทำมาหากิน ไม่ใช่เกิดจากความโลภ แต่เกิดจากความจำเป็นในการเลี้ยงปาก เลี้ยงท้อง และในแต่ละครอบครัวก็มีลูกหลานเพิ่มขึ้นมา ที่ดินที่เคยทำกินก็ไม่เพียงพอ เมื่อมีทางรถยนต์เข้ามา ป่าสองข้างทางซึ่งเป็นไร่เหล้าเก่าของลัวะ และเป็นทำเลที่ดี ดินดี เป็นป่าหญ้าปงหญ้าแซมขึ้นตามร่องน้ำชาวบ้านหลายหมู่บ้าน เช่นบ้านช่างเค็ง บ้านทัพ บ้านท้องฝาย บ้านไร่ บ้านพร้าวหนุ่ม บ้านป่าฝาง ไปกันตามสายเครือญาติ ครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. 2507 – 2509 ก็เอาไร่เก่าลัวะคนละเล็กละน้อย ปลูกข้าว ปลูกมันฝรั่ง ถั่วลิสง

ละหู่ ข้าวโพด ต่อมาก็พันธุ์เพิ่มขึ้น มีการคัดพันธุ์ใหม่ใหญ่เพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านก็ไปกันเป็นจำนวน
 มากรวม 300 กว่าเรือน ในปี พ.ศ. 2510 - 2515 จึงเริ่มมีเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้เข้ามาจับไล่
 เกิดการต่อสู้กันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ(รายละเอียดอยู่ในประวัติศาสตร์พื้นที่เกษตร
 โหล่งป่ง) ตอนนี้องค์ที่ช่างทอหลายคน เปลี่ยนบทบาทเป็นนักต่อสู้เคียงคู่ผู้ชาย จากมือที่เคยจับ
 ฝ้ายนุ่มๆ ละเอียดอ่อน มาจับมีด จับจอบ ต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของครอบครัว

“เรื่องไปต่อสู้เยี่ยะไฮโหล่งป่ง ท้อไปถามแม่แก้วพา ท้อเบื่อนเล่ากำ
 หลังมันถึงสู่แท้ ๆ อีป้อกับแม่จ้าวกะไปเยี่ยะด้วยกัน จาวบ้านแหม
 หลายคน ตำหนวดมา มีเสียงตีทะเลก (สัญญาณ) ปากันลั่นขึ้นคอย
 ต็อก (ชื่อคอย) คอยมันจิ่ง (ขัน) ป้อแมวป้ายคอย (ยอคคอย) ผ่อลง
 มา หันมืออู้ยบ้นบ้านบนล่นบะตัน มีต้อ ไม้หลวงอยู่ต้งหน้า ป้ออู้ยบ้น
 ลวดล่นเข้าเกาะต้อไม้เต้นไปเต้นมา หลบตำหนวด ถ้าจะกั้วถ่านค้าย
 ป้ออยู่ต้งบนคอยผ่อ เป็นคิไคหัว ตำหนวดบะหัน เขาเมาไล่คนขึ้น
 คอย มาตักก้างคอยขึ้นป้ายคอยบะได้มันจิ่ง”

(เรื่องต่อสู้ไร่โหล่งป่งให้ไปถามแม่แก้วพา ให้เขาเล่าความหลังให้ฟัง เขา
 ต่อสู้มาจริง ๆ พ่อกับแม่จ้าว(แม่จันทรา) ก็ไปทำไร่ด้วยกันกับชาวบ้านอีก
 หลายคน ถ้ามีเจ้าหน้าที่จะมาจับ ยามที่ชาวบ้านตั้งไว้จะตีทะเลก (สัญญาณ
 เตือนภัย) พวกอยู่ในไร่ก็พากันวิ่งขึ้นคอยต็อก (ชื่อคอย) คอยต็อกมันขัน
 มาก พ่อวิ่งถึงบนคอยมองลงมา เห็นพ่ออู้ยบ้นบ้านบนวิ่งไม้ทัน พ่อต้อมือต้อไม้
 ใหญ่อยู่ข้างหน้า เลยหลบที่ต้อไม้คงจะกลัวมาก พ่ออยู่บนคอยมองดูแล้วชา
 อยากหัวเราะ ตำรวจไม่เห็นพ่ออู้ยบ้น เพราะวิ่งไล่คนขึ้นคอย ขึ้นถึงแค่งกลาง
 คอยเพราะคอยมันขันมากขึ้นไม่ได้ คนแม่แจ่มขึ้นได้สบาย)

พ่ออินคำ นิปุณะ เป็นคนคุยสนุก มีมุขตลกเล่าให้ฟังเสมอ เรื่องคอกชาดบาดคายสามารถ
 เล่าตลกได้ นับว่าเป็นคลังสมองของแม่แจ่มคนหนึ่ง งานวิจัยเกี่ยวกับแม่แจ่มก็ผ่านมาหลาย
 อาจารย์แล้ว รวมครั้งนี้ก็ร่วมเป็นที่วิจัยหลักของประวัติศาสตร์พื้นที่การเกษตรโหล่งป่ง งาน
 ส่วนรวมของแม่แจ่ม ก็เข้าร่วมตลอดมาโดยเฉพาะกลุ่มฮักเมืองแจ่ม พ่ออินคำ นับว่าโชคดีที่มี
 คู่ชีวิตที่มีจิตใจงาม(แม่จันทรา(จ้าว)) เพราะการทำงานส่วนรวม ต้องเสียสละเวลาส่วนตัวเป็น
 อย่างมาก บางครั้งก็สละเงินส่วนตัวอีก ปัจจุบันวงล้อหมุนกลับ พ่ออินคำอยู่เฝ้าบ้านมากขึ้น
 แม่จันทราไปรวมกลุ่มทำถั่วเน่า ทำข้าวแค้น และทอผ้าที่บ้านแม่เลิศ

แม่แก้วพา นะที ผู้หญิงแกร่งรูปร่างผอม สามีชื่อ พ่อใจ นะที อยู่บ้านไร่มีลูก 5 คน
 ผู้ชาย 3 คน ผู้หญิง 2 คน แม่แก้วพา เป็นช่างทอที่มีฝีมือสวยงามมาก การทอผ้าอื่นๆ ก็สวยงาม

⁹² พ่ออินคำ นิปุณะ : อายุ 87 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 12 กันยายน 2547

ผู้คนอื่นๆได้ เมื่อลูกๆยังเล็กด้วยความยากจน ต้องดิ้นรนทำมาหากินทั้งทำนา ทำไร่ ที่ดินทำกินก็ไม่มี เมื่อญาติพี่น้องไปทำไร่ไถ่ลงปงจึงไปกับเขาด้วย ปีแรกไปซื้อไร่ยาง(กะเหรี่ยง) บ้านโม่ ปีที่ 2 ไปฟันไร่ใหม่ที่ดอยด็อกโหล่งปง เพราะญาติพี่น้องเพื่อนบ้านไปกันหมด ต่างคนต่างหมายที่ไรของตนเอง และตัดฟันไม้แล้วถางจนโล่งเตียนเหลือแต่คอไม้ ปีนั้นเองที่เกิดเหตุการณ์โต้สู้กันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐบาล แม่แก้วพาน่าจะได้เป็นวีระสตรีโหล่งปง

“ปีที่สองแม่ไปฟันไร่ใหม่ที่ดอยด็อก เมื่อเขาเอาไร่ (เก็บเผาไม้เล็ก ๆ) แม่อยู่ข้างไร่ ได้ยินเสียงกะหลกบิก ๆ คนอื่นล่นขึ้นดอยด็อกเหลือแม่คนเดียว แม่เก็บกองเข้ากับหมะน้ำ (น้ำเต้า) ทาบเอากั้วบะได้กิน เข้ากินน้ำ สะปายแล่งดงยามมือชวาก้ามิดยวาก็คิดว่าถ้าคนเข้ามาหาจะฉีกเสื้อฉีกผ้าแล้วร้องว่า เขาเยี่ยะฮื้อ(ข่มขืน) แม่กะทาบของก้ามิดเดียวจะปิกห่าง ปะตำหนด มันท่าหยุด หยุด แม่ตั้งบะหยุด มือแกว่งมิดไปต่งหน้า ปากกะว่า ฟัน ฟันตีนกะเดียว เบื่อนกะเบิดตางหื้อ แล้วเอิ้นว่า เกิดเน่อ เกิดเน่อ แม่ปะตำหนดแกมคนหนึ่ง มันท่าหยุด หยุดอุ้กันก่อนแม่ว่าบะหยุดบะฮื้อ บะฮื้อสะง ฟัน ฟัน ฟันตัก ๆ เบื่อนกะเบิดตางหื้อ เอิ้นว่า เกิดเน่อ เกิดเน่อ แม่เดียวไปกะปะตำหนดคนตี้ 3 คนนี้มันชูกบป็นจีหน้าแม่ ว่าหยุด หยุดแม่ บะหยุดจะยิงเน่อแม่ว่ายิงแม่ยิงกะเหมือนยิงหมา แม่บะเสื่อหื้อ บอกว่ายิงแหล่ ยิงแหล่ มือชวแม่กะแกว่งมิด ฟัน ฟัน ตึงบะหยุดเดียว เบื่อนกะเบิดตางหื้อ แม่ลวดไปแหวห่าง กั้วถ่านตาย”⁹³

(ปีที่ 2 แม่ไปฟันไร่ใหม่ที่ดอยด็อก เมื่อเก็บเศษไม้เผาเตรียมดินไว้ แม่อยู่กลางไร่ ได้ยินเสียงสัญญาณให้หลบหนี(สัญญาณเตือนภัยจากชาวบ้านที่ตกลงกันไว้) คนอื่นๆวิ่งหนีขึ้นดอยแม่แก้วห้วยข้าวกับน้ำ รืบทาบเอา 2 สิ่งกับสะพายดงยาม ถือมิดยวจะเดินกลับห่าง(เรือนพักชั่วคราว) คิดว่าถ้ามีคนเข้ามาจะทำร้าย จะฉีกเสื้อผ้าตนเองแล้วร้องว่าถูกข่มขืน แม่ก็เดินทาบของถือมิดยว พบเจ้าหน้าที่ เขาบอกให้หยุด แม่ไม่หยุด แกว่งมิดใส่เขาบอกว่า ฟัน ๆ เขาหลีกทางให้ แต่ตะโกนบอกให้คนทางหน้าดักจับ แม่พบเจ้าหน้าที่อีกคนหนึ่ง เขาบอกให้หยุดคุยกันก่อน แม่บอกว่าไม่หยุด ไม่คุยไม่รู้อะไร ปากก็พูดว่า ฟัน ๆ แกว่งมิดตลอด เขาก็หลีกทางให้ และตะโกนเหมือนเดิม แม่พบเจ้าหน้าที่คนที่ 3 คนนี้เอาปืนชู่จะยิง แม่บอกว่ายิงผู้หญิงก็เท่ากับยิงหมา และยังบะเสื่อทำเขายิง มือชวยังแกว่งมิด ปากยังพูดว่า ฟัน ๆ แล้วเดินไม่หยุด สุดท้ายเขาก็หลีกทางให้แม่รีบเดินไปถึงเรือนพัก กลัวเกือบตาย)

⁹³ แม่แก้วพาน่า อายุ 73 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2547

เมื่อถามถึงความรู้สึกจริงๆ ตอนนั้นเป็นอย่างไร แม่แก้วพา เล่าว่า จริงๆ แล้วกลัวที่สุดคืออะไรไม่ออก ห่วงลูกที่ยังเล็กๆ อยู่ กลัวตายทิ้งลูกไว้เป็นกำพวด มองหาใครที่จะเป็นที่พึ่งตอนนั้นก็ไม่มีใคร ทุกคนขึ้นเตียงคอดอกกันหมดแล้ว เมื่อกลัวถึงที่สุดจึงกล้าสู้แบบตายเป็นตาย สู้แบบไม่รู้ตัวด้วยซ้ำ เมื่อรอดกลับไปถึงเรือนพัก มีคนเล่าให้ฟังว่า ได้ยินเจ้าหน้าที่คุยกันว่า พบผู้หญิงคนหนึ่งกลางไร่ ดูจริงๆ จะพันเจ้าหน้าที่ด้วยมีดยาว แม่แก้วพา กับพ่อใจอยู่ทำอะไรโหล่งปงสิบกว่าปีเลี้ยงวัวไปด้วย ได้เงินพอเลี้ยงลูก ต่อมาได้ขายที่ไร่ แล้วไปซื้อที่นา บ้านสองธาร(แม่ขี้มูก) ย้ายครอบครัวจากโหล่งปงไปอยู่บ้านสองธาร ทำนา เลี้ยงวัว หยุดทอผ้าไม่ได้ทอเลย ทำไร่ฝ้าย เอาฝ้ายให้ญาติพี่น้องทำเครื่องนุ่งห่ม แล้วแบ่งปันกัน ต่อมาเมื่อลูกๆ โตจึงกลับมาอยู่บ้านไร่ที่เดิม ใช้ชีวิตเหมือนเดิม เริ่มทอผ้า ทอตีนจก ลูกผู้หญิง 2 คน ก็ทอตีนจกโดยเฉพาะลูกคนที่อยู่กับ แม่แก้วพา ฝีมือทอตีนจกสวยงามละเอียดสมชื่อ (นางละเอียด ไชยบุตร)

แม่จันทร์ นีปุละ ,แม่เลศ คำมาวันและแม่ดี บุญเทียม เป็นอีกกลุ่มหนึ่งของช่างทอที่ทั้งก็ไปเป็นชาวไร่ ทั้ง 3 คน ไปไหนไปด้วยกัน จะทุกข์จะสุขก็รู้กัน บ้านก็อยู่ใกล้ๆ กัน ตั้งแต่เริ่มทำงานวิจัยขึ้นนี้ ผู้ศึกษาวิจัยกลายเป็นสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่มนี้พวกเรามักจะพบกันที่บ้านแม่เลศ เพราะตั้งกลุ่มทำตัวเฒ่าที่นั่น และมีก็ทอตีนจก ทอขึ้น ทอถุงย่าม ใต้ต้นมะขามหลวงเป็นที่ชุมนุม โดยมีพ่อโทะ คำมาวัน จักตอก สานกำวย อยู่แถวๆ นั้นด้วยทุกวัน หลายเรื่องราวในงานวิจัยได้มาจากตรงนั้น

“เมื่อไปเยี่ยะโฮโหล่งปง ไปด้วยกันหลายคน มีแม่ฮ้อง แม่ฮุย แม่สุดา แม่จ้วย บ้านคัพ วันหนึ่งกำลังจ้าวโฮ (คร่าว) อยู่กับแม่ฮ้อง แม่ฮัว แม่ดี หันตำหนดลงมาคำผัด (คงใส่เสื้อสีดำ) ได้ยินเสียงกะหลก ปากัน ล่นขึ้นคอดอก แม่ล่นบะตันเบื้อน ปะใส่ไม้สองนางดันหลวง ลวด ลักลืออยู่หัน นั้งแบดไป แบดมาหลบคำหนด ก็คิดว่าป้อโทะจะโดนยิง แน่หันตำหนดล่นตวยกันเขา คนบ้านเขาล่นเวย กำเดียวกะแผลบปาย คอย คำหนดตึงโล่บะตัน เขาไปเยี่ยะโฮ บะเป็นคำสุโขนเบื้อนโล่ตึง วัน ป้อหมา (พ่ออินคำ) บะเป็นอันเยี่ยะกำร แน่ก็จะล่น ก่อนได้ยินเสียงกะหลกปิกๆ ป้อหมาล่นก่อนเบื้อนตัวไผ่ตัวมัน”

(เมื่อไปหาโหล่งปง ไปด้วยกันหลายคน วันหนึ่งขณะที่กำลังคร่าวเศษไม้ อยู่กับแม่ฮ้อง แม่ฮัว (แม่จันทร์) เห็นตำรวจลงจากรถหลายคน (คำผัด = เห็นหัวสีดำจำนวนมาก) ได้ยินเสียงสัญญาณ พวกเขารวขึ้นคอดอก แม่วิ่งไม่ทันคนอื่น พอตีพบไม้สองนางดันใหญ่ เลยเข้าไปแอบซ่อนอยู่ นั้งผัดไป – มา ที่ต้นไม้หลบตำรวจ คิดว่าพ่อโทะถ้าจะโดนจับแน่(พ่อโทะ คำมาวัน)

⁹⁴ แม่เลศ คำมาวัน : อายุ 60 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 28 กันยายน 2547

เพราะเห็นตำราจริงตามพ่อโทน คนแม่แจ่มวิ่งเร็ว เตี้ยๆก็ถึงยอดคดอย
ตำราจโลไม้ทัน พวกเราไปทำไร่ไม่เป็นอันทำงานโค่นตำราจโลทุกวัน พ่อ
หมา (พ่ออินคำ) ไม่เป็นอันทำงานคอยแต่จะวิ่งหนี พ่อได้ยินเสียงสัญญาณ
พ่อหมาจะวิ่งนำคนอื่น ๆ แบบตัวใครตัวมัน)

“ไปเยะโฮโหล่งปง ตึงบะได้เงินนัก เข้าโพดกะราคาถูก เยะดิก ๆ
กะเป็นหนี้ดิก ๆ เมื่อลุนมาลวดขายโฮ ปักมาฮากินดีบ้าน ขายโฮ
เสียงหมดบะหมิเหลือซักหน่อย ลูกเต้ากะบะหมิดีโฮโหล่งปง”⁹⁵
(ไม่ทำไร่โหล่งปง ได้เงินน้อย ข้าวโพดราคาถูก ทำไปเป็นหนี้ไป(หนี้
สหกรณ์) ภายหลังเลยขายไร่ทั้งหมด กลับมาทำมาหากินที่บ้านเหมือนเดิม
ลูกๆก็ไม่มีที่ไร่โหล่งปง)

“อี่แม่กะขายโฮเสียงหมด 14 โฮ เป็นหมื่นหนึ่ง แม่เป็นหนี้สหกรณ์ ฯ
กั่วล้ากั่วเหลือ หนึ่งเงินหมื่น เขาตึงบะได้ เยะโฮตะก่อนบะได้เงินนัก
โผตึงบะได้เงินหมื่น แม่ลวดขายโฮหื้อคนบ้านบน เอาเงินส้ายหนี้
สหกรณ์ ฯ แล้วชวนควักบ้าน”⁹⁶

(แม่ก็ขายไร่หมด 14 ไร่ ได้เงินหนึ่งหมื่นบาท แม่เป็นหนี้สหกรณ์ฯ กลัว
มากเป็นหนี้เงินหมื่น เพราะหาไม่ได้ ทำไรสมัยก่อนนั้นไม่ได้เงินมาก ไม่มี
ใครได้เงินเป็นหมื่น แม่ขายไร่ให้คนบ้านบน เอาเงินใช้หนี้สหกรณ์ฯ แล้วเก็บ
ของกลับบ้าน)

“แม่ไปจับจ้างปู่ปั้นแก้วได้ค่าจ้างวันละ 10 บาทลูกได้วันละ 5 บาท
เมื่อลุนมาซื้อโฮพ่อคำโองบ้านบน อยู่ห้วยหะหลอด ปลุกข้าวโพด
ลูกคนน้อยอายุขวบเดียว เอาไปโฮด้วย ถ้าฝนตกชุกต้องเข้าโพดเอา
ฝ้ายางปูหื้อลูกนอนแล้วเอาฝ้ายางมุงดงบนกันฝน ปือแม่กะเอาหญ้า
ไป ฝนหยุดแล้วไปกอยลูก นอนหลังอกก็องง่อง อยู่โฮโหล่งปงเมิน
หลายปีได้เงินปอเสียงลูกเต้าอัน เมื่อเยะโฮโหล่งปงบ้านเขาหลายคน
เยะโฮฝั้นตางแม่ลองควยโฮฝั้นได้เงินนักดีเหลือเยะโฮโหล่งปง”⁹⁷

(แม่ไปจับจ้างปู่ปั้นแก้ว ได้ค่าจ้างวันละ 10 บาท ลูก(บัวเขียว) ได้วันละ 5
บาท ตอนหลังซื้อไร่พ่อคำ บ้านบน ไร่อยู่ห้วยหะหลอด(ชื่อลำห้วย) ปลุก
ข้าวโพดอย่างเดียว ลูกคนเล็กอายุ 1 ขวบ เอาไปไร่ด้วย วันไหนฝนตกก็ชุก

⁹⁵ แม่จันทร์ นิมิต : อายุ 66 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 28 กันยายน 2547

⁹⁶ แม่ดี บุญเทียม : อายุ 57 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 28 กันยายน 2547

⁹⁷ แม่บัวจันทร์ วรรณิกา : อายุ 86 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 28 กันยายน 2547

คินระหว่างต้นข้าวโพด เอาผ้าพลาสติกปูให้ลูกนอน และใช้ผ้าพลาสติกมุง
ทำหลังคากันฝน พ่อแม่ทำงานไปปล่อยลูกทิ้งไว้ ฝนหยุดแล้วเปิดดูลูกเห็น
นอนหลับ อยู่ไร้โหล่งปงนานหลายปี ได้เงินพอเลี้ยงลูก ตอนนั้นไม่ได้ทำไร้
โหล่งปงอย่างเดียว หลายคนทำไร้ฝืนด้วยเพราะไร้ฝืนได้เงินมากกว่า)

แม่ไม่ได้สัมภาษณ์ช่างทอทุกคนที่ไปทำไร้โหล่งปง หรือไปทำไร้ที่อื่นแต่ก็พอจะมองเห็น
ความเปลี่ยนแปลงจากวิถีชีวิตที่เคยอยู่ เคยเป็น ในยุคก่อนๆ ที่เห็นชัดๆคือ ไม่มีการพูดถึงการ
แลก หรือการแบ่งปัน ไม่มีการพูดถึง พ่อเลี้ยงแม่สอ(พี่น้องกะเหรี่ยง) เริ่มพูดถึงการรับจ้างใน
หมู่บ้าน ในที่ใกล้เคียง และเริ่มมีการแข่งขันเช่น พันไร้ใหม่ คนขยันก็พันไร้ได้มาก หรือคนที่
พอจะมีเงินก็ซื้อไร้เพิ่ม การทอผ้า ทอตีนจกหยุดไปนาน เลือผ้าส่วนใหญ่ซื้อผ้าที่พ่อค้านำมาขาย
ยกเว้นแต่คนที่ไม่มีเงินจริงๆ และคนที่ชอบใช้แต่ผ้าเมือง จึงปลูกฝ้าย ทอผ้าใช้เอง สำหรับตีนจก
ช่างทอบ้านไร้ บ้านทัพ และบ้านห้องฝ้ายต่างก็บอกว่าหยุดทอเพราะไม่มีคนซื้อ และต้องหาเงิน
เลี้ยงลูก มาเริ่มทอใหม่เมื่อ ปีาสุดา สิทธิเดช นำไหมประดิษฐ์มาให้ทอหลายประยุกต์ ในขณะที่
ช่างทอบ้านเหล่า นาเรือน และบ้านยางหลวงบอกว่าหยุดทอในเหตุผลเดียวกัน มาเริ่มทออีกครั้ง
เมื่อคุณนุสราเข้ามาแม่แจ่ม

การทำไร้สมัยนั้น ทำไร้ข้าวเป็นหลัก ขอเพียงมีข้าวกิน และผู้หญิงก็เป็นหลักในการทำไร้
ไม่ได้อยู่เฝ้าบ้านทำทุกทำฝ้าย ส่วนใหญ่จะซื้อผ้ากับพ่อค้าผ้าปิกนุง แม่ทองอินทร์ ไม่มีเหตุ
บ้านช่างเค็ง เล่าเรื่องไปทำไร้แม่แทนว่า ตื่นเช้าทุ่งข้าวจ้าว เพราะข้าวเหนียวกินเปลือง ได้พอ
ข้าวแล้วก็ไป ฝนตกแดดร้อนก็ไม่ได้หยุด ไปช่วยกันทั้งผู้ชายผู้หญิง ปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกผักไว้
กินด้วย ให้มีของกินทุกอย่างในไร้ตอนเย็นก็หอบกลับมาไปกินหลายคน มีชีวิตเหมือนกันก็มี
ความสุข

แม่เลิศ, แม่จันทร์, แม่มุก บ้านไร้บอกว่า ไร้ใกล้ๆบ้านเป็นของคนบ้านใต้ทำผา
หมด คนบ้านไร้เข้าไปเอาไร้ในห้วยไกลออกไป ก็ไม่รู้เหมือนกันว่า คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ทำไมไม่พันไร้
ใกล้บ้าน พวกเข้เข้าไปในห้วยไกลบ้าน บอกว่าทำไร้หลายห้วยเวลาทางหญ้าไม่ต้องก้มมาก ไม่
ปวดหลัง หญ้าก็ขึ้นน้อย ข้าวงาม ต่างกับคนสมัยนี้ที่ต้องการที่ดินราบเสมอกันว่าที่สวย ถ้าเป็น
หลายคอยทำไร้ลำบาก คิดกันคนละอย่างกับคนโบราณ เมื่อดูจากการหลีกเลี่ยงไม่ทำไร้ใกล้บ้าน
เหมือนจะเอื้อต่อคนอื่นที่ต้องไปไกลกว่าตัวเองถ้าไม่เสียสละให้

เช่นคำบอกเล่าของแม่ศรีมอย บ้านสันหนอง เล่าว่า “ แม่ไปปลูกมะขามหวานที่เหล่าไ้
เก่า เหนือบ้านต่อเรือ เป็นหลายคอย เมื่อก่อนพ่ออยู่แม่อยู่บอกว่าตื่นเช้าขึ้นมาก็นั่งข้าว ได้พอ
ข้าวแล้วก็เดินจากบ้านสันหนองขึ้นไปทางเหนือ สายพอหิวข้าวก็หยุดกินข้าวว่าง (ข้าวเช้า) พบ
คนบ้านต่อเรือก็คุยกันว่ากำลังจะไปหาที่ทำไร้ข้าว คนบ้านต่อเรือก็บอกให้พันไร้ที่นั้งกินข้าว นั้น
แหละพอเหมาะพอดีก่อนงายหนึ่ง (เดินมาช่วงเช้าถึงกินข้าวเช้าพอดี) คนบ้านต่อเรือก็ใช้วิธี
เดียวกัน เดินจากบ้านต่อเรือไปถึงสบแทนก่อนงายหนึ่งก็พันไร้ที่สบแทน” (นำแม่แทนไหลลงน้ำ

แม่แจ่ม) ปัจจุบันบ้านต่อเรือก็ยังไม่มีใครสานอยู่ที่สบแทน ขณะที่ไรสวนของคนบ้านสันหนองอยู่ติดกับบ้านต่อเรือ ถ้าเปรียบเทียบกับบ้านช่างเค็ง ดูเหมือนว่าบ้านช่างเค็งต้องเดินไกลกว่า คือไปทำไร่เหนือบ้านทุ่งยาว แถวลำน้ำแม่แทน เลยไปถึงบ้านแมวก ปัจจุบันบ้านช่างเค็งมาทำไร่โหล่งปง ที่ไร่เก่าบ้านทุ่งยาวทำต่อทั้งหมด บางแห่งกลายเป็นหมู่บ้าน เช่น บ้านแม่แทน ติดทางรถยนต์สายแม่จาง ซึ่งคนบ้านทุ่งยาวย้ายไปอยู่ การไม่ทำไร่ใกล้บ้านของคนสมัยก่อนเป็นเหมือนกันทุกหมู่บ้าน ก็เป็นเรื่องที่น่าคิดค้นหาจิตใจคนแก่สมัยนั้นว่าท่านคิดอย่างไร

3.8 วิถีชีวิตของผู้หญิงบ้านเหนือหลังรถยนต์เข้า

รายละเอียดของผู้หญิงทั้งช่างทอ และไม่ช่างทอ ที่มุ่งเน้นในการทำไร่เพิ่มขึ้นในช่วงเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงหลังรถยนต์เข้า ได้จำแนกไว้แต่ละหมู่บ้านทั้งบ้านเหนือ(ช่างเค็ง สันหนอง ต่อเรือ)และบ้านใต้ (ท้องฝ่าย บ้านทัพ บ้านไร่) เท่าที่ได้ข้อมูลในเวทีเสวนายุครถยนต์เข้า ผู้หญิงทางบ้านช่างเค็ง บ้านป่าฝาง บ้านสันหนอง บ้านพร้าวห่ม จะมุ่งไปทำไร่โหล่งปง ไปตามสายเจริญญาติ ทุกครอบครัวที่ไปก็ได้ที่ไร่ทำกิน ได้เงินไม่มากมายอะไรแต่เพราะไม่มีที่ทำการ ไร่ผืนก็เล็กทำจึงมีฐานะช่วยเหลือครอบครัวทำไร่โหล่งปง ปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น ข้าวโพด มันอะลู และปลูกพืชผักทุกชนิดไว้กินในครัวเรือนด้วย สำหรับฝ่ายไม่ได้ปลูก แม่ลุน จาคา บ้านช่างเค็ง และแม่เปิง มุ่งดี บ้านป่าฝาง บอกว่างานหูกงานฝ้ายไม่ได้ทำแล้วมัดแต่ไปทำไร่ซื้อผ้าถุง ผ้าห่มบ้านเจ็กใช้สันหนอง ถ้าอยากได้ผ้าขาวเมืองซื้อจากบ้านทัพ บ้านไร่ และบ้านแมวก ซึ่งบ้านเหล่านี้ยังทอผ้าอยู่ (ดูแผนผังบ้านเหนือ – บ้านใต้ หน้า 40)

บ้านเกาะ ซึ่งคนแม่แจ่มเรียกว่า บ้านช่างเค็งลุ่ม เป็นหมู่บ้านเดียวที่ค้าขายของกินของใช้ในตลาดสดสุขาภิบาล (สมัยนั้น) เป็นตลาดเล็ก ๆ ขายเฉพาะช่วงเช้า แม่เปี้ย จิตต์ประสงค์ เล่าว่า ตลาดสดอยู่ใกล้บ้านใต้เก็บผักตามบ้านไปขาย แม่หอม กับแม่สมนา ขายขนมโดยมีป้าพลอย คติฉาย เป็นผู้สอนการทำขนมเช่น ข้าวเหนียวสังขยา ขนมชั้น ขนมสละอ่อน เป็นต้น สอนโดยการเป็นลูกมือทำขนม

ผัดสมัยนั้น มีแต่ผัดพื้นบ้านมีการปลูกตามเกาะน้ำแม่แจ่มใกล้บ้านเกาะ บ้านแพม และบ้านพร้าวห่ม ผู้ที่มีแผงขายผักขายของในตลาดสมัยนั้น ปัจจุบันลูกหลานสืบทอดบ้าง ไม่น่าแปลกใจที่บ้านเกาะเป็นบ้านแรกที่เริ่มค้าขายเพราะบ้านเกาะเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ และมีบ้านให้ข้าราชการเช่าเป็นสิบ ๆ หลังในหมู่บ้าน สังคมของบ้านเกาะจึงแตกต่างจากบ้านอื่น ๆ ในแม่แจ่ม ชาวบ้านเกาะได้รับการเรียนรู้วิถีชีวิตอีกแบบหนึ่ง ซึ่งค่อนข้างจะเป็นวิถีชีวิตแบบสังคมเมือง จึงทำให้ผู้หญิงบ้านเกาะเริ่มชีวิตด้วยการค้าขาย ส่งบุตรหลานเรียนหนังสือและแต่งงานกับข้าราชการ จน มีผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันที่ทำให้สังคมคนบ้านเกาะอยู่แบบตัวใครตัวมัน เพราะเป็นครอบครัวข้าราชการ หรือผู้ที่ทำงานที่เรียกกันใหม่ว่า มนุษย์เงินเดือนประมาณ 80%

ที่เหลือนอกนั้นค้าขาย จะหาครอบครัวเกษตรกรจริง ๆ ไม่มี จึงนับได้ว่าเป็นเกาะเจริญในด้าน วัตถุมากกว่าบ้านอื่น

บ้านช่างเค็ง บ้านสันหนอง บ้านเจียง ป่าฝาง บ้านแพม และพร้าวหนุ่ม มีสภาพ คล้ายกันโดยเฉพาะบ้านช่างเค็ง สันหนอง พรวัวหนุ่ม ที่มี " ภาค " ชายของย่อยตั้งแต่ยุคก่อน สงคราม หลังสงครามชาวบ้านส่วนใหญ่ยังเป็นเกษตรกรทำนาทำไร่ทำสวน เมื่อรถยนต์เข้าสู่ที่ ได้รับโอกาสดีที่สุดในระดับชาวบ้านคงเป็นนายพลตา ปิงกุล (ปัจจุบัน คือ หลวงพอนวลตา นาถปญโญ) เพราะได้เป็นผู้รับเหมาสร้างทางรถยนต์สายฮอด - แม่แจ่ม ร่วมกับปลัดอำเภอคน หนึ่ง และที่บ้านก็เปิดร้านขายของค้าขายทุกอย่าง ความได้เปรียบอีกอย่างหนึ่งคือมีรถยนต์ โดยสารของตนเอง เป็นรถยนต์คันที่ 2 รองจากลุงเพชร แสงโชติ นับว่าเป็นยุคเฟื่องฟูที่สุด ของหลวงพอนวลตา ในขณะที่ญาติพี่น้องชาวบ้านช่างเค็งก็ยังมีชีวิตคลุกคลีอยู่กับท้องไร่ท้องนา คือยังยากจนกันถ้วนหน้า แม้ว่าบ้านช่างเค็งกับบ้านเกาะเปรียบเสมือนบ้านพี่บ้านน้องเพราะ เดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน คือ หมู่ที่ 4 ตำบลช่างเค็ง ช่วงหลังได้แยกมาตั้งเป็นหมู่ที่ 12 ตำบล ช่างเค็ง แต่วิถีชีวิตทั่วไปของชาวบ้านช่างเค็งส่วนใหญ่ยังเป็นวิถีชนบท หลาย ๆ ครอบครัวส่ง ลูกหลานเรียนหนังสือ รับราชการรวมทั้งครอบครัวของผู้ศึกษาวิจัย แต่ความเอื้ออาทรต่อญาติ พี่น้องและชาวบ้านยังมีเหมือนเดิม ยังมีความเป็นชาวบ้านอย่างเหนียวแน่น เพียงแต่ผู้หญิง บ้านช่างเค็งส่วนใหญ่ปัจจุบันทอหูกทอผ้าไม่เป็น

บ้านสันหนอง เป็นอีกบ้านหนึ่งที่มีความผสมผสานระหว่างอาชีพเกษตรกรกับการ ค้าขายเพราะเดิมมีร้านค้าบ้านพ่อน้อยศรีวิชัย พออุ่นใจ ต่อมาประมาณปี 2503 มีเฮียไซ - ปากี มาเข้าบ้านที่สันหนอง ชายของทุกอย่าง จนถึงรถยนต์เข้ามีร้านค้าเปิดขึ้นอีกหลายแห่ง ทั้งของ ชาวบ้านสันหนอง และคนภายนอกมาเช่าอยู่ ถนนสายบ้านสันหนองจึงกลายเป็นถนนสาย เศรษฐกิจของแม่แจ่มจนถึงปัจจุบัน ผู้หญิงหลายคนเริ่มจับจองแผงขายของที่ตลาดสดสุขาภิบาล และถูกถ่ายทอดมาถึงรุ่นลูกหลาน ในขณะที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ยังทำนาทำไร่ ความเหมือนของ หมู่บ้านสันหนอง ช่างเค็ง และบ้านเกาะ คือ ไม่มีผู้หญิงทอผ้า น่าจะเป็นเพราะสังคมและ สิ่งแวดล้อมไม่เอื้ออำนวย เกิดความรีบเร่งในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เริ่มทำไร่ไถ่แปลง และเริ่มมี สิ่งแปลกใหม่เข้ามาพร้อมรถยนต์ หรือเมื่อพอจะมีเงินบ้างก็ซื้อเอาสะดวกรวดเร็วกว่าทอเอง

บ้านเหนือตั้งแต่บ้านต่อเรือ บ้านทุ่งยาว ขึ้นไปจนถึงบ้านแม่นาจร ผู้หญิงชาวบ้านส่วนใหญ่แม้จะไม่ทอผ้า แต่ผู้หญิงรุ่นแม่รุ่นยาย ยังไม่ทิ้งก็ ยังทอผ้าห่มผ้าขาว ยังปั่นฝ้ายขาย เศรษฐกิจของบ้านเหนือส่วนมากหลังฤดูทำนา ก็ทำไร่ถั่วเหลือง ปลูกทั้งที่นา ที่ไร่ และช่วง รถยนต์เข้าหลายครอบครัวทำไร่ฝืนเพราะยังมีป่าเขาที่สลับซับซ้อนอีกมาก การหาของกินของ ผู้หญิงบ้านเหนือ ดูแล้วน่าจะมีทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าบ้านใต้ คือ มีน้ำแม่ววม แม่วาก แม่มะลอ น้ำแจ่มเต้าและลำห้วยอีกมากมายให้หากินตลอดทั้งปี เช่นเดียวกับบ้านเหนือปาก พรวัวหนุ่ม บอนา แม่กึ่ง ดันดาล นางแล กองกาน แม่ศึก ผู้หญิงในหลายหมู่บ้านนี้ล้วนแต่

ทำนา ทำไร่ ทำสวน หากินกับธรรมชาติรอบหมู่บ้าน บ้านพร้าวหนุ่มยังมีการทอผ้า ทอตีนจก บ้าง (ไม่เกิน 5 คน) บ้านที่ผัดแผกแปลกกว่าบ้านอื่นน่าจะเป็นบ้านกองกาณ ซึ่งมีทั้งกลุ่มทอผ้า ทอตีนจกและนอกจากนั้น ผู้หญิงในหมู่บ้านไปทำงานหาเงินภายนอกแม่แจ่มมากที่สุด ตั้งแต่ ความเจริญทางวัตถุเข้ามากับรถยนต์

ถ้าเปรียบเทียบบทบาทของผู้หญิงทั้งบ้านเหนือและบ้านใต้หลังรถยนต์เข้าแม่แจ่ม คือ ตั้งแต่ปี 2506 เป็นต้นมา คู่มือผู้หญิงบ้านเหนือจะมีโอกาสหรือช่องทางในชีวิตมากกว่า ผู้หญิงบ้านใต้ ตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียน การประกอบอาชีพด้านค้าขาย ตลอดถึงการทำงานรับราชการหรือการทำงานรับจ้างอื่น ๆ เพราะศูนย์กลางอำนาจรัฐอยู่ปากบ้านเหนือ นอกจากนั้น คนบ้านเหนือยังรับเอาประเพณีวัฒนธรรมจากถิ่นอื่นเข้ามาใช้ผสมผสานในวิถีชีวิตประจำวันด้วย และประเพณีฮิดฮอยบางอย่างก็ทอดทิ้งไปมาก เช่น การนับถือ “ ผี ” ทางเหนือจะหย่อนยาน กว่าทางใต้ คนบ้านใต้ (ทั้งหมด) จะเหนียวแน่นมากในเรื่องฮิดฮอย (จารีต) แต่สิ่งที่ผู้หญิง บ้านเหนือไม่ได้รับโอกาสเหมือนกับผู้หญิงบ้านใต้ คือ ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรใด ไม่ว่าโครงการลุ่มน้ำแม่แจ่ม หรือองค์กรการแคร์

“ เมื่อโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเริ่มต้น เจ้าหน้าที่รัฐและเจ้าหน้าที่ประสานสัมพันธ์ เข้ามาจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านขึ้นในทุกบ้าน สำหรับบ้านท้องผาย มีทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและโครงการ พัฒนาขององค์กรเอกชน คือ โครงการวณเกษตรแคร์ - แม่แจ่ม ซึ่งมีเนืองงานพัฒนาการเกษตร ที่สูงให้ความสนใจเข้ามาสนับสนุนงบประมาณให้กลุ่มแม่บ้านดำเนินกิจการด้านการทอผ้าเป็น อาชีพเสริม ”⁹⁸

“ ปี พ.ศ. 2526 พัฒนาการอำเภอที่ทำงานภายใต้แผนงานของโครงการลุ่มน้ำแม่แจ่มมา ส่งเสริมการทอผ้าโดยใช้ที่กระตุก การนี้ได้สร้างที่กระตุก และมอบฝ้ายให้ชาวบ้านแจกจ่ายกันไป ทอบางหมู่บ้านกระจายกันไปทอแต่ละบ้าน เช่น บ้านไร่ แต่บางหมู่บ้านก็สร้างรวมกันอยู่บ้าน ใดบ้านหนึ่ง เช่น บ้านยางหลวง

ในงานของปราโมทย์ การนำรถยนต์รุ่นบุกเบิกเส้นทางแม่แจ่ม “ นอกจากรถจี๊ปของ นายอำเภอแล้วยังมีรถ 6 ล้อ อยู่ 2 คัน คันหนึ่งเป็นของฟอกอนแก้ว อินตะก่อน อีกคัน หนึ่งเป็นของพอมิตร ”⁹⁹ (ไม่ทราบนามสกุล) และบอกว่าฝ้ายที่มาจากเชียงใหม่จะมีที่ร้านแม่คำ มาที่บ้านเกาะแห่งเดียว ไม่นานเจ้าใช้ที่ช่างเค็งจึงวางขายบ้างจนกลายเป็นร้านขายฝ้ายแหล่ง สำคัญในช่วงต่อมา ”

ร้านแม่คำมาที่ถูกคืออยู่บ้าน “ กอก ” พรวัวหนุ่มบ้านเกาะ คือบ้านช่างเค็งลุ่ม ห่างไกลกัน และเรื่องรถยนต์ 2 คันของฟอกอนแก้ว อินตะก่อน และพอมิตร ทะบุญ เป็นรถยนต์รุ่นหลัง

⁹⁸ ต้นติพงษ์ ช้างเผือก : “ ของหน้าหมู่บ้าน ” ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม, 2546, หน้า 195

⁹⁹ ปราโมทย์ ภักดีณรงค์ : การเมืองของสุนทรียภาพของผ้าชิ้นตีนจกฯ, 2547

รุ่นแรกรถจักรยานยี่ห้อไม่ได้บรรทุกของ รถยนต์คันแรกคือ รถของลุงเพชร แสงโชติ คันที่ 2 ของนายนวนลดา ปิงกุล (หลวงพ่อนวลดา นาถปญโญ) คันที่ 3 เป็นของนายคำ (ไม่ทราบนามสกุล) คนต่างอำเภอเอารถเข้ามาวิ่งในแม่แจ่ม คนแม่แจ่มเรียกว่า “ คำม้าบ ” ต่อจากนั้นจึงเป็นของพ่อคอนแก้วและพ่อมิตร พ่อหมุ แม่คำมาบ้านกอกเป็นคนสุดท้ายของแม่แจ่มที่ซื้อรถยนต์สมัยนั้น เพราะส่วนใหญ่ขับไม่เป็น ไม่รู้เรื่องเครื่องยนต์ ทั้งพ่อคอนแก้วพ่อมิตรและพ่อหมุ จึงประกอบกรับจ้างบรรทุกได้ไม่นานขาดทุนจึงเลิกไป

3.9 ผลกระทบจากการรื้อฟื้นวัฒนธรรมสองหมู่บ้าน

ในหัวข้อ “ชุมชนในกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรม” ของปราโมทย์ ภักดีณรงค์ ได้แยกแยะรายละเอียดของสองหมู่บ้านไว้ชัดเจน คือ “หมู่บ้านหัตถกรรมผ้าตีนจก” บ้านท้องฝาย เป็นผลงานพัฒนาโดยภาครัฐ และ “บ้านสืบสานวัฒนธรรม” บ้านยางหลวง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ปัญญาชน “คนนอก” เป็นผู้ขับเคลื่อนสร้างภาพวิถีชีวิตที่ยากจน ให้กลายเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สวยงาม และเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่องาน “วิจัย” ของหลายคณาจารย์ รวมถึงงานของปราโมทย์ ที่กล่าวถึงนี้ด้วย

บ้านท้องฝาย ซึ่งได้รับการสนับสนุนส่งเสริมพัฒนาโดยภาครัฐ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 ซึ่งอาศัยฐานจากการเริ่มต้นทอผ้าตีนจกประยุกต์ ของลำดวน สิทธิเดช (โนทา) ช่างทอบ้านท้องฝาย ทอตีนจกประยุกต์กับลำดวนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 ด้วยความเคยชินต่อการทอตีนจกแบบง่าย ๆ คือใช้ไหมประดิษฐ์ ลวดลายหยาบ ๆ ไม่ต้องทอแน่น เน้นความรวดเร็วมากกว่าฝีมือ เมื่อถูกจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านหัตถกรรมผ้าตีนจก จำเป็นต้องเริ่มทอตีนจกแบบโบราณ แต่ฝีมือสู้บ้านทัพ บ้านไร่ไม่ได้ “คนนอก” ไม่รู้ว่าตีนจกมีนางที่วางขายในหมู่บ้านหัตถกรรมผ้าตีนจกทุกปีที่ที่ผ่านมา จนถึงปัจจุบันเป็นฝีมือของช่างทอบ้านไร่ ระยะเวลาไม่ถึง 10 ปี เมื่อภาครัฐค่อย ๆ เห็นห่างจากการส่งเสริมสนับสนุน หมู่บ้านหัตถกรรมผ้าตีนจก บ้านท้องฝายไม่เหลือภาพงาม ๆ ให้เห็น ปัจจุบันมีร้านค้าที่เห็นชัดเจนทุกวันนี้เพียงร้านเดียว เป็นของนางประภาพรพรณ แดงทอง ขายผ้าตีนจกทั้งแบบโบราณ (บ้านไร่) และแบบประยุกต์ สินค้าส่วนใหญ่จะเป็นผ้าทออื่น ๆ สำหรับบ้านป่าสุคา สิทธิเดช ยังเหมือนเดิมมองจากภายนอกไม่รู้ว่ขายตีนจก บ้านนางพินดา ปิงกุล ผู้ที่เคยเป็นประธานกลุ่มทอผ้าตีนจก และสร้างงานให้กลุ่มจนได้ผลงาน 5 คาว จากพัฒนาชุมชนจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2543 ปัจจุบันเปิดบ้างเป็นบางวัน ส่วนใหญ่ปิด ในส่วนสำคัญคือผลจากการพัฒนาหมู่บ้านหัตถกรรมผ้าตีนจก ทำให้บ้านท้องฝายได้รับงบประมาณก่อสร้างศูนย์อุตสาหกรรมผ้าตีนจก จำนวน 3 ล้านบาท ตั้งแต่ก่อสร้างและเสร็จจนถึงเปิดขายสินค้า เมื่อปี พ.ศ. 2546 ประสบความสำเร็จมาตลอด ดูเหมือนจะพินาศ เกิดอะไรขึ้นกับช่างทอและชุมชนบ้านท้องฝาย ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่

ได้เปรียบในด้าน “ทุน” มากกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ ในแม่แจ่ม ผลกระทบครั้งนี้จะเกิดจากเหตุ 2 ประการ

ประการแรก ช่างทอถูกเปลี่ยนวิถีชีวิตจริงแบบดั้งเดิม เข้าสู่ระบบ “เงิน” ตั้งแต่ล้าควนนำตีนจกประยุกต์เข้ามาสู่ช่างทอบ้านท้องฝาย เอกลักษณ์ของช่างทอเหือดหายไปพร้อม ๆ กับตีนจกแบบโบราณ จิตใจก็ยอมเปลี่ยนแปลงตาม และ

ประการต่อมา เมื่อภาครัฐไม่ได้สนับสนุนแล้ว ระบบ “ทุน” ที่เคยได้รับก็ลดลง กลับกลายเป็นชุมชนอ่อนแอในด้านวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นเมื่อ 10 ปีก่อน

บ้านยางหลวง บ้านสืบสานวัฒนธรรม ภาพความงดงามแห่งวิถีชีวิตที่ปรากฏในบทความต่าง ๆ มากมาย ตลอดถึงงานวิจัยเป็นสิบ ๆ เรื่อง และความงดงามของภาพงานจลกลืนในระยะ 4 – 5 ปี ที่ผ่านมา (ปี 2547 ไม่มีจลกลืน) ได้นำพานักท่องเที่ยวเข้าสู่บ้านยางหลวงมากหน้าหลายตา พร้อมกันนั้นก็มียระบบ “เงิน” เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย คนเฒ่า คนแก่ที่เรียนกันว่า พ่ออู๊ย แม่อู๊ย ซึ่งถูกยกขึ้นเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ก็มียระบบ “เงิน” เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของพ่ออู๊ย แม่อู๊ย แต่ความงดงามเหล่านั้นก็ไม่ยั่งยืน เกิดอะไรขึ้นกับช่างทอ ชุมชน บ้านยางหลวง ผลกระทบนั้นคงไม่ใช่เพราะน้ำแม่แรกถล่มท่วมเมื่อปี พ.ศ.2545 เพราะเหตุการณ์ตรงนั้นได้รับการเยียวยาจากพอควรจากทั่วสารทิศ ปัจจุบันพ่ออู๊ยแม่อู๊ยบ้านยางหลวงค่อนข้างเหงา ช่างทอที่ว่ามีมากมายก็ไม่มี เท่าที่เห็นมีเพียงแม่อู๊ยคำ (กอด) นั่งทอหงอยเหงาอยู่ข้างบ้าน คนหนุ่มคนสาวส่วนใหญ่ออกไปทำงานต่างถิ่นกันหมด แล้วใครจะมาฟื้นฟู “ความงดงาม” ที่กล่าวอ้างนั้นให้กลับคืนมาสู่บ้านยางหลวง และเพื่อเยียวยาจิตใจ พ่ออู๊ย – แม่อู๊ยให้กลับเป็นแม่แจ่มแท้ดั้งเดิม

3.10 ช่างทอบ้านไร่ กับเอกลักษณ์เฉพาะตัว

จากการเฝ้าสังเกตและทดลอง โดยการนำรูปภาพผ้าตีนจกโบราณถ่ายจากร้าน สบับงา ในอำเภอเมืองเชียงใหม่ ไปให้ช่างทอกลุ่มหนึ่งที่มีฝีมือที่บ้านไร่ เป็นช่างทอรุ่นอายุ 30 กว่าปี ประมาณ 6 คน เมื่อเดือนธันวาคม 2547 ลวดลายภาพละหนึ่งลาย โดยบอกพวกเขาว่า ถ้าทอตีนจกโบราณตามรูปภาพนี้ได้ถูกต้องทั้งลวดลายและสีสันทัน จะซื้อไว้เองทั้ง 6 ผืน และจะให้พวกเขาส่งเข้าประกวดในงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม ครั้งที่ 12 ปี พ.ศ.2548 โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้าผืนไหนชนะการประกวด หรือเข้าตานักท่องเที่ยวที่มาในงาน ยินยอมให้พวกเขาขายก่อน แล้วค่อยทอดทิ้งให้ทิ้งหลัง ซึ่งในป้ายชื่อผ้าตีนจกที่ส่งเข้าประกวดจะมีช่อง “ชาย” หรือ “ไม่ชาย” หากเจ้าของประสงค์จะขายก็ให้ติดราคา ทุกปีก็ให้โอกาสช่างทอแบบนี้ เพราะผ้าตีนจกที่ชนะการประกวดมักมีราคาสูงและขายได้เร็ว แต่วัตถุประสงค์ที่มีต่อช่างทอบ้าน

ไรกลุ่มนี้ คือ อยากทดลองความรู้ ความสามารถในการทอผ้าตีนจก และดูเอกลักษณ์ของพวกเขา

เมื่อพวกเขาดูรูปภาพต่างก็เลือกรูปลวดลายผ้าฝืนที่คิดว่า ตัวเองชอบและทำได้ ปรากฏว่าทุกคนทอได้ถูกต้องและสีสันทันเหมือนของจริง ได้ทำตามคำมั่นสัญญา คือ รับซื้อทั้งหมดโดยจ่ายเงินให้แต่ยังไม่รับตีนจก ยอมให้พวกเขาหาชิ้นมาเย็บต่อเพื่อส่งเข้าประกวดในงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม เมื่อวันที่ 11 - 13 กุมภาพันธ์ 2548 ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยเป็นประธานฝ่ายประกวดผ้าตีนจก ตั้งแต่ปีแรกจนถึงปัจจุบัน ด้วยทำงานตรงนี้มานานย่อมรู้จักช่างทอทุกหมู่บ้าน เพื่อป้องกันข้อครหาจึงใช้สิทธิของประธาน งดออกเสียงตัดสินการประกวดมาประมาณ 6 - 7 ปี ในปีนี้ก็เช่นกัน จัดการกระบวนการประกวดทุกขั้นตอนยกเว้นการตัดสิน เมื่อพวกเขานำชิ้นตีนจกส่งเข้าประกวด ก็แยกประเภทตามปกติ และไม่บอกคณะกรรมการตัดสินว่า ชิ้นตีนจกที่มีลวดลาย สีสันทัน แปลกตาในปีนีมาจากไหน อย่างไร ผลการประกวดปรากฏว่าทุกชิ้นเข้าตากรรมการ โดยได้รับรางวัลที่ 1 จำนวน 3 ผืน รางวัลที่ 2 จำนวน 2 ผืน และรางวัลที่ 3 จำนวน 1 ผืน พวกเขาได้ติดราคาไว้ค่อนข้างสูง คือตั้งแต่ผืนละ 1,900 - 2,500 บาท กรรมการท่านหนึ่งของผืนที่แพงสุดคือ 2,500 บาท ผืนนั้นสวยมากความละเอียดของลายมีมากด้วย อีก 5 ผืน ขายได้หมดในวันงาน และมีคนแม่แจ่มสั่งทออีกหลายผืน

ผลการทดลองชิ้นแรกผ่านไปด้วยดี พวกเขาพอใจในผลงานของตัวเอง และได้รับเงินค่าชิ้นตีนจกบวกเงินรางวัลนับว่ามากมายที่พวกเขาเคยขายได้ แต่ผลที่ตามมาหลังจากนั้นคือ ผู้จ่ายเงินให้เขาตั้งแต่ทอเสร็จยังไม่ได้ตีนจกคืนแม้แต่ผืนเดียว พวกเขาอ้างว่าจะทอให้แน่นอนแต่ไม่ยอมกำหนดเวลา ตรงนี้จิตใจ ไม่ได้โทษพวกเขาเลย ถ้าเขาริษทำให้อาจจะผิดหวัง ก็บอกพวกเขาว่าไม่เป็นไร พร้อมเมื่อใดค่อยทอให้ จากการไปเยี่ยมเยียนพวกเขาบ้างเป็นครั้งคราวตามปกติ ที่ไม่ปกติคือไปสังเกตการณ์โดยพวกเขาไม่รู้ตัว ก็ทุกหลังของพวกเขานั้นทอลวดลายใหม่ตามที่พวกเขาเคยเป็น (คือทอลายตามความชอบของแต่ละคน) และเมื่อมีงานอื่น เช่น งานทำสวน ก็ทิ้งก็ไปทำงานอื่นกันหมด ทั้ง ๆ ที่พวกเขารับปากกับคนแม่แจ่มอีกหลายคนว่าจะทอลายที่ได้รางวัลให้ แต่ไม่ยอมรับการกำหนดเวลา

จากการทดลองและสังเกตในระยะสั้น ๆ (6 เดือน) ช่างทอบ้านไร่ ตั้งแต่รุ่นยาย แม่ลูก ยังคงเอกลักษณ์ของช่างทอ ที่ยังเป็นตัวของตัวเอง คือ ทอตีนจกเมื่อตนเองพอใจจะทอ และกำหนดสีฝ้าย ลวดลาย เวลา ความใจตัวเอง ไม่ได้ใช้ “เงิน” เป็นตัวกำหนด หรือยอมให้ผู้อื่นกำหนด ตรงนี้เองที่บ่งบอกถึงศิลปะ และจิตใจของช่างทอที่ทอตีนจกด้วยความสุข ที่ช่างทอรุ่นแม่รุ่นยายบอกว่า “ คึงม่วนเมื่อคอตีนจก ” อาจจะด้วยเหตุผลนี้ บ้านไร่จึงไม่เข้าหลักเกณฑ์ของนักพัฒนา “คนนอก” ในด้าน “ทุน” เพราะชื่อช่างทอบ้านไร่ไม่เป็นที่ปรากฏในบทความหรือการสื่อสารอื่นใด ผลติจากการถูกมองข้ามครั้งนี้คือ “ช่างทอตีนจกบ้านไร่” ยังคงหลงเหลือมากกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ ในปัจจุบัน (มีรายชื่อช่างทอในภาคผนวก)

3.11 บ้านห้วยริน - บ้านสันปูเลย : หมู่บ้านทอขึ้นลัวะ

ที่แม่แจ่ม ทุกหมู่บ้านของคนพื้นราบทอขึ้นลัวะได้ เพราะเป็นพื้นที่ใช้ทุ่งได้ทุกงาน ทั้งงานบุญ งานปอย ไปทำนา ทำไร่ และนุ่งอยู่บ้าน แต่ทอเลียนแบบของลัวะใช้ฝ้ายคาด (ฝ้ายมัดย้อมมีลวดลายคล้ายมัดหมี่ของอีสาน) แบบง่าย ๆ ที่ทำได้เอง หากคนไหนอยากได้เหมือนของลัวะแท้ต้องจ้างลัวะทำฝ้ายคาดให้ มีอยู่ 2 หมู่บ้านคือ บ้านห้วยริน กับบ้านใหม่สันปูเลยที่ทำฝ้ายคาดแบบลัวะได้ และทอขึ้นลัวะขายเป็นอาชีพหลัก นอกจากนั้นยังรับจ้างคาดฝ้ายให้หมู่บ้านอื่นที่ต้องการฝ้ายคาดแบบลัวะอีกด้วย

“ แม่ตอขึ้นลัวะมาเมิ่นแล้ว คาดต่งเปี้ยฟ่อง คาดเป็นข้อฟ่อง มั่นเยียะง่ายลูกหลานजारบ้านไผ่ก็เยียะได้เหมือนกัน ต่างคนต่างเยียะของไผของมั่นเมื่อคุณมาแม่ก่อเยียะขายหื้อเปื้อนแม่หันขึ้นลัวะแท้ ๆ ดีลัวะนุ่งมันงาม ฝ้ายคาดมันงาม แม่เดียวตวยกัน ลัวะเดียวไปผ่อไปแยงขึ้นลัวะไปสุดตางไปผาวบ้าน แม่ลองแบ่งฝ้ายคาดหยั่งของ ลัวะแบ่งแล้วจับหม้อห้อมเอามาตอขึ้น ลองกอยมั่นก่อเยียะได้ หัวที่มันบ่องามเต้าของลัวะเยียะไป ๆ มั่นก่ออู้มานัก บะเดียวแม่แบ่งฝ้ายคาดงามเหมือนของลัวะแท้ มั่นดีเหลือของลัวะดีเฮาตอบาง ชื่นกว้าง ขายถูกเหลือขึ้นลัวะแท้ แม่เฝ้าแล้วชั่งบ่อดี ยับจ้างแบ่งฝ้ายคาดอย่างเดียวตึงมีคนมาจ้างเปือเลื้อ”¹⁰⁰

(แม่ทอขึ้นลัวะมานานแล้ว เมื่อก่อนใช้ฝ้ายคาดเหมือนชาวบ้านคนอื่น ๆ คือคาดแบบง่าย ๆ ทำไว้นุ่งเองทุกคร้วเรือน ต่อมาทำขายบ้าง แม่เห็นลัวะนุ่งขึ้นแบบลัวะแท้ฝ้ายคาดสวยงาม ก็เดินตามลัวะ มองฝ้ายคาดไปตลอดทาง เมื่อถึงบ้านลองทำฝ้ายคาดย้อมหม้อห้อม เอามาทอขึ้นลัวะก็ทำได้ ครั้งแรกยังไม่สวยงามเท่าของลัวะ ต่อมาทำบ่อย ๆ เข้าก็เรียนรู้ไปเอง จนทำได้สวยงามเหมือนของลัวะจริง ส่วนดีคือ ขึ้นลัวะของคนพื้นราบทอบาง และผืนกว้างกว่าของลัวะ แต่ราคาถูกกว่าลัวะ จึงขายได้ดี ปัจจุบันอายุมาก ปวดขา จึงรับจ้างทำฝ้ายคาดอยู่กับบ้าน มีคนมาสั่งให้ทำทุกวัน

¹⁰⁰ แม่ชา แก้วอินตา : อายุ 66 ปี, บ้านใหม่สันปูเลย, สัมภาษณ์ 30 กันยายน 47

3.12 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกับตีนจกประยุกต์แม่แจ่ม

โอกาสแรกของ ลำดวน สิทธิเดช

เมื่อปีพ.ศ. 2517 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรชาวแม่แจ่ม ที่โรงเรียนบ้านเนินวิทยา บ้านช่างเคิ่ง ในครั้งนั้น นางสาวลำดวน สิทธิเดช อายุ 15 ปี ซึ่งทางอำเภอได้นำไปทอผ้าตีนจกลายโบราณถวาย

ภาพที่ 3.3.2 ลำดวน สิทธิเดช กับความภาคภูมิใจที่ได้รับ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทอดพระเนตร และสมเด็จพระนางเจ้าฯทรงสนพระทัยเป็นอย่างมาก และได้โปรดเกล้าฯให้ นางสาวลำดวน สิทธิเดช เข้าไปทอผ้าตีนจกในงานกาชาดที่สวนอัมพร กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีหมู่บ้านจำลอง 4 ภาค และมีหมู่บ้านภาคเหนืออยู่ด้วย ในครั้งนั้นนางสาวลำดวน สิทธิเดช ได้นำเพื่อนไปด้วย คือ นางสาวบุปผา ปิงกุล ทั้ง 2 คน ได้ไปทอผ้าตีนจกลายโบราณ และอยู่จนเสร็จงานกาชาด

เนื่องจากผ้าตีนจกแบบโบราณของแม่แจ่มทอด้วยฝ้ายที่ชาวบ้านเรียกว่า ฝ้ายพ่าย สีลัน ก่อนข้างฉูดฉาดในสายตาของคนทั่วไป คือ เน้นโทนสีแดง เหลือง เป็นหลัก สีอื่นๆที่เป็นส่วนประกอบก็เป็นสีสด เช่น สีเขียว สีฟ้า สีม่วง สีส้ม เป็นต้น นอกจากนั้นลวดลายก็แน่นละเอียด มีหลากสีลันในผืนเดียว ทำให้การทอค่อนข้างยาก และใช้เวลาในการทอนานเป็นเดือนกว่าจะแล้วเสร็จ 1 ผืน (เฉพาะตีนจก) อีกทั้งฝ้ายที่ใช้ทอก็ขาดง่าย กรรมวิธียุ่งยาก สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้นางสาวลำดวน สิทธิเดช กับเพื่อน ไปฝึกทอตีนจกที่พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีผู้ชำนาญในด้านนี้ช่วยแนะนำ ฝึกสอน การใช้สีแบบกลมกลืนใช้ฝ้ายโรงงานแบบเหนียว คุณภาพดี สีไม่ตก (คนแม่แจ่มเรียกว่าไหมประดิษฐ์) และประยุกต์ลวดลายให้ง่ายกว่าของเดิม จะได้มีตลาดกว้างขึ้น

เมื่อลำดวนกลับมาแม่แจ่ม ได้ชักชวนเพื่อนๆ ที่ทอตีนจกเป็นแล้วไปฝึกทอด้วยกัน คือ บุปผา ปิงกุล และจันทร์สม การไปฝึกทอตีนจกในครั้งนั้นใช้เวลาประมาณ 1 เดือน เพราะทุกคนทอตีนจกลายโบราณเป็นแล้ว ลายประยุกต์ทอง่ายกว่ากันมาก เพียงแต่ทำความเข้าใจในการใช้สีให้เข้ากัน และพัฒนาให้ดีขึ้น เมื่อทั้งสองคนทอลายประยุกต์เป็นแล้ว ลำดวน ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เป็นสมาชิกโครงการศิลปาชีพ (ตามคำบอกเล่าของป้าสุดา) และได้ซื้อฝ้ายมาทอที่แม่แจ่มระยะแรกที่ทอตีนจกขายที่แม่แจ่มผืนละ 100 - 150 บาทและรับสอนให้ช่างทอแม่แจ่มทอ

ตีนจกประยุกต์ โดยรับเป็นสมาชิกของกลุ่มทอผ้าตีนจกบ้านท้องฝาย มีป่าสุคา สิทธิเดช เป็นผู้ช่วยดูแลควบคุม ในขณะที่ลำดวนเป็นฝ่ายติดต่อซื้อ – ขาย กับศูนย์ศิลปาชีพ และขายทั่วไป นับว่าพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่ได้ทรงพระราชทานโปรดเกล้าฯ ในครั้งนั้นเหมือนกับ ชุบชีวิตช่างทอตีนจก ให้ฟื้นขึ้นมาใหม่ และขยายวงกว้างออกไปอย่างต่อเนื่อง

การที่ลำดวน สิทธิเดช มีโอกาสได้ไปฝึกทอตีนจกแบบประยุกต์จากพระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ และได้เป็นสมาชิกของศูนย์ศิลปาชีพ เนื่องจากความพร้อมในครอบครัวมีสูง มีพ่อเป็นตำรวจ (จ.ส.ต.จำลอง สิทธิเดช) มีแม่เคยทำงานไปรษณีย์ที่อำเภอแม่แจ่ม(ป่าสุคา สิทธิเดช) ตัวลำดวนเองก็มีใจรักในการทอตีนจกเมื่อได้ฝึกฝนตนเองจนชำนาญแล้ว จึงได้ชักชวนชาวบ้านท้องฝาย มาฝึกทอตีนจกด้วยกันโดยเอาได้ทุนบ้านซึ่งโล่งกว้างเป็นโรงทอผ้า เริ่มกิจการนี้ประมาณ ปี พ.ศ. 2520 มีสมาชิกแรกเริ่มประมาณ 15 คน ใช้วิธีแจกฝ้ายให้ก่อน เมื่อทอเสร็จแล้วรับซื้อฝืนละ 80 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่ดีพอสมควร สำหรับช่างทอยุคนั้น จึงทำให้บ้านลำดวนแออัด เต็มไปด้วยเพื่อนบ้านที่มาฝึกทอตีนจกแบบใหม่ ซึ่งป่าสุคา เล่าให้ฟังว่า

ภาพที่ 3.3.3 ช่างทอบ้านท้องฝาย

“ คนมาฝึกทอตีนจกกับป้าดวนเลี้ยงตังบ้านท้องฝาย เต็มบ้านแม่ตังตังบนตังลุ่ม เอาที่มาตังเต็มหมด ก็นั่งข้างยแล้วกะมาทิด ๆ ห่อเข้ามากินเข้าตอนดวย เป็นคิม่วน แม่กะจ้วยป้าดวนผ่อเขา แม่อยู่จิกลายถูก ผิด อู๋หมด แม่บะตอ จ้วยผ่อ จ้วยหยั่งอื่น แจกฝ้าย หื้อสิฝ้าย ฮับซื้อตีนจกแบ่งบัญชีไว้หื้อป้าดวนถ้าแม่บ่อจ้วยป้าดวนคนเดียวตังเยยะบะตันป้าดวนตอตวยสอนเขาตวยไปติดต๋อภูพิงศ์ (พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์)” คนเดียว¹⁰¹

(คนมาฝึกทอตีนจกกับลำดวนทั้งหมู่บ้านท้องฝาย(ช่างทอ) เต็มบ้านแม่ ทั้งบนบ้านและใต้ถุน เอาที่มาตังเต็มหมด หลังทานข้าวเช้าแล้วก็พากันมาทั้งหมด ห่อข้าวมาด้วย สนุกดี แม็กช่วยลำดวนทุกอย่างที่ช่วยได้ แมร์ู้จักลายตีนจก ใครทอถูกทอผิดก็บอกเขาได้ แต่แม่ไม่ทอ แม่ช่วยแจกฝ้าย รับซื้อตีนจก ทำบัญชี เพราะลำดวนทำคนเดียวไม่ทัน สอนสมาชิกด้วย ทอเอง

¹⁰¹ ป่าสุคา สิทธิเดช : อายุ 73 ปี, บ้านท้องฝาย, สัมภาษณ์ 12 พฤศจิกายน 2547

ด้วย และไปติดต่อกับพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์เพื่อส่งขายตีนจกด้วยตัวเอง)

“เมื่อปีฉวนกับบุปผาไปกรุงเทพฯกลับมาเล่าให้ฟังว่า อยู่กรุงเทพฯไม่รู้กลางวัน กลางคืน มันแจ่มเป้งสิ่งเหมือนกัน วันค่ำ คืนชุง ได้เจ้าหมื่นคน อีสานกะมี คนไทยกะมี (คนภาคกลาง) เปื่อนที่อุน่งขึ้นตีนจกต่อทุกคนไทยห่มสะไบ (ภาคกลาง) ปีฉวนกับบุปผาห่มตีนจก ห่มเสื้อแขนยาว บะหมี่สะไบ (ให้ดูรูป)”¹⁰²

(เมื่อสำควนกับบุปผาไปกรุงเทพฯ กลับมาเล่าให้ฟังว่า อยู่กรุงเทพฯ ไม่รู้กลางวัน กลางคืน เพราะสว่างไสวเหมือนกันตลอดทั้งวันทั้งคืน ได้เพื่อนคน อีสานและคนภาคกลางขณะที่ทอดีนจก เขาให้ห่มขึ้นตีนจกด้วย คนภาคกลางห่มสะไบ ขณะที่สำควนกับบุปผาไม่ห่มสะไบ ดูจากรูปสมัยนั้นใช้ผ้าพื้นต่อดีนจก)

จากคำบอกเล่าของป้าสุดา สิทธิเดช ทำให้รู้ว่า ช่างทอบ้านท้องฝายเริ่มมีทางเลือกในงานทอผ้าตีนจกแบบโบราณ เปลี่ยนเป็นแบบประยุกต์ จากการใช้ฝ้ายพาย มาใช้ไหมประดิษฐ์จากลวดลายที่ยาก มาเป็นลวดลายที่ง่าย และจากการทอที่แน่นละเอียด มาเป็นการทอที่หยابกว่าเดิม ขั้นตอน วิธีทำฝ้ายก็ง่ายกว่ากันมาก จึงทำให้สำควนมีสมาชิกช่างทอเพิ่มมากขึ้น จากบ้านท้องฝาย ขยายไปถึงบ้านทัพ บ้านไร่ จำนวนตีนจกที่ต้องรับซื้อก็เพิ่มมากขึ้น “ป้าได้นำที่นาโค้งแพม 7 ไร่ ไปจำนำได้เงินมาหนึ่งหมื่นบาท เอามาซื้อตีนจกกับสมาชิก เพราะป้ากับปีฉวนไม่มีเงินมากพอ” ป้าสุดาเล่าถึงความหลัง

จากชื่อเสียงการทอผ้าตีนจกของสำควน ที่มีสมาชิกกลุ่มที่ชัดเจนและเข้มแข็งจึงทำให้เจ้าหน้าที่องค์การแควร์ ที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุนการประกอบอาชีพ ในด้านต่างๆของคนแม่แจ่ม เมื่อปี พ.ศ. 2526 ได้ให้ความสนใจ โดยมีเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบในพื้นที่ราบซึ่งเป็นผู้หญิง(ไม่รู้จักชื่อ) ได้เข้ามาให้การสนับสนุนสำควนโดยการซื้อฝ้ายให้บ้าง และพาไปหาตลาดภายนอก ซึ่งองค์การแควร์มองว่าสำควนน่าจะมีตลาดรองรับที่หลากหลาย เพราะมีช่างทอที่เป็นสมาชิกจำนวนมาก และมีสินค้าที่ตกค้างอีกมากในบ้านสำควน การเดินหาตลาดที่เชียงใหม่เริ่มขึ้น “สำควนกับแควร์นาราย (ชื่อเรียกเจ้าหน้าที่ฯ) เดินเข้าร้านโน้นออกร้านนี้ ในเชียงใหม่ จนกระทั่งเดินเข้าร้านคาราวาร์จน์ ตามขายตีนจกแม่แจ่ม เจ้าของร้านเหมาซื้อหมด และสั่งให้ทำส่งอีก จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่รู้จัก เจ้าคาราวาร์จน์ ณ ลำพูน (ขณะนั้นยังไม่ได้เป็นคุณหญิง) และจากการนำตีนจกไปส่งที่พระ

¹⁰² ป้าสุดา สิทธิเดช อายุ 73 ปี, บ้านท้องฝาย, สัมภาษณ์ 12 พฤศจิกายน 2547

คำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ก็เอาไปส่งที่ร้านคาราวรัตน์ เพราะเจ้าคาราวรัตน์ จัดการส่งไปที่ร้านจิตรลดา (ศูนย์ศิลปาชีพ) อีกส่วนหนึ่งร้านคาราวรัตน์ซื้อไว้เอง”¹⁰³

3.13 จากตีนจกประยุกต์ มาเป็นผ้าคลุมไหล่ ผ้าช่องแต่งเสื้อ

การเริ่มต้นส่งตีนจกให้ร้านคาราวรัตน์ ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบคัดสรรสินค้าส่วนหนึ่งส่งร้านจิตรลดา เจ้าคาราวรัตน์ ณ ลำพูน ได้ให้คำแนะนำปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตีนจก ให้เป็น ผ้าคลุมไหล่ โดยเพิ่มลวดลาย ขนาดความกว้าง และเพิ่มราคา เพียงแต่กำหนดสีและชนิดของเส้นฝ้ายไม่ให้ผิดเพี้ยนจากสีที่กำหนด และนอกจากนั้นยังให้ทำผ้าจกแบบใช้ตกแต่งเสื้อผ้า เครื่องใช้อื่นๆ ได้ด้วย โดยกำหนดลายไว้ตรงกลาง เว้นช่องว่าง 2 ด้าน ด้านละ 1 นิ้ว จกลายขอไล่ ทั้ง 2 ข้าง และมีช่องว่างเพื่อเย็บอีกประมาณ 1 นิ้ว เรียกผ้าจกชนิดนี้ว่า “ ผ้าช่อง ” หรือ “ ผ้าแต่ง ” ผ้าจกทั้ง 2 ประเภทนี้ กลายเป็นสินค้าผ้าจกตัวใหม่ที่ทำเงินให้กับลำควนและป่าสุดา เพราะประชาชนใช้สอยมีมากกว่า จึงทำให้ขยายตลาดได้กว้างมากขึ้น ทั้งภายนอกและในแม่แจ่ม ทำให้ป่าสุดามีเงินไปไถ่ถอนที่นา ที่ได้นำไปจำนองจำนำไว้เมื่อแรกเริ่มกิจการ ช่างทอคนอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของลำควน ก็ทอเลียนแบบ ผ้าแต่ง เพียงแต่ใช้สีแตกต่างออกไป เพราะเส้นฝ้ายมาจากคนละแห่งกัน แหล่งเส้นฝ้ายของลำควนมาจากโครงการแม่ฟ้าหลวงซึ่งขายให้แก่สมาชิกศูนย์ศิลปาชีพ(คำบอกลำของป่าสุดา)

ลวดลายผ้าตีนจกแบบประยุกต์มีเพียง 3 ลายเท่านั้น คือ ลายหละกอง ลายหงส์สาม และลายชั้นสามแฉว ส่วนประกอบที่ของเดิมเป็นห้องนก ก็เปลี่ยนเป็นห้องกูด ชาวบ้านเรียกว่า กูดเลขสาม เพราะลักษณะคล้ายเลข 3 ไทย ส่วนปลีกย่อยอื่นๆ ของลายตัดออกหมด สีฝ้ายที่ใช้จกก็ใช้เพียง 3 สีเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อลดขั้นตอนที่ยุ่งยากและต้องการความรวดเร็ว ได้ลวดลายหลัก และสีคลาสสิก(ตามคำสั่ง) ราคาถูก

ความแตกต่างระหว่างฝ้ายพายกับไหมประดิษฐ์ ฝ้ายพายมีขั้นตอนและกรรมวิธีมากกว่า เช่นตอนนำฝ้ายมานวดกับข้าวเหนียวที่คั้นจนละเอียด เรียกว่า “ กั้นเข้า ” นำไปตากแดดให้แห้ง ถึงจะนำไปใช้ได้ ฝ้ายที่ใช้จกก็ต้องนำมาหมักเข้ากับแกนไม้เล็กๆ ทุกสี เรียกว่า “ ผัดแก่นหลอด ” ลวดลายจกฝ้ายพายเป็นลายโบราณมีลายหลักทั้งหมด 15 ลาย หลากสีสัน จกเต็มลายไม่มีช่องว่าง ไม่ลดขั้นตอน ส่วนประกอบสองข้างลาย ส่วนใหญ่เป็นห้องนก มีขอไล่ประกอบด้านบน มีบางลายที่ใช้ห้องกูดเพื่อเอือนเมา และกูดน้ำไหล ซึ่งเป็นลวดลายที่ทอยากแต่สวยงามราคาแพงกว่าไหมประดิษฐ์ลายประยุกต์ 2 เท่า ไหมประดิษฐ์ กรรมวิธีง่ายกว่า คือ “ ไม่ต้องกั้นเข้า ”

¹⁰³ ป่าสุดา สิทธิเดช อายุ 73 ปี, บ้านท้องฝาย, สัมภาษณ์ 12 พฤศจิกายน 2547

นำเข้าก็ได้เลย สีที่ใช้จกก็ไม่ต้อง “มัดแก่นตลอด” เพียงแต่เ็นมาพาดที่ก็ทุกสี จึงใช้ได้เลยและทอจกได้รวดเร็ว ราคาจึงถูกกว่าตีนจกโบราณฝ้ายพาย

ความยั่งยืนของตีนจก ผ้าคลุมไหล่ ผ้าแต่ง ลายประยุกต์ โหมประดิษฐ์ของลำดวนกับป้าสุดา คือ มีตลาดรองรับที่แน่นอน(ร้านจิตรลดาและร้านคาราวัตน์) มาตรฐานและราคาของสินค้าเสมอต้นเสมอปลาย สมาชิกรับฝ้ายไปแล้วห้ามทอขายให้ที่อื่น และดำเนินกิจการภายในครอบครัว ไม่แข่งขันกับคนอื่น ถือคติ “ทำไรน้อยขอให้ได้นาน”

3.14 ประธานกลุ่มทอผ้าคนแรกที่บ้านท้องฝาย

เมื่อป้าสุดากับลำดวน ดำเนินกิจการมาได้ระยะหนึ่ง สมาชิกที่เป็นช่างทอมีจำนวนเพิ่มขึ้น การส่งสินค้าผ่านเจ้าคาราวัตน์ ณ ลำพูน ไปขายที่ร้านคาราวัตน์ และร้านจิตรลดา มีหลักเกณฑ์การจ่ายเงินประมาณ 10 วัน หลังจากวันรับของ เช่น ให้ส่งของวันอังคาร และให้ไปรับเงินวันศุกร์ของอาทิตย์ต่อไป ป้าสุดาก็ต้องจ่ายเงินให้สมาชิกหลังจากรับเงินมาแล้ว ซึ่ง ทำให้สมาชิกส่วนหนึ่งเดือดร้อนในเรื่องเงินที่ต้องนำไปใช้จ่ายในครอบครัว “จึงเกิดการประชุมกลุ่มแม่บ้านเดิม และส่วนหนึ่งเป็นช่างทอเพื่อหาทางออกร่วมกัน มติที่ประชุมขอให้ นางบุปผา เกษมศร ประธานแม่บ้านรับเป็นประธานกลุ่มทอผ้า เนื่องจากนางบุปผา เกษมศร มีร้านขายของเบ็ดเตล็ดอยู่แล้วและฐานะค่อนข้างดีกว่าคนอื่น เพื่อช่วยเหลือช่างทอกลุ่มที่เดือดร้อน เมื่อทอเสร็จนำมาส่งก็ขอให้ได้รับเงินทันที”

ด้วยความจำเป็นดังกล่าว นางบุปผา จึงรับเป็นประธานกลุ่มทอผ้าบ้านท้องฝายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 - 2531 โดยมีคณะกรรมการช่วยกันบริหาร และได้ขอความช่วยเหลือจากพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่ม ซึ่งได้รับฝ้ายมาเป็นของกลุ่มแจกจ่ายให้แก่สมาชิก ในช่วงระยะนางบุปผาเป็นประธานกลุ่มทอผ้า ความเจริญก้าวหน้าของกลุ่มยังมีน้อย เนื่องจากไม่มีตลาดรองรับที่แน่นอน แม่แจ่มค่อนนั้นก็ยังไม่นิยมพุ่งขึ้นตีนจก ตลาดภายนอกทั่วไปก็สู้ตีนจกของอำเภอเมืองจังหวัดแพร่ไม่ได้ กอรปกับนางบุปผา มีภูมิลำเนาเดิมอยู่บ้านเกาะ ทอตีนจกไม่เป็น คูลายไม่ค่อยรู้เรื่อง เมื่อประดับประดากลุ่มมาได้เกือบ 2 ปี จึงขอลาออกจากประธานกลุ่มทอผ้า¹⁰⁴ ประกอบกิจการขายของเบ็ดเตล็ดเพียงอย่างเดียวเหมือนเดิม สำหรับประธานกลุ่มทอผ้าคนต่อจากนางบุปผา คือนางอินทร์ศรี กรรณิกา ความเป็นไปในระยะนั้นจะได้ศึกษาหาข้อมูลในยุคลสุดท้าย

ในบทนี้ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับนางลำดวน โนทา และป้าสุดา สิทธิเดช 2 คนแม่ลูก ซึ่งเป็นผู้มีโอกาสได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถให้พื้นฟูผ้าตีนจกแบบประยุกต์และยังได้เป็นสมาชิกศูนย์ศิลปาชีพ นอกจากนั้นยังได้ส่งสินค้าไปที่ร้าน

¹⁰⁴ นางอินทร์ศรี กรรณิกา : อายุ 43 ปี, บ้านท้องฝาย, สัมภาษณ์ 10 ธันวาคม 2547

จิตรลดา และบ้านคารารัตน์ซึ่งเป็นบ้านค้าในระดับที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าไม่ถึง ในขณะที่ช่างทอชาวบ้านที่เดือดร้อนเกี่ยวกับการเงินที่เป็นค่าจ้างทอ โดยหลักความยุติธรรมเมื่องานเสร็จก็น่าจะได้รับเงินค่าจ้าง ครั้นนี่เองที่ช่างทอทั่วไปตั้งแต่ยุคแรกถึงปัจจุบันเสียเปรียบคนกลาง เพราะไม่สามารถกำหนดราคาด้วยตนเองได้ อีกทั้งยังถูกกำหนดให้ทอลวดลาย สี สัน ตามที่ผู้สั่งต้องการ ช่างทอรุ่นปัจจุบันจึงแตกต่างจากช่างทอรุ่นย่า รุ่นยาย ทอด้วยความจำเป็น ไม่ใช่ทอด้วยความรัก แบบที่คนแก่ว่า “แม่ดั่งม้วนเมื่อคอตื่นจก”

เมื่อลำตวนแต่งงานแล้ว (แต่งงานกับอาจารย์วิโรจน์ โนนทา) ไม่สะดวกที่จะไปทอไหมที่ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ทุกปี จึงให้ คารา ปินตา (นะที) ซึ่งเป็นรุ่นน้องและเป็นคนบ้าน เดียวกัน ทอผืนจกประยุกต์เป็นแล้ว ไปแทนปีละ 1 เดือน ไปติดต่อกัน 4 ปี ตั้งแต่ตอนนั้น คารา ปินตา ก็เริ่มอาชีพทอผืนจกและขายผืนจกที่บ้านตัวเอง โดยรับสมาชิกเลียนแบบลำตวน ความ แตกต่างคือ ลำตวนมีตลาดค่อนข้างแน่นอนเพราะเริ่มก่อน และลำตวนทอผืนจกขายอย่างเดียว เน้นโทนสีตามที่ได้อีกมา ขณะที่คาราเริ่มทีหลังต้องหาตลาดที่แตกต่างจากลำตวน โดยการเปิด ขายผืนจกที่บ้าน นำขึ้นมาต่อสำเร็จ นำผืนจกไปตกแต่งเสื้อโดยช่างเย็บผ้าคนนอกเข้าไปอยู่ แม่แจ่ม (ร้านเย็บผ้าหน้าว่าการอำเภอแม่แจ่ม) ชื่อปานา (ไม่ทราบนามสกุล) จากจุดเริ่มต้นตรง นั้น ทำให้คนแม่แจ่มที่พอมีเงินเริ่มซื้อผืนจกลายประยุกต์นุ่ง และพวกข้าราชการซื้อไปตกแต่งเสื้อ ชื่อเป็นของฝาก และลำตวนกับคาราเริ่มเป็นคู่แข่งในธุรกิจผ้าผืนจกแม่แจ่มจากเพื่อนบ้านที่เคย เอื้ออาทรต่อกัน ก็ห่างเหินเมื่อนานต่อกัน ต่างฝ่ายก็มีกลุ่มลูกค้าเป็นของตัวเองชัดเจน คารายึด ลูกค้าชาวบ้าน ข้าราชการและคนทั่วไป อาศัยที่ตัวเองเป็นลูกชาวบ้านธรรมดา พูดยาตามประสา ชาวบ้าน จึงมีลูกค้าทั่วๆ ไปมากกว่าลำตวน แต่ทั้งนี้ก็เชื่อว่ากิจการของลำตวนจะลดลงก็หาไม่ โอกาสของลำตวนจากภายนอกมีมากกว่า เพียงแต่ชาวบ้านทั่วไปที่เป็นลูกค้าเข้าหาลำตวนยาก กว่าคารา ด้วยการเริ่มต้นจากพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ทำให้คารายึดธุรกิจผ้าผืนจกตั้งแต่ ตอนนั้น และดำเนินกิจการตลอดมา แม้มีครอบครัวแล้ว(แต่งงานกับอาจารย์จำลอง ปินตา) ก็ยัง ประกอบอาชีพเดิมระยะหลังได้นำผ้าทอจากภายนอกเข้ามาขายด้วย แต่ปี 2547 - 2548 กลับปิด กิจการคงต้องหาคำตอบในยศศตท้ายของงานวิจัย

ปี พ.ศ.2517-2519 เป็นช่วงที่อำเภอมแม่แจ่มถูกทางการกำหนดให้เป็น “พื้นที่ลุ่มพยุ” เพราะในปีที่ศตะวันคมมีทหารป่าของพรรคคอมมิวนิสต์ชุกซ่อนตัวอยู่ตามภูเขาที่สลับซับซ้อน และมีชาวบ้านส่วนหนึ่งของบ้านช่างเคิ่ง บ้านทัพ และบ้านไร่ ได้เข้าร่วมขบวนการในการปลุกระดมชาวบ้านและนักเรียนนักศึกษาที่อยู่ใน “ขั้นระดับปัญญาชน” ของแม่แจ่ม เท่าที่จำได้ เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใกล้ตัว ระยะนั้นผู้ศึกษาวิจัยรับราชการอยู่ที่อำเภอเมืองเชียงใหม่ มีหลานที่กำลังเรียนหนังสือระดับ ม.ศ. 4 – 6 และที่รับราชการครูอยู่หลายคนยอมรับว่าจะถึงพวก หลาน ๆ หลายคนออกจาก ขบวนการตรงนั้นยากมาก ยังโชคดีที่พวกเขาายังเรียนอยู่ในเมือง

เชียงใหม่ บางคนที่รับราชการครูอยู่แม่แจ่ม ก็อาศัยความรักความผูกพันระหว่างญาติพี่น้อง ช่วยกันขึ้นและถูกผิดพวกหลาน ๆ จึงรอดจากการหนีเข้าป่า (2519)

ระยะนั้นการเดินทางเข้าออกแม่แจ่ม - เชียงใหม่ จะต้องระวังตัวกันมาก ที่วัดร้าง คอยชักใกล้สำนักงานเทศบาลตำบลแม่แจ่มปัจจุบัน เป็นฐานที่ตั้งของตำรวจตระเวนชายแดน และที่บนเขาด้านทิศเหนือของโรงเรียนแม่แจ่ม ก็เป็นที่ตั้งของฐานทหาร ก.ร.ป. กลาง ถ้าพูด ความภาษานักวิชาการ ก็คงเป็นการแย่งชิงมวลชน ระหว่างส่วนราชการของไทยกับส่วนที่ เรียกว่า พรรคคอมมิวนิสต์ (รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ในงานวิจัย การจัดการองค์กรชุมชน รูปแบบใหม่ ของนายอุทิศ สมบัติ) ที่หยิบยกมากล่าวเพียงแต่เชื่อมโยงให้เห็นถึงการเมืองใน แม่แจ่มขณะนั้น ส่วนหนึ่งก็เขาถึงกลุ่มสตรีในหมู่บ้าน เช่นบ้านท้องฝาย บ้านไร่ บ้านยางหลวง เป็นต้น การพัฒนากลุ่มสตรีก็จะเน้นหนักไปทาง “บ้านไต้” ตลอดมา และส่วนใหญ่เป็นการ พัฒนาสนับสนุนด้านการทอผ้าตีนจก ในขณะที่กลุ่มสตรี “บ้านเหนือ” ไม่มีโอกาสพัฒนาอาชีพ ของผู้หญิงอย่างต่อเนื่องและยั่งยืนไม่ว่าในด้านใด “ ทั้ง ๆ ที่เป็นชุมชนกลุ่มใหญ่และมีมานาน พอ ๆ กับบ้านไต้เหมือนกัน เพิ่งจะมีงานวิจัยชาวบ้านของนายประเสริฐ ปันศิริ ในหัวข้อ “ประวัติศาสตร์ของหน้าหมู่บ้านแม่แจ่มเหนือ “ จุดประกายเล็ก ๆ เมื่อมีผู้สนใจเข้ามาศึกษาต่อจากนี้

บ้านท้องฝายมีโอกาสพัฒนาอาชีพของผู้หญิงตั้งแต่ ลำดวน สิทธิเดช นำผ้าตีนจกแบบ ประยุกต์เข้ามาเผยแพร่ ในระยะเริ่มต้นก็กระจายเฉพาะในหมู่บ้านท้องฝาย หลังจาก คารา ปินตา ได้ไปทอผ้าตีนจกโชว์ที่พระราชทานนักกฏพิงค์ราชนิเวศน์ และได้นำฝายมาให้ชาวบ้าน ทอ กระจายสมาชิกไปถึงบ้านทัพ บ้านไร่ โดยให้พี่สาว คือ นางแสง (ไม่ทราบนามสกุล) ขณะนั้นมีสามีเป็นครูสอนที่โรงเรียนบ้านทัพ ก็ได้อาศัยโรงเรียนบ้านทัพเป็นจุดแจกจ่ายฝาย ให้กับช่างทอบ้านท้องฝาย บ้านทัพ และบ้านไร่ ชาวบ้านก็ทอตีนจกลายประยุกต์มาระยะหนึ่ง แต่ คารากับนางแสงพี่สาวไม่มีตลาดรองรับที่แน่นอนเหมือนลำดวน กิจการจึงเป็นไปได้ไม่นาน ช่างทอบ้านไร่จำนวนน้อยรายที่สมัครเป็นสมาชิก ขณะนั้นช่างทอส่วนใหญ่ยังทำไร่กันอยู่ พอ สรุปลได้ว่าตีนจกแบบประยุกต์จะทอกันมากก็เพียงบ้านท้องฝายหมู่บ้านเดียว ต่อมาในช่วงหลัง คือหลังจากมีงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม ป้าสุตาได้กระจายสมาชิกไปที่บ้านจอมเม้ง บ้านสองธาร ไปตามสายญาติพี่น้อง แต่บ้านจอมเม้งทอผ้าตีนจกได้ไม่นานก็เลิกไป ทั้ง ๆ ที่ ฝีมือดีมากบ้านหนึ่ง ส่วนบ้านสองธารก็นำไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เป็นตีนจกประยุกต์ตาม เอกลักษณ์ของตนเองจนถึงปัจจุบัน

เมื่อต้นเดือนสิงหาคม 2548 เห็นพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรูปอาจารย์สายสุณีที่ร้านเชษฐาไฟใต้แม่แจ่ม เป็นรูปขาว - ดำในสมัยเก่าก่อน ได้โทรศัพท์ ถามอาจารย์สายสุณี ว่ามาขึ้นอยู่กับพระเจ้าอยู่หัวได้อย่างไร จึงได้ทราบข้อมูลการเสด็จเยี่ยม แม่แจ่มครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เกี่ยวกับผ้าตีนจก และปี พ.ศ. ที่ท่านเสด็จแม่แจ่ม

อาจารย์สายสุนีย์กล่าวว่า ครั้งนั้นได้มีโอกาสดีที่สุดในชีวิตเพราะได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้แทนเยาวชนแม่แจ่มกราบทูลถวายรายงานเกี่ยวกับการทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม ปี พ.ศ. 2517 ขณะนั้นยังเรียนอยู่ชั้นปีที่ 2 ที่วิทยาลัยครูเชียงใหม่ พ่อมั่น จันทบูรณ์ รับราชการอยู่ที่สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอแม่แจ่ม และมีหน้าที่ในการจัดการในงานรับเสด็จด้วย จึงเป็นเหตุให้อาจารย์สายสุนีย์ ได้รับคัดเลือกในครั้งนั้น เพราะต้องไปรับที่วิทยาลัยครูเชียงใหม่ หาเสื้อผ้าให้ลุงและนำมาฝึกอ่านคำกราบบังคมทูลถวายรายงาน ความเกรงกลัวมีมากอยู่ แต่พ่อก็บังคับโน้มน้าวว่าเป็นโอกาสดีของชีวิต จากประสบการณ์ในครั้งนั้นนำความปลาบปลื้มมาสู่ตนเองและวงศ์ตระกูลเป็นอย่างยิ่ง และด้วยความภาคภูมิใจที่ฝังใจในวันนั้น ทำให้รู้สึกรักและผูกพันกับผ้าตีนจกเป็นอย่างมาก เพียงแต่ยังไม่มีโอกาสได้ใช้ทั้ง ๆ ที่เป็นคนแม่แจ่ม เกิดและโตในแม่แจ่ม เรียนหนังสือ

ภาพที่ 3.3.4 น.ส.สายสุนีย์จรรยา
รวมเรื่องการทอผ้าตีนจก

ระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนบ้านช่างเคิ่ง จนจบชั้น ป. 6 จึงเข้าไปเรียนในเมือง บ้านเดิมอยู่บ้านพร้าวหนุ่มสมัยก่อนเรียกว่า "บ้านเหนือ" หรือ "บ้านเหนียว" ตามสำเนียงพูดของคนปากเหนือห้วยช่างเคิ่ง ตอนเป็นเด็กไม่เห็นคนทางบ้านเหนือทุ่งตีนจกมากนักนอกจากงานปอยหลวงมีลุงบ้างเป็นบางคน เด็ก ๆ หรือสาว ๆ ยังไม่เคยเห็นนุ่งขึ้นตีนจก

เมื่อเรียนหนังสือจบ ปี พ.ศ. 2522 สอบบรรจุครูไปอยู่อำเภอเชียงดาว 2 ปี จึงย้ายกลับมาอยู่แม่แจ่ม พอถึงช่วงนั้นบ้านท้องผ่ายเริ่มทอตีนจกประยุกต์ขาย ก็เริ่มซื้อมานุ่งบ้างด้วยความรู้สึกรักผ้าตีนจกที่มีอยู่เดิมแล้ว ทำให้พยายามนำผ้าตีนจกมาตกแต่งชุดทำงานประจำวัน แป๊ะตรงโน้นตรงนี้บ้างคิดแบบเองและเริ่มใช้ชุดที่แต่งด้วยตีนจกอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 ไม่ได้ใช้ในวันสุกหรือปัจจุบัน ใส่วันไหนก็ได้ที่พอใจจะใส่ โดยเฉพาะถ้าไปติดต่อราชการหรือไปประชุม ไปอบรมนอกเขตพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม จะใส่ชุดที่แต่งด้วยผ้าตีนจกทุกครั้งเพื่อที่จะได้แสดงตนว่า "ข้าพเจ้า คือคนแม่แจ่ม" ในช่วงหลังที่พอมีเงินเหลือบ้างก็จะซื้อตีนจกแบบโบราณมาตกแต่งเสื้อเพราะมีโอกาสใช้ได้มากกว่า "ขึ้นตีนจก" ในขณะที่คนอื่นบอกว่าเสียตายน่าตีนจกโบราณไปตัดแต่งเสื้อ เพราะราคาแพงและการตัดแต่งย่อมมีเสร็จเหลือต้องทิ้งขว้าง แต่อาจารย์สายสุนีย์ กลับมองว่า มันคือความภาคภูมิใจและมีโอกาสใช้ผ้าตีนจกเพื่อแสดงถึงตัวตนของคนแม่แจ่มมากกว่า การนุ่งขึ้นตีนจกสัปดาห์ละ 1 วัน¹⁰⁵

¹⁰⁵ อาจารย์สายสุนีย์ สมยศ : อายุ 51 ปี, บ้านเลขที่ 15/1 ม. 12 ตำบลช่างเคิ่ง, สัมภาษณ์ 22 สิงหาคม 48

ยังมีอีกบุคคลหนึ่งซึ่งเป็นคนแม่แจ่ม คือ รศ.ดร.อาภรณ์ เชื้อประไพศิลป์ อาจารย์คณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลาที่มีโอกาสเข้าเฝ้า ฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เมื่อปี พ.ศ.2517 ในขณะเสด็จฯ เยี่ยมราษฎรอำเภอแม่แจ่ม ณ พลับพลาที่ประทับ ที่ ร.ร.บ้านเนินวิทยา ต.ช้างเค็ง อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ในขณะนั้นเพิ่งจบการศึกษาคณะพยาบาลใหม่ ๆ ยังใช้ชื่อว่า น.ส.อาภรณ์ แจ่มแจ้ง ทำงานอยู่ที่โรงพยาบาลนครเชียงใหม่ ได้ทำหน้าที่ถวายรายงานเรื่องการทอผ้าตีนจกแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงสนพระทัยเป็นอย่างมาก ยิ่งจากเหตุการณ์ในครั้งนั้น นับได้ว่าเป็นสิริมงคลของครอบครัวของตัวเองเป็นอย่างมาก และเป็นการจุดประกายให้มีการพัฒนาผ้าขึ้นตีนจก ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถ่ายทอดกันมาให้เป็นที่ยู่ออกอย่างแพร่หลาย

รศ.ดร.อาภรณ์ กล่าวว่า “หลังจากมีโอกาสถวายรายงานในครั้งนั้น รู้สึกดีใจและตั้งปณิธานกับตนเองว่า จะเป็นข้าราชการที่ดี พร้อมทั้งจะทำงานถวายในหลวงและประเทศชาติอย่างเต็มที่ โดยพยายามมุ่งมั่นในการทำงานและการศึกษาเพิ่มเติม จนปัจจุบันเป็นอาจารย์นักศึกษาของมหาวิทยาลัย ตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก และได้นำภูมิปัญญาตะวันออกในการพยาบาลแบบองค์รวม พัฒนาศาสตร์การพยาบาลวิชิพุทธ จนเป็นที่ยอมรับในประเทศไทยและนานาชาติ สามารถช่วยบำบัดดูแลผู้ป่วยที่มีอาการหนัก รวมทั้งญาติผู้ป่วยและบุคคลที่สูญเสียจากภาวะเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่คาดคิดให้กลับมามีสุขภาพที่ดี”¹⁰⁶

ภาพที่ 3.3.5 น.ส.อาภรณ์ แจ่มแจ้ง ถวายรายงานเรื่องการทอผ้าตีนจก

¹⁰⁶ หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ , หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน : ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 4 พฤษภาคม, 2549

3.15 ตีนจกลายโบราณทอด้วยฝ้ายเริ่มกลับคืนมา

ร้านแววคัม ตลาดสมเพ็ชร ผู้จุดประกายตีนจกโบราณ

เมื่อปี พ.ศ. 2529 – 2530 ผู้ศึกษาวิจัยรับราชการอยู่ที่ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ มีน้องของเพื่อนเปิดร้านเสื้อฝ้ายอยู่ที่ตลาดสมเพ็ชร ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ชื่อร้าน “แววคัม” เน้นสินค้าผ้าพื้นเมือง เลียนแบบโบราณ ส่วนใหญ่จะเป็นชิ้นตีนจกจากอำเภอสูงง จังหวัดแพร่ เรารู้จักกันทั้งครอบครัว และเขารู้จักชิ้นตีนจกแม่แจ่ม มากกว่าคนแม่แจ่ม ตอนนั้นกิจการเขาไปได้ดีมีลูกค้าสั่งของทุกวัน เขาจึงซื้อฝ้ายจากตามสีที่เขาต้องการ สีสอกโทนหวาน เช่น สีชมพู เขียวมะกอก เหลืองอ่อนๆ แล้วให้ผู้ศึกษาวิจัยนำฝ้ายเข้าแม่แจ่มหาช่างทอฝีมือดี ทอส่งให้เขา จะปฏิเสธก็ไม่ถนัดจึงนำฝ้ายเข้าแม่แจ่มแบบไม่รู้เหนือรู้ใต้ไม่รู้จักช่างทอคนใดเลยที่สำคัญไม่รู้จักตีนจกแม่แจ่ม

เริ่มต้นให้หลาน(นางเสวียม ดาปัญญา) ไปส่งที่บ้านทอฝ้าย ตามหาช่างทอที่พอจะทอลายโบราณ ฝ้ายฟ้ายได้ ชาวบ้านรับฝ้ายไว้ (จำไม่ได้ว่าเป็นใคร) นั้ดอีก 1 เดือน ให้มาดู เมื่อถึงวันนั้นก็ไปรับตีนจกที่ทอเสร็จแล้ว ยอมรับว่าดูไม่เป็น ถูกคิดไม่รู้นำไปให้น้องเพื่อน เขาหัวเราะบอกว่าใช้ไม่ได้ ทอหยาบ เก็บฝ้ายไม่เรียบร้อย ให้สีไม่เข้ากันไม่สวยเลย ใส่เป็นชุดเลย กิ่ง อะไรแค่ตีนจกทำไมเรื่องมากจัง ก็แบ่งรับแบ่งสู้ว่าจะหาคนทอใหม่แต่รอให้ว่างก่อน จำได้ว่าเขาสอนเรื่องการใช้สีฝ้าย สีไหนควรจะใช้ตรงไหนของลาย ควรใช้ฝ้ายจากกี่เส้น เก็บเส้นฝ้ายอย่างไรให้เรียบร้อย เขาบอกว่าถ้าช่างทอฝีมือดี เขาจะรับประจำทอได้กี่ผืนจะซื้อหมด ตรงนี้ค่อนข้างน่าสนใจหน่อย จึงกลับแม่แจ่มอีกครั้งในวันเสาร์ – อาทิตย์ตอนนี้เปลี่ยนเป็นบ้านไร่ เริ่มไปรู้จักแม่บัวจันทร์ ภรรยา บัวเขียว สมบุตร และพี่ศรีออน ศรีเที่ยง กับลูกสาวคือศรีนวล ศรีเที่ยงขณะนั้นอายุเพียง 13 ปี ทอตีนจกเป็นแล้ว เมื่อได้ตีนจกฝีมือบ้านไร่ไปส่ง เขาบอกว่านี่แหละใช่เลย ให้เงินค่าคนทอผืนละ 600 บาทไม่หักค่าฝ้าย ตามคนทอว่าพอใจไหม เขาก็ว่าพอใจ ก็ทอต่อไปอีก เริ่มคุ้นเคยกันแต่ยังดูตีนจกไม่รู้เรื่อง

จากบ้านไร่ มีคนแนะนำให้ไปบ้านแม่ปาน บ้านนาเรื่อน โดยอาศัยหลานเป็นครูอยู่ที่นาเรื่อน(นายอุทิศ สมบัติ) พบ 2 แม่ลูกบ้านนาเรื่อนคือ แม่คำป้อ และอารีย์วรรณ เจริญโรจน์ ทอตีนจกทั้งแม่ทั้งลูก ก็เอาฝ้ายให้เขาทอ ลวดลายแล้วแต่เขากำหนดเอง เพราะคนสั่งไม่รู้จักลายบ้านแม่ปานมี แม่เปี้ย วรรณคำ แม่ก่องคำ มณฑม และขันแก้ว กันธิดา ระยะ 2 ปี รู้จักช่างทอเพียงเท่านี้ ระยะเวลา 1 เดือน กลับมารับผ้า 1 ครั้ง น้องสาวเพื่อนให้ชิ้นตีนจกจากแพร่ 1 ผืน ราคาขายขณะนั้น 1,800 บาท(รู้ทีหลังว่าเขาได้กำไรมากมายหลายเท่า) ได้เสื้อลูกไม้สีขาว 1 ตัว เสื้อแต่งผ้าเย้า 1 ตัว เสื้อเขาราคาพันกว่าทุกตัว ตอนนั้นคิดว่าคุ้มค่าเหนื่อยแล้ว ที่ตั้งใจคือได้ช่วยช่างทอส่วนหนึ่งมีงานทำ แม้เป็นส่วนน้อยแต่รู้สึกว่าเขาพอใจ และเริ่มที่จะทอฝ้ายฟ้ายมากขึ้น ปลายปี 2530 แม่คำป้อ เจริญโรจน์ บอกว่ามีคนซื้อชุดกับหมาะ มาอยู่ที่บ้านป่าแ่ง เขารับช่างทอตีนจก ทอผ้าทั่วไปเป็นสมาชิก ให้ฝ้ายมาทอไปส่งได้ค่าจ้างประจำก็เลยแนะนำให้แม่คำป้อ

กับลูกสาวไปสมัครเป็นสมาชิก และบอกให้บ้านแม่ปาน บ้านไร่ ทอไปขายให้คุณนุส ซึ่งขณะนั้น ยังไม่รู้จักรว่าเป็นใคร ร้อยอย่างเดียวว่าเขาจะมาส่งเสริมชาวบ้านในเรื่องการทอผ้า หลังจากนั้นก็บอกน้องเพื่อนว่า ที่แม่แจ่มมีคนเข้ามาสนับสนุนการทอผ้าแบบจริงจังเป็นกลุ่มเป็นก้อนแล้ว ขอหยุดตัวเองเพียงแค่นั้น และหยุดจริงๆ ไม่สนใจผ้าตีนจกอีกเลย เวลา 2 ปี ที่รับผ้าตีนจกไปส่งร้านแววคำ ส่วนตัวเก็บตีนจกไว้ 1 ผืน ผู้เก็บคือลูก(นายกฤษฎา สมวธา) เขาบอกว่าผืนนี้สวยดีให้แม่เก็บไว้ใช้ เก็บก็เก็บ เก็บจริงๆไม่เคยนุ่งเลย ปัจจุบันก็ยังอยู่ ยังเก็บอยู่ รู้สึกว่าตีนจกรุ่นนั้นจะหนักมาก เลยไม่อยากนุ่ง นึกไม่ถึงจริงๆว่า เมื่อสิบกว่าปีก่อนมีโอกาสได้เข้ามารู้จักกับช่างทอตีนจก เอาผ้ายมาให้เขาทอ แล้วรับกลับไปโดยไม่จดจำหรือสนใจอะไรเกี่ยวกับตีนจกเลย มาวันนี้กลับต้องมาสืบค้น สนใจในสิ่งที่ปล่อยผ่าน เหมือนบรรพบุรุษลงโทษ

3.16 นุสรา เตียงเกตุ ผู้บุกเบิกผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่ม

ตอนเย็นวันที่ 4 ธันวาคม 2547 คณะที่มิวจัดได้ไปขอสัมภาษณ์คุณนุสรา เตียงเกตุ ที่บ้านเลขที่ หมู่ที่ 7 ตำบลท่าผา (บ้านห้วยไทร) ในวรรคแรกนี้เป็นเรื่องเล่าถึงการเข้ามาแม่แจ่ม ยังไม่พูดถึงเรื่องผ้าตีนจก คุณนุสรา เข้ามาแม่แจ่มครั้งแรก ประมาณปี 2528 หรือ 2529 เรียนหนังสืออยู่ ปี 4 ธรรมศาสตร์ เข้ามาเที่ยว นอนบ้านชาวบ้าน คุณเหมาะเข้ามาก่อน (คุณเคชา เตียงเกตุ) มาอยู่วัดป่าแดด มาทำโครงการสามเณร คือมาเริ่มโครงการโรงเรียนสามเณรกับตุ้ม (พระใบฎีกาสัทธัน วชิรญาโน) ที่มาเที่ยวแม่แจ่มเพราะคุณเหมาะเขียนจดหมายไปเล่าให้ฟังถึงความน่าสนใจของแม่แจ่ม หลังจากนั้นก็ไป - มาบ้างเมื่อมีงานประเพณี พอเรียนจบไปทำงานด้านเด็กที่โคราช ได้ปีกว่าไปสอบบรรจุรับราชการที่สุโขทัย เป็นนักสังคมสงเคราะห์ อยู่ไม่ถึงปีก็ลาออก กลับไปอยู่โคราชที่เดิม ทำงานเกี่ยวกับการสาธารณสุขมูลฐาน มีเรื่องสมุนไพรรักษาสุขภาพตัวเองอยู่ได้ระยะหนึ่งก็มาทำเรื่องโรคเอดส์ที่เชียงใหม่ ตอนนั้นคุณเคชา มีโครงการติดตามพระสงฆ์ที่เป็นพระนักพัฒนา ไปทั่วภาคเหนือ เมื่อหมดโครงการติดตามพระสงฆ์แล้ว ก็ตัดสินใจพากันเข้ามาอยู่แม่แจ่ม ยังไม่คิดมาอยู่จริง ตอนนั้นว่างงาน ก็มาทบทวนความต้องการของตัวเองว่าอยากทำอะไร ชอบทำงานอิสระ ใช้เวลาที่มีอยู่มาเรียนรู้เรื่องชาวบ้านทั่วไปภาพในตอนนี้คือเป็น NGO

เรื่องความสนใจเกี่ยวกับผ้า มีความสนใจมานานแล้ว ภาพแม่แจ่มที่ติดตา คือ คนแก่ นุ่งซิ่นตีนจก เดินไปวัด นั่งอยู่ในวัด คือภาพที่ประทับใจ และเห็นชาวบ้านทอผ้าใช้เอง ทั้งเสื้อ หน้าหมอน มุ้ง แต่ละบ้านจะมีหมอนหน้าจกเต็มตู้ ก็ประทับใจมาก ที่อีสานก็จะมีแต่ผ้ามัดหมี่ ไม่หลากหลายเหมือนที่นี่ ช่วงที่มาอยู่แรกๆ มาเรียนรู้กว้างๆ ทุกเรื่อง จะเย็บผ้าเย็บมือและถักคอเสื้อแจกชาวบ้าน ตอนนั้นท้องผ่าย(ลูกคนแรก) ก็เลยใช้เวลาเรียนรู้ไปเรื่อยๆ คลอดลูกที่โรงพยาบาลแม่แจ่ม กับหมอฟิสิกส์ คลอดลูกแล้ว 2 ปี ถึงได้เริ่มซื้อชิ้นลัวะ ส่งทอผ้าหม ผ้าลายดี ผ้าหมแข้ง ทำแบบค่อยเป็นค่อยไป ปี 2532 เป็นปีที่ทุกข์มาก ไม่มีเงิน เริ่มจากชิ้นลัวะผืนละ 70

บาท พอกับกำลังที่มี ตอนนั้นอาศัยเฝ้าบ้านอาจารย์วิถี พาณิชยพันธ์ ไม่มีบ้านของตัวเอง ตีนจกผืนแรกที่มี ชื่อประมาณปี 2530 ตีนจกเก่าๆชื่อครั้งแรกคุณเคชาซื้อให้ ของแม่อุ้ยมือ แม่ที่นั่งราคา 1,500 บาท ลายหงส์ปล่อย ตอนนั้นก็ยังมีอยู่

ตีนจกทอใหม่มาเริ่มจริงๆน่าจะเป็นปี 2533 ที่ให้ชาวบ้านทอเยอะๆ น่าจะปี 2535 , 2536 คือทออย่างจริงจังๆ ตั้งแต่ปี 2534 - 2536 สำหรับตีนจกเก่าที่ได้เยอะจากคนบ้านไร่ , ลูกแม่อุ้ยแจ้ ชื่อปราวณี เขาเอามาขายให้ที่บ้าน ไม่ได้ตระเวนซื้อเอง เก็บตีนจกเก่าไว้ประมาณ ร้อยกว่าผืน แต่แบบซากเลือกแล้ว ของเก่าจริงๆ แม่ปิ่น คนจอมทอง เป็นคนตระเวนซื้อทั่วทุกบ้าน ราคาที่แม่ปิ่นซื้อผืนร้อยกว่าบาท แม่ปิ่นจะเอาไปขายที่ร้านของเก่าสันป่าตอง ตรงกันข้ามกับโรงงานลำไยระเบิด เจ้าของชื่อ กระนอง ตอนหลังเคยไปเที่ยวดู ตีนจกเก่าของแม่แจ่ม ไม่มีแล้ว อาจารย์วิธีก็นำชื่อของเก่าเหมือนกัน มีคนชาวบ้านเอามาขายให้ ร้านสีสันพรรณไม้ ก็มีของเก่าเยอะ ตอนหลังชาวบ้านจะเอาของเก่ามาแลกของใหม่ก็มี เท่าที่เก็บไว้จะรุ่นสัก 40 กว่าปี ชื่อเฉพาะตอนมีเงิน ถ้าลายซ้ำๆกันก็ไม่ซื้อ คุณอาภรณ์ (อาภรณ์ผ้าฝ้าย) ก็ชื่อของเก่าเหมือนกัน

การทำเรื่องผ้าตีนจกช่วงแรก จะเอาพวกรูปช้าง รูปม้า มาทำสไบ ทำหน้าหมอน ทำผ้าจกแบบยาวๆทั้งผืน ตีนจกก็เลยเอาลายโบราณจริงๆเพียงแต่ให้สีใหม่ ให้ดูกลมกลืนเข้ากันได้ การทำผ้าแม่แจ่มส่วนใหญ่ก็เอาลายเก่ามาวางองค์ประกอบใหม่ อย่างผ้าไปตา ก็เอามาจากลายผ้าหลบ ผ้าพวกนี้ส่วนมากบ้านกองแขกเป็นคนทำ เรื่องผ้าทอทำเยอะมากจนจำไม่ได้ ไม่ได้คิดลายใหม่ อาศัยของเก่านำมารวบรวมรูปแบบใหม่ ทั้งชิ้นแถม ชิ้นคา ชิ้นหอมอ้วน ทอเยอะมาก ให้สีใหม่ ให้เข้ากับตีนจก

ตอนหลัง ๆ มา มีคนถามว่า ทำไมไม่ทำผ้าแบบเก่าอีก ที่มีจกช้าง จกม้า หน้าหมอนสวยๆ เหตุผลคือ ช่างทอรุ่นใหม่ต่างจากรุ่นก่อน ในความละเอียดอ่อน ความใจเย็น ะยะหลังงานจะหายากขึ้น เอาเสร็จเร็วเข้าว่า ยิ่งตอนปลูกข้าวโพดถอดดอกยิ่งไปกันใหญ่ เพราะเวลาถูกดึงไปทำไร่ข้าวโพด เตียวจะไปเอาหญ้า เตียวจะไปถอดดอก เตียวใส่ปุ๋ย ชาวบ้านจะมาของงานทำในช่วงเวลาว่างไม่กี่วัน เขากะเอาเองว่าจะทอกี่วัน ก็จะมีทอๆให้เสร็จไม่ให้ค้างไว้ งานจึงออกมาหายากเวลาว่างของชาวบ้านน้อยลง ช่างทอรุ่นเก่าจะล้มหายตายจาก ที่เหลือก็จะดาฝ้าฟาง ทอจกไม่ไหวแล้ว

เมื่อก่อนสังคมอยู่แบบพึ่งตนเอง ไม่ค่อยขึ้นเงินเท่าไร เกือบผักกินตามบ้าน หาปู หาปลา กินไป ไม่ค่อยได้ใช้เงินสักเท่าไร อาภรณ์คนก็เย็น ไม่ค่อยรีบร้อน ช่างทอที่ดาฝ้าฟาง เคยทำโครงการขอหน่วยงานมาให้ชาวบ้าน อยากให้เขามีวันว่างจะได้ทอจกได้

ช่างทอรุ่นหลังจะทอจกบ้าง แต่ใจเขาไม่อยากจะทอจก เขาว่า “มันปอดคันกิน” คือได้เงินเข้าจะหาช่างทอรุ่นใหม่มานั่งจกตีนจกอย่างเดียวนี้หายาก ไม่มีแล้ว ต้องรอให้พวกเขาเป็นแม่อุ้ยก่อน ตอนนั้นราคาตีนจกคงจะหลายพัน ถ้าจะมีคนซื้ออย่างน้อยก็คนแม่แจ่มนี่แหละจะซื้อ ปัจจุบันช่างทอตีนจกเหลือน้อยนับทั้งที่ทอจกเป็นแต่ไม่ทอ คงประมาณสักร้อยกว่าคน ไม่เกินสองร้อยคน

งานผ้าทอที่พัฒนาในช่วงหลัง มีประยุคบ้าง เปลี่ยนแปลงบ้าง เพื่อให้การทอเร็วขึ้น เพราะการทอไม่ทันกินของชาวบ้านนี้แหละ ต้องเลือกเอา อยากให้มีการสืบทอด หรืออยากให้เลิกไปเลย ถ้าคนไม่ทันกิน เขาก็จะเลิกไปเลย

การเขียนเกี่ยวกับคุณนุสรา เตียงเกตุ เขียนจากคำสัมภาษณ์ทั้งหมด มีตัดออกไปบ้างที่พูดซ้ำ หรือที่เราคุยกันนอกเรื่อง ที่ถอดเทปมาเขียนทั้งหมดไม่ได้ต่อเติม หรือสอดแทรกความคิดของผู้วิจัย เพราะเห็นว่าคุณนุสราเล่าจากประสบการณ์จริงของตัวเอง และเป็นความคิดเห็นที่ดี ที่มีประโยชน์ต่อคนรุ่นหลัง โดยเฉพาะปัญหาของช่างทอตีนจกรุ่นปัจจุบัน ที่บอกว่า ไม่ทันกิน มันคือความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับช่างทอทุกหมู่บ้าน ต่างก็พูดตรงกันว่า ทุกวันนี้ต้องใช้เงินมาก ลูกต้องเรียนหนังสือ ค่าใช้จ่ายในครอบครัวเพิ่มมากขึ้น เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าโทรศัพท์ ค่าผ่อนของใช้ทีวี ตู้เย็น เตาแก๊ส รถจักรยานยนต์ รถยนต์ และดอกเบี้ยเงินกู้ นั้งก็ไม่ได้ “กันปอมัน” คือนั่งไม่คิดที่ อารมณ์ จิตใจไม่เอือกเย็น ต้องออกไปทำงานไร่ งานนา งานสวน รับจ้าง เพื่อให้ได้เงิน “ทันกิน” หรือมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ? หรือเพราะปัญหาเหล่านี้ตามรถยนต์เข้ามา ?

3.17 จากผ้าเย็บมือ สู่การเย็บด้วยจักร และหม้อห้อมหลวง

ยุครถยนต์เข้าทำให้เศรษฐกิจเปลี่ยนแปลง ผู้หญิงที่อยู่ในหมู่บ้านช่างเค็ง สันหนอง บ้านเกาะ ปกติทำงานบ้าน ทอผ้า เหมือนหมู่บ้านอื่นๆ ยังดำข้าว เอาหลัว (หาฟืน) ทำนา ทำไร่ แต่วัตถุที่ทะลักเข้ามาพร้อมกับรถยนต์ ทำให้ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ค่านิยมในเสื้อผ้าก็เปลี่ยนไป ช่วงนี้เองที่มีช่างเย็บผ้าจากภายนอกเข้ามารับจ้างเย็บเสื้อผ้า กางเกง และรับสอนด้วย

จากเวทีการตรวจสอบข้อมูลเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2547 แม่เปี้ย จิตต์ประสงค์ เล่าว่า พ่อทองอินทร์ จิตต์ประสงค์ เข้ามาอยู่แม่แจ่ม เป็นช่างถ่ายรูป เป็นหมอนัดยาได้ (ผ่านการเป็นทหารหมอ) และเย็บผ้าได้ เมื่อมีคนสนใจจึงรับสอนตัดเย็บเสื้อผ้า ลูกศิษย์พ่อทองอินทร์ ที่บ้านช่างเค็ง มีพ่อใจ – แม่เรือนมูล แจ่มแจ้ง บ้านเกาะ บ้านสันหนองก็มีหลายคน ส่วนป่าเทียมดาทิพย์ปัญญา เรียนจากป่าดู่ รังสิยานนท์ เมื่อมีช่างเย็บผ้าด้วยจักรมากขึ้น การเย็บผ้าด้วยมือก็เริ่มลดลง อาชีพการเย็บผ้าก็ไปได้ดี มีผู้เรียนเย็บผ้าอีกหลายคน ขณะนั้นจำได้ว่าพ่อใจ แจ่มแจ้ง (พี่เขย) เย็บกางเกงและเสื้อผู้ชาย แม่เรือนมูล แจ่มแจ้ง เย็บเสื้อผู้หญิง และมีพี่เตียมดา สมยศ ยึดอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าเป็นอาชีพหลัก ส่งลูกเรียนหนังสือ นับว่าบ้านช่างเค็งเริ่มเปลี่ยนอาชีพจากการเย็บด้วยมือ มาเป็นการเย็บด้วยจักรกันทั่วหมู่บ้าน รวมถึงบ้านเกาะ บ้านสันหนอง และบ้านเจียง ช่างทอบ้านไร่ แม่ฮ้อยคำป้อ ศรีโสดา เป็นช่างทอตีนจกฝีมือดี แต่พอมีการเรียนเย็บจักร แม่ฮ้อยก็เรียนเย็บจักรด้วย แล้วก็เย็บได้ดี รับจ้างทั่วบ้านไร่ แม่ฮ้อยหายเป็นอัมพาตเดินไม่ได้ ยังให้คนอุ้มขึ้นนั่งจักร ให้หลานช่วยเหยียบ ตัวเองใช้มือดึงผ้า นับว่ามีความพยายามเป็นเยี่ยมจริงๆ

แม่หอม รียะนา อายุ 72 ปี บ้านยางหลวง เป็นช่างทออีกคนหนึ่งที่ชอบเย็บผ้า มีฝีมือในการตัดเย็บผ้าทั้งๆที่ไม่ได้เรียน มีความชอบเป็นส่วนตัว เย็บผ้ารับจ้างไปทั่วบ้านแล้วแต่มีผู้ว่าจ้าง แม้ปัจจุบันก็ยังเย็บผ้าอยู่ ทั้งเย็บมือและเย็บจักร

การย้อมหม้อห้อม ก่อนรยยนต์เข้า ทุกบ้านเรือนจะมีหม้อห้อมของตนเอง เรียกว่า “หม้อห้อมหน้อย” ต่อเมื่อรยยนต์เข้ามาแม่แจ่ม นำพาเอาความเปลี่ยนแปลงหลายสิ่ง หลายอย่างเข้ามา หลายคนเปลี่ยนอาชีพพอยู่พอกัน มาเป็นธุรกิจในครัวเรือนเช่นเดียวกับการย้อมหม้อห้อม เริ่มมีผู้ก่อตั้งหม้อห้อมขนาดใหญ่ขึ้น เรียกว่า “หม้อห้อมหลวง” คือย้อมผ้าได้มาก รับจ้างย้อมผ้า ย้อมฝ้าย ชาวบ้านที่เคยมีหม้อห้อมหน้อยก็เลิกทำ เพราะชั้นตอนยุ่งยาก จ้างผู้ที่มีหม้อห้อมหลวงย้อมให้ที่บ้านข้างเคียง หม้อห้อมหลวงมี 3 แห่ง คือบ้านแม่ฮ้อยคำมี ศรีสุวรรณ บ้านแม่ฮ้อยธิดา วรณคำ และบ้านป่าเทียมดา ทิพย์ปัญญา

3.18 ผ้ากับพิธีกรรม

ผ้าในเครื่องกฐิน

ในสองยุคก่อนได้กล่าวถึงผ้าอื่นๆ กับพิธีกรรมต่างๆ ไว้แล้วในปัจจุบัน พิธีกรรมกับผ้าฝ้าย ที่กล่าวแล้วก็ยังใช้เหมือนเดิม เพราะที่แม่แจ่ม สิ่งที่เป็นฮีตฮอยเดิม ประเพณีเดิม ยังยึดถืออยู่ โดยเฉพาะคนแม่แจ่มแท้คนแม่แจ่มรุ่นก่อน และในหมู่บ้านนอกเขตเทศบาล

ในบทนี้ ได้รับความเมตตาจากพระอธิการไชยรัตน์ ชยาภินนโท เจ้าอาวาสวัดบ้านทัพ ท่านได้อธิบายชื่อผ้าต่างๆ ที่ใช้ในงานทอดกฐิน ที่วัดบ้านทัพ ยังใช้ของทุกอย่างแบบโบราณอยู่ วัดอื่นๆก็อาจจะใช้เหมือนกัน ยังไม่ได้เข้าไปศึกษาในพื้นที่อื่น แต่วัดในเขตเทศบาล ยืนยันได้ว่าใช้ไม่ครบทุกอย่าง ใช้เฉพาะที่จำเป็นจริงๆเท่านั้น ที่หายาก ทำยาก ไม่จำเป็นเท่าใดคัดออกหมด คนรุ่นหลังเลยไม่รู้ ก็เลยคิดว่าบรรพบุรุษทำอะไร น่าจะรู้ไว้ ส่วนจะปฏิบัติตามหรือไม่คงแล้วแต่วิจารณ์ญาณของแต่ละคน

ผ้า และเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับผ้าในงานกฐิน

1. ผ้าลังกำ (ผ้าจีวร)
2. ผ้าสังฆา (ผ้าพาด)
3. ผ้าสบง
4. ผ้าสลับ (ผ้าอังสะ)
5. ผ้ากำปน (ผ้ามัดดอก – เอว)
6. ว่อม (หมวก)
7. ผ้าก้อม (ผ้ารองนั่ง)

8. ผ้าวา (ผ้าปูนอน)
9. หมอนผา (หมอนสามเหลี่ยม)
10. หมอนห้า (หน้าหมอนมี 5 ช่อง)
11. หมอนหก (หน้าหมอนมี 6 ช่อง)
12. หมอนเก้า (หน้าหมอนมี 9 ช่อง)
13. สาคปาง (เสื้อขาวใช้ผ้าแดงเย็บมุมเป็นสามเหลี่ยม)
14. สาคนอน (เสื้อขาวใช้ผ้าแดงเย็บขอบทั้ง 4 ด้าน)
15. ผ้าก้าง (ผ้าปูนาคใช้ผ้าลายดอกเป็นผืน ด้านบนใช้ผ้าแดงมีหูแขวน)
16. ฉัตร (ไม้ดอกวงกลม ใช้ผ้าขาว - แดง เย็บคลุม มีชายห้อยตกแต่งด้วยดอกหย่อ (ผ้าย) และกระดาษสีเหลืองทอง - สีแดง)
17. เครื่องประกอบอื่น ชันหมากใหม่ น้ำดันใหม่ จอบ มีด เสียม หม้อนึ่ง ไหเข้า

ผ้าที่ใช้ในสมัยก่อน ใช้ผ้าเมืองทอมือทั้งหมด ผ้าที่ใช้ปู่ง ห่ม ย้อมขมิ้น เมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน 2547 วัดบ้านทัพ เตรียมผ้าและเครื่องใช้ในงานทอดกฐิน มีชาวบ้าน คนเฒ่า คนแก่ และแม่บ้านช่วยกันเย็บผ้า เย็บว่อม เย็บฉัตร เย็บหมอน เย็บเสื้อ ย้อมผ้า เป็นงานบุญที่ชาวบ้านช่วยกันทำจริง ๆ โดยมีพระสงฆ์ดูแลให้กำลังใจ บุญหรือความสุขอยู่ที่ได้ลงมือทำช่วยกันนี้เอง

สำหรับวัดในเขตเทศบาลคือวัดบุปผาราม ,วัดช้างเค็ง ,วัดกุ และวัดเจียง ที่บอกว่าไม่ได้ทำเหมือนวัดบ้านทัพ เพื่อเติมความรู้ในหัวข้อนี้จึงได้ขอความรู้จากพระครูญาณกิตติคุณเจ้าคณะอำเภอมแม่แจ่ม เจ้าอาวาสวัดกุ และ พระครูมงคลวิสิฐ รองเจ้าคณะอำเภอมแม่แจ่ม เจ้าอาวาสวัดบุปผาราม ท่านทั้งสองบอกว่า ผ้าที่ใช้ในงานกฐินที่จำเป็นจริงๆ คือผ้าไตรและบาตร กรองน้ำ ด้าย เข็ม มีดโกน คาลปัตร ไม้กวาดแข็ง - อ่อน ที่เรียกว่า บริหาร 8 เครื่องครว้นนอกนั้นเป็นบริวารกฐินจะใช้หรือไม่ก็ได้แล้วแต่เจ้าภาพที่อุปัฏฐากฐินในแต่ละปีจะจัดมา ทางวัดไม่ได้กำหนดเครื่องบริวารเหล่านั้นให้ในสมัยก่อนทุกวัดก็จะมีเครื่องครว้นเหมือนกันนอกจากนั้นยังมี“ ผ้าเทิง” คือผ้าสีเหลี่ยมผืนใหญ่ตกแต่งงดงามใช้ผ้าสีขาวผืนใหญ่ ใช้ผ้าสีแดงเย็บเป็นกรอบรอบนอกสี่ด้าน ตกแต่งด้วยดอกมะลิ-จำปาทำด้วยกระดาษใช้ซึ่งด้านบนเศียรพระประธานในวิหาร ปัจจุบันสังคมสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปวัดหลายๆวัดจึงกำหนดเฉพาะผ้าที่จำเป็นจริงๆ เท่านั้น ส่วนเครื่องบริวารอื่นๆแล้วแต่ศรัทธาของเจ้าภาพจะจัดมาด้วยก็เป็นประโยชน์กับวัดกับพระสงฆ์ หรือไม่จัดมาก็ไม่ผิดแต่อย่างใด

3.19 สรุป

เมื่อรัตนยงค์เข้ามาระยะแรก พ.ศ. 2506 – 2510 ยังไม่มีความเปลี่ยนแปลงมากนักในทุกด้าน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่โดยเฉพาะช่างทอผ้าตีนจก ก็ยังใช้ชีวิตเหมือนเดิมต่อเนื่องจากยุคหลังสงคราม คือ ยังทำไร่ไถ่น้อย การทอผ้าตีนจกก็เกือบจะหยุดทุกหมู่บ้าน มีทออยู่บ้างเพื่อใช้ในการฉิมเป็น คือ ทอถุงเองสำหรับคนเผาคนแก่และผู้หญิงที่แต่งงานใหม่นำไปไหว้แม่สามี โดยซื้อจากคนแก่ในหมู่บ้านที่ยังทอตีนจกอยู่สำหรับช่างทอที่อายุอยู่ในช่วง 20 – 25 ปี ในขณะนั้นไม่ได้ทอตีนจก เนื่องจากมีภาระเลี้ยงดูลูกและทำนา ทำไร่ ช่วยเหลือครอบครัว

สำหรับหมู่บ้านที่รัตนยงค์ผ่าน จะมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น มีบุคคลภายนอกเข้ามาตั้งร้านค้า เจ๊กใช้ + ปากี ตั้งอยู่ที่บ้านสันหนอง ก่อนรัตนยงค์เข้าแม่แจ่ม บ้านช่างเค็ง จะมีร้านค้ามากกว่า เช่นบ้านปู่จ้องคำ บ้านปู่คำเน บ้านเจ๊กซื่อฮง บ้านแม่ฮุยล้อม ต่อมาร้านค้าเหล่านั้นเลิกไปหมด จะมีร้านค้าใหม่ที่บ้านพร้าวหนุ่ม เช่น บ้านพ่อฮุยสุข บ้านแม่คำมา และหลังจากนั้นร้านค้ากลับมาอยู่ที่บ้านเกาะ คือบ้านพ่อฮุยคุ่น บ้านพ่อฮุยหนานหลวง พอรัตนยงค์เข้ามา ร้านค้าเหล่านั้นค่อย ๆ หยุดกิจการไป กลับไปเริ่มเกิดขึ้นที่บ้านสันหนอง เช่น บ้านพ่ออุ่นใจ มุทุมม พ่อน้อยศรีวิชัย สัปดา บ้านเจ๊กใช้ – ปากี ต่อมาก็มีคนอื่นๆ ตั้งร้านค้า อีกหลายแห่ง มีสินค้าเครื่องอุปโภค บริโภคมากขึ้น โดยเฉพาะเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม มีมากมายหลายชนิดให้เลือกซื้อ ซึ่งสะดวกกว่าการทอเอง เย็บเอง จึงทำให้ช่างทอหันไปทำไร่ไถ่น ทำไร่โหล่งปง ทำไร่แม่แทน และอื่นๆมากขึ้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2511 เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ไร่โหล่งปงเป็นที่ดินการเกษตรพื้นที่ใหม่ ติดทางรัตนยงค์ ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินต่างก็มุ่งหน้าสู่ไร่โหล่งปง ทั้งผู้หญิง ผู้ชายช่วยกันแผ้วถาง คัดฟันคันไม้เพื่อให้ได้ที่ดินทำไร่ของตนเอง จนกระทั่งเกิดการต่อสู้กับเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อให้ได้ครอบครองที่ดินทำกิน และที่สุดก็ได้รับอนุญาตให้แต่ละคนมีที่ดินทำกิน โดยจัดตั้งสหกรณ์นิคมโหล่งปง ช่างทอบ้านท้องผ่าย บ้านทัพ บ้านไร่ ต่างก็ไปใช้ชีวิตอยู่ที่โหล่งปง

ในขณะเดียวกัน ช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2519 ก็เกิดการแย่งชิงประชาชนโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย แม่แจ่มกลายเป็นแผ่นดินสีชมพู บ้านทัพ บ้านไร่ กลายเป็นหมู่บ้านที่ติดต่อกับคอมมิวนิสต์ที่อยู่ในป่า ช่างทอบางคนเคยส่งข้าวปลาอาหารให้พวกในป่า

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของผ้าตีนจกแม่แจ่ม เริ่มต้นประมาณปี พ.ศ. 2520

หลังจาก นางสาว ลำดวน สิทธิเดช ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจาก สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ให้ไปฝึกทอตีนจกแบบประยุกต์และใช้ฝ้ายประดิษฐ์ ที่พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ และลำดวนได้นำฝ้ายแบบใหม่มาให้ช่างทอบ้านท้องผ่ายฝึกทอตีนจกประยุกต์ โดยดำเนินกิจการในรูปแบบสมาชิกกลุ่มทอผ้า ใช้บ้านของลำดวนเป็นที่รวมก็ทอผ้า ช่างทอตีนจกเริ่มตื่นตัว และทอตีนจกแบบประยุกต์ส่งให้ลำดวน ตีนจกแบบโบราณทอด้วยฝ้ายฟ้ายดูเหมือนจะขาดหายไป

เพราะไม่มีตลาดรองรับ และไม่มีผู้สนับสนุนพื้นฟู ลำควนขยายรับสมาชิกถึงบ้านทัพและบ้านไร่ เพราะมีตลาดรองรับทั้งในแม่แจ่มและนอกแม่แจ่ม

ต่อมาเมื่อลำควนไม่สะดวกที่จะไปทอโซ่ที่พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ได้ให้คารา นะที (ปินตา) ไปแทน ปีละ 1 เดือน และคารา ก็กลับมาดำเนินกิจการเช่นเดียวกับลำควน แต่คาราไม่มีตลาดรองรับ อาศัยขายทั่วไป

ในระยะนั้นเองที่นักอนุรักษ์ผ้าโบราณเริ่มมาทวนซื้อชิ้นดินจกเก่า กับคนแก่ในแม่แจ่ม ซึ่งเป็นชิ้นดินจกรุ่นแม่ รุ่นย่า ยาย สมัยนั้นคิดเพียงว่าเป็นของเก่าผืนก็แคบ ขายเพียงผืนละ 50 บาท ถึง 200 บาท ชิ้นดินจกรุ่นเก่า 90% หดไปจากแม่แจ่มเพียงไม่กี่ปี

ประมาณปี พ.ศ. 2528 - 2530 ผู้ศึกษาวิจัย ซึ่งขณะนั้นรับราชการอยู่ในอำเภอเมืองเชียงใหม่ มีเพื่อนรุ่นน้องนำฝ้ายฟ้ายมาให้ช่างทอดินจกแม่แจ่ม ทอดินจกด้วยฝ้ายฟ้ายแบบโบราณ เริ่มที่บ้านท้องฝ้าย แต่บ้านท้องฝ้ายช่างทอได้กลายพันธ์เป็นทอประยุกต์ไปหมด จึงต่อไปที่บ้านไร่ บ้านนาเรื่อน และบ้านแม่ปาน โดยมีช่างทอที่รู้จักประมาณ 10 คน ปลายปี 2530 คุณนุสรา เดียงเกตุ ได้เข้ามาฟื้นฟูผ้าทอแม่แจ่ม ผ้าตีนจกโบราณ ผู้ศึกษาวิจัยจึงหยุดการส่งเสริมเพราะไม่สะดวก ที่สำคัญไม่รู้เรื่องดินจกแม่แจ่ม

ดินจกโบราณฝ้ายฟ้ายเริ่มกลับมาอย่างจริงจังต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 ช่างทอเลิกทำไร่ผืน เลิกทำไร่ไถล่งปลงกันหลายสิบครอบครัว ต่างก็กลับมาฟื้นฟูที่ทอผ้าของเก่า ทอผ้าส่งขายคุณนุสรา ในขณะเดียวกันบางคนก็หาซื้อชิ้นดินจกเก่าจากหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านพร้าวหนุ่ม เมื่อก่อนก็มีดินจกเก่ามากต่างก็ขายกันหมด เป็นอาชีพที่ทำรายได้ดี ให้กับคนแม่แจ่มหลายคน ตลอดถึงคนจอมทองที่ชื่อ “แม่ปิ่น” นักล่าของเก่าโดยเฉพาะชิ้นดินจกเก่า นำไปขายให้คนในเมือง ทราบว่าร้าน “ สบันนา ” มีดินจกเก่าของแม่แจ่ม สร้อยกว่าผืน คุณนุสราเองก็บอกว่ามี ร้อยกว่าผืน ในขณะที่ช่างทอดินจกแม่แจ่ม รุ่นแม่อยู่ในปัจจุบันแทบจะไม่มีดินจกโบราณเหลืออยู่เลย มีแต่คำพูดว่า “ เสียหาย ” และ “ ไม่รู้ ” คณะที่วิจัยก็ได้แค่ส่งสารแม่อยู่ที่ขายชิ้นดินจกของคนเองเพราะความยากจนและไม่รู้คุณค่า หรือขายเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์

4. ยุคปัจจุบัน

(พ.ศ.2531 - ปัจจุบัน)

บทนำ

การศึกษาประวัติศาสตร์ผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่มในยุคปัจจุบัน โดยภาพรวมแล้วพื้นที่ที่ศึกษา 14 หมู่บ้านยังเป็นฐานข้อมูลหลักที่ทีมวิจัยได้สืบค้นให้ได้มาซึ่งข้อมูล ยุคปัจจุบันนับว่ามีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากของช่างทอแต่ละหมู่บ้าน กาลเวลาจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้การสืบค้นข้อมูลในยุคนี้มีความหลากหลาย ผู้ศึกษาวิจัยไม่สามารถนำเสนอข้อมูลได้ครบทุกด้านครอบคลุมทุกพื้นที่ ครอบคลุมประเด็นได้ทั้งหมด ดังนั้น ทีมวิจัยจึงได้จัดวางแนวคิด (Concept) การศึกษาวิจัยออกเป็น

1. พื้นที่ หมู่บ้าน , ตำบล, อบต.
2. พื้นที่ทางวัฒนธรรม
3. พื้นที่ทางสื่อ
4. ผลที่เกิดจากงานวิจัย

ก่อนลงลึกถึงรายละเอียดแต่ละพื้นที่ศึกษา ยากนำเสนอให้เห็นภาพความเปลี่ยนแปลงผ่านของเวลาที่มีผลเกิดขึ้นกับผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่ม บนพื้นฐานของความเปลี่ยนแปลงที่ยึดกรอบกระแสวนิยม ผลานลงในจิตสำนึกแสดงถึงคุณค่าการอนุรักษ์ที่ถูกเก็บไว้ส่วนตัว หรือแม้กระทั่งถูกนำเสนอเป็นเครื่องมือประชาสัมพันธ์ภาพลักษณ์ของวัฒนธรรมที่ขายได้ พอสังเขปดังนี้

ประมาณปี พ.ศ.2517 หรือ 2518 อาจารย์วิถิ พานิชพันธ์ อาจารย์ประจำคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่อีกท่านหนึ่งให้ความสนใจในเรื่องผ้าของแม่แจ่ม นั่นคือ อาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวกับชาวบ้านป่าแดด เข้า - ออกหุบเขาแม่แจ่ม เพื่อศึกษาและรวบรวมผ้าโบราณ เก็บข้อมูลเกี่ยวกับศิลปกรรมในเขตแม่แจ่ม รวมถึงซื้อผ้าตีนจกเก่าของแม่แจ่มด้วย

เมื่อปี พ.ศ.2517 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรอำเภอมแม่แจ่ม ที่โรงเรียนบ้านเนินวิทยา บ้านช่างเคิ่ง ในขณะนั้น นางสาวน สิริเดช (อายุ 15 ปี) ซึ่งทางอำเภอนำไปทอผ้าตีนจกโบราณถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถทอดพระเนตร และสมเด็จพระ

พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงสนพระทัยเป็นอย่างมาก และได้โปรดเกล้าฯ ให้นางสาว ลำดวน สิทธิเดช พร้อมด้วยนางสาวบุปผา ปิงกุล เข้าไปทอผ้าตีนจกในงานศิลปาชีพที่สวน อัมพร กรุงเทพฯ

หลังจากพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ เสด็จพระราชดำเนินแม่แจ่ม ก็มีกลุ่ม พัฒนาของภาครัฐเข้ามาส่งเสริมอาชีพการทอผ้า ในปี พ.ศ.2522 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของโครงการ “กลุ่มทอผ้าจากบ้านห้องฝ่าย” ได้รับการสนับสนุนโดยโครงการส่งเสริมศิลปาชีพ

ผลที่เกี่ยวเนื่องจากโครงการส่งเสริมศิลปาชีพเข้ามาสนับสนุนการทอผ้าตีนจกสาย ประยุกต์ ทำให้บ้านห้องฝ่ายกลายเป็น “หมู่บ้านตัวแทนพัฒนา” ประมาณปี พ.ศ.2537 - 2545 ภาครัฐให้การสนับสนุนส่งเสริมให้เป็นหมู่บ้านแห่งการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ผ่านทางพัฒนา ชุมชน จนกระทั่งกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้งบก่อสร้าง อาคารศูนย์หัตถกรรมผ้าตีนจกบ้านห้องฝ่าย จำนวน 3 ล้านบาท เปิดดำเนินการเมื่อปี พ.ศ. 2546

ปี พ.ศ. 2526 พัฒนาการอำเภอที่ทำงานภายใต้แผนงานโครงการลุ่มน้ำแม่แจ่ม เข้ามา ส่งเสริมการทอผ้า¹⁰⁷ เมื่อโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเริ่มต้น เจ้าหน้าที่รัฐและเจ้าหน้าที่ ประชาสัมพันธ์เข้ามาจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านขึ้นเพื่อทอผ้าในทุกบ้าน โดยใช้ก๊อกระดุก ทางเจ้าหน้าที่ ได้จัดหาที่กระดุกและมอบฝ้ายให้ชาวบ้านแจกกันไปทอ สำหรับบ้านห้องฝ่าย มีทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ และโครงการพัฒนาขององค์กรเอกชน คือ โครงการวณเกษตรกรรมแม่แจ่ม ให้ความสนใจเข้ามา สนับสนุนงบประมาณ ให้กลุ่มแม่บ้านดำเนินกิจกรรมด้านการทอผ้าเป็นอาชีพเสริม¹⁰⁸

ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา NGO สายวัฒนธรรมชุมชนท่านหนึ่ง คือคุณชัชวาลย์ ทองดีเลิศ ใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว รู้จักมักคุ้นกับคนบ้านห้องฝ่าย ด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวในปี พ.ศ.2529 ระหว่างทำ “โครงการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการพัฒนา” แต่ไม่ได้เลือกบ้านห้องฝ่ายเป็น พื้นที่ดำเนินงาน มีเพียงการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเชื่อเรื่องผี วัด การ ทอผ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดการดินน้ำในระบบเหมืองฝาย¹⁰⁹

ปี พ.ศ. 2528 คุณนุสรา เตียงเกตุ (เป็นนักศึกษาปี 4 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) เข้า มาแม่แจ่มครั้งแรก อาจกล่าวได้ว่า เธอคือผู้จุดกระแสการบริโภคผ้าตีนจกแม่แจ่มให้เป็นที่รู้จัก อย่างแพร่หลายแก่สังคมนอกแม่แจ่ม ภายใต้ “โครงการส่งเสริมรายได้สตรีแม่แจ่ม” ในระหว่างปี พ.ศ. 2533 - 2535 การดำเนินโครงการฯ นี้ ที่มีแนวคิดเห็นถึงศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมชาวบ้านในการพัฒนา ได้ขยายตลาดกระแสนิยมผ้าล้านนาออกไปสู่กลุ่มผู้บริโภค

¹⁰⁷ ปราโมทย์ ภักดีณรงค์, การเมืองของสุนทรียภาพผ้าขึ้นดินจกฯ 2547, หน้า 96

¹⁰⁸ สันติพงษ์ ช้างเมืองและคณะ, ขงหน้าหมู่บ้าน : ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม, 2546. หน้า 195

¹⁰⁹ สันติพงษ์ ช้างเมืองและคณะ, ขงหน้าหมู่บ้าน : ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม, 2546. หน้า 209

คนชั้นกลางในเมือง นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน การนี้ทำให้ความต้องการผ้าตีนจกมีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

ปี พ.ศ. 2544 โครงการช่วยเหลือแบบให้เปล่าแก่โครงการระดับขั้นพื้นฐาน โดยรัฐบาลญี่ปุ่น (GGP) ส่งตัวแทนเข้ามาสำรวจงานสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม และยินดีให้งบประมาณสนับสนุนก่อสร้างอาคาร จำนวน 69,444 เหรียญสหรัฐ สร้างแล้วเสร็จและเปิดดำเนินการ เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2546 โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมการทอผ้าตีนจก-ผ้าทอแม่แจ่ม ของช่างทอทั้งที่เป็นคนพื้นราบและชาวเขาแบบยั่งยืน (รายละเอียดมีในงาน)

เมื่อปี 2547 โครงการงบประมาณสนับสนุนอาชีพ ของสภาผู้แทนราษฎร โดยผ่านทางสำนักงานเกษตรอำเภอ (ที่เรียกว่าวิสาหกิจชุมชน) ให้งบประมาณสนับสนุนบ้านยางหลวง จนเกิดการตั้งกลุ่มทอผ้าขึ้น ชื่อ “กลุ่มทอผ้าบ้านยางหลวง” โดยมี นางวิไล บุญเทียม เป็นประธานกลุ่ม และใช้บ้านของตนเองเป็นที่ทอผ้า มีสำนักงานเกษตรอำเภอแม่แจ่มให้การดูแลในด้านตลาดภายนอก

ปี พ.ศ.2541 มีการจัดงาน “จุลกฐิน” ขึ้นเป็นปีแรกที่วัดยางหลวง โดยนักวิชาการจากเมืองกรุง ร่วมกับคณะศรัทธาวัดยางหลวง มีขั้นตอนในการเตรียมงานในหลายส่วน และใช้เวลาในการเตรียมงานเป็นเวลาแรมเดือน หลังจากปีถัดๆ มา ยิ่งจัดได้ยิ่งใหญ่ การนำเสนอคำบอกเล่าของชาวบ้านยางหลวง ผลงานวิจัยทางวิชาการ หนังสือจากหน่วยงานราชการ รวมถึงนิตยสารท่องเที่ยว สารคดี สารคดีโทรทัศน์ ที่เผยแพร่ผลงานจุลกฐินในแต่ละครั้ง ล้วนมีส่วนสำคัญในการดอกย้ำและผลิตซ้ำให้ “จุลกฐิน” เป็นภาพตัวแทนหนึ่งของวัฒนธรรมเดิมในแม่แจ่มที่เชื่อมโยงอุดมการณ์ทางศาสนา ระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน หมู่บ้าน และกระบวนการทอผ้าเข้าเป็นหนึ่งเดียว¹¹⁰

กลุ่มทอผ้าตีนจกตำบลท่าผา เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2542 อาศัยสถานที่ใต้ถุนโรงเรียนโพธิธรรมศึกษา วัดป่าแดดเป็นสถานที่ดำเนินการ โดยมีพระใบฎีกาสัทธัน วชิรญาโณ (ปัดมี : ตอนนี้มีมรณภาพแล้ว) เป็นที่ปรึกษากลุ่ม ทางกลุ่มมีนโยบาย เป้าหมาย กฎระเบียบ การบริหารจัดการชัดเจน จนทำให้กลุ่มมีความก้าวหน้า เข้มแข็ง จน อบต.ท่าผา ลงเห็นความสำคัญในอนาคต จึงให้งบประมาณครั้งแรก จำนวน 20,000 บาท ปี พ.ศ. 2544 จำนวน 15,000 บาท และปี พ.ศ.2545 เพิ่มอีก 30,000 บาท ในปี พ.ศ.2546 ทางกลุ่มได้งบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจตำบล 1 ล้านบาท จึงได้อนุมัติสร้างอาคารสำนักงานขายสินค้ากลุ่ม เกิดเป็น “ศูนย์ส่งเสริมและจำหน่ายหัตถกรรมพื้นบ้านตำบลท่าผา” ซึ่งอยู่ติดกับสำนักงาน อบต.ท่าผาในปัจจุบัน

แต่ละประเด็นที่ศึกษาทำให้ทีมวิจัยเรียนรู้ มีประสบการณ์ร่วมกับชุมชน ได้มีส่วนผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์ผ้าตีนจกแบบยั่งยืน คือ ได้ขอจดทะเบียนสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์เมื่อ วันที่ 3 เดือนสิงหาคม 2548

¹¹⁰ สันติพงษ์ ช้างเผือกและคณะ, ของหน้าหมู่ : ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม, 2546 . หน้า 261

พื้นที่หมู่บ้าน คำบล และอบต. ทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงถึงวิถีชีวิตของช่างทอ บางหมู่บ้านช่างทอนั้นเลิกทอผ้า หันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น เพื่อให้ทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงและสนองตอบความต้องการของชีวิตให้เท่าเทียมสังคมรอบด้าน จะทอผ้าเมื่อมีเวลาว่างเท่านั้น

พื้นที่หมู่บ้าน แยกเป็น 2 ตำบล คือ ตำบลช้างเคื่องและตำบลท่าผา

- ตำบลช้างเคื่อง มี 6 หมู่บ้าน 3 กลุ่มองค์กร
หมู่ที่ 8 บ้านห้องฝ้าย และศูนย์หัตถกรรมบ้านห้องฝ้ายขึ้นต่อ อบต.ช้างเคื่อง
หมู่ที่ 9 บ้านห้วยริน และสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่มขึ้นต่อ อบต.
ช้างเคื่อง
หมู่ที่ 10 บ้านแม่ปาน และโครงการทอผ้าบ้านสันพัฒนา
หมู่ที่ 17 บ้านสันเกี๋ย และโครงการทอผ้าบ้านสันพัฒนา
หมู่ที่ 18 บ้านใหม่สันบุญเลย
หมู่ที่ 19 บ้านสันกู่
- ตำบลท่าผา มี 7 หมู่บ้าน 1 ศูนย์ผลิตภักดิ์ฯ
หมู่ที่ 3 บ้านนาเรือน
หมู่ที่ 4 บ้านเหล่าป่าก่อ บ้านอาฮาม ,ศูนย์ส่งเสริมผลิตภักดิ์.....
หมู่ที่ 5 บ้านทัพ
หมู่ที่ 6 บ้านยางหลวง (บ้านไค้) กลุ่มทอผ้าบ้านยางหลวง ขึ้นต่อ สนง.
เกษตรอำเภอ
- หมู่ที่ 7 บ้านห้วยไผ่
หมู่ที่ 9 บ้านเหล่า
หมู่ที่ 10 บ้านไร่
- ตำบลบ้านทับ หมู่ที่ 1 บ้านสองธาร (แม่ขี้มูก)
เพิ่มเติมผ้าทอแม่แจ่ม ร้านฝ้ายเปลือกไม้ บ้านต่อเรือ หมู่ที่ 2 ต.ช้างเคื่อง

พื้นที่ทางวัฒนธรรม ทำให้ทราบถึงบทบาทของผ้าตีนจกอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของแม่แจ่ม เลือกประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผ้าตีนจก

1. งานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม
2. งานปอยหลวงของวัดในแม่แจ่ม
3. งานเป็ง คือ 5 เป็ง, 6 เป็ง, 7 เป็ง, 8 เป็ง, และ 9 เป็ง
4. งานจุลกฐินวัดยางหลวง

พื้นที่ทางสื่อ ทำให้ทราบถึงกระแสของวัฒนธรรมแม่แจ่ม ที่มีผ้าตีนจกเป็นเสน่ห์ดึงดูดนักท่องเที่ยว หรือคนภายนอกให้มาสัมผัสกับเมืองในหุบเขา ผ่านทางสื่องานเขียนต่าง ๆ ที่เผยแพร่ออกไปในวงกว้าง แยกเป็นงานวิจัยและบทความในสื่อสารมวลชน

พื้นที่ทางสื่องานวิจัยเลือก 6 ชิ้นงาน สื่อสารมวลชนเลือก 4 ชิ้นงาน

- งานวิจัย 1 ชีวิต ศรัทธาและผืนผ้า การสืบทอดความรู้เรื่องผ้าทออำเภอแม่แจ่ม
2537 โดยอาจารย์เกรียงยศ วุฒิการณ์
- งานวิจัย 2 ศิลปะพื้นบ้านล้านนา การเปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่
โดยอาจารย์บุปผา วัฒนาพันธ์ (พ.ศ.2544)
- งานวิจัย 3 หนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ:ผ้าแม่แจ่ม
โดยอาจารย์ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล (พ.ศ.2542)
- งานวิจัย 4 ของหน้าหมู โดยอาจารย์สันติพงษ์ ช้างเผือก (พ.ศ.2546)
- งานวิจัย 5 การเมืองของสุนทรียภาพผ้าตีนจกกับกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรม
แม่แจ่ม 2547 โดยปราโมทย์ ภักดีณรงค์
- งานวิจัย 6 บทบาทและคุณค่าที่เปลี่ยนไปของผ้าตีนจกแม่แจ่ม จากอดีตถึง
ปัจจุบัน โดยกฤษณา สมบัติ (พ.ศ. 2548)

สื่อมวลชน

- 1 เมืองแจ่ม วิถีแห่งต้นธาร ดำเนินแห่งล้านนา โดยนุสรา – เดชา เตียงเกตุ
(พ.ศ.2541)
2. กินลมชมตะวัน โดยนิรมล เมธีสุกุล (พ.ศ.2545)
3. โลกทัศน์ชาวบ้านล้านนา 2547 โดยสมเกียรติ มีธรรม
4. นางพญาแห่งขึ้น โดยวิลักษณ์ ศรีป่าซาง (พ.ศ.2548)

ผลที่เกิดตามมาจากงานวิจัยชิ้นนี้ ทำให้วิถีชีวิตช่างทอบางกลุ่มมีอาชีพเสริม โดยการจัดตั้งเป็นกลุ่มตัวแทนและกลุ่มจ้อย - ซอ พ่ออ้อย แม่อ้อย บ้านทัพ บ้านไร่ ช่วยยกระดับวิถีชีวิตให้อยู่ดีกินดีในระดับหนึ่ง อย่างน้อยกลุ่มคนเหล่านี้จะได้พบปะเพื่อนในวัยเดียวกัน พุดคุยถึงความหลังครั้งเก่า มีใบหน้าเปื้อนยิ้ม เป็นการส่งเสริมสุขภาพจิตใจให้เข้มแข็งทางอ้อมอีกด้วย เพราะมีงานให้ทำอยู่ไม่ขาดมือ และมีความสุขที่ได้พุดคุยกันภายในกลุ่ม

เมื่อได้แนวคิดเช่นนี้แล้ว ทำให้การนำเสนอเนื้อหาที่ได้ง่ายขึ้น ทำให้งานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีเสน่ห์ ดึงดูด สื่อให้ผู้ศึกษาได้เห็นสิ่งที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไป เกิดการต่อยอดในเชิงลึกในประเด็นที่ผู้ศึกษาวิจัยยังไม่ได้เสนอเอาไว้

4.1 พื้นที่ศึกษา หมู่บ้าน / ตำบล

ตำบลช่างเคิ่ง

4.1.1 บ้านห้อมฝาย หมู่บ้านหัตถกรรมทอผ้าตีนจก

ในยุครถยนต์เข้า ได้กล่าวถึงทางเลือกใหม่ของบ้านห้อมฝาย โดยมีลำดวน (โนทา) สิทธิเดช เป็นผู้นำความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการทอผ้าตีนจกประยุกต์มาให้ช่างทอบ้านห้อมฝาย ได้ทอกันอย่างแพร่หลาย และได้เขียนรายละเอียดไว้มากพอสมควรในด้านการเปลี่ยนแปลง การทอตีนจกแบบโบราณมาเป็นทอตีนจกแบบประยุกต์ ในส่วนนี้จะเขียนเฉพาะข้อมูลที่ได้ศึกษา เพิ่มเติมจากประธานกลุ่มทอผ้าคนต่อ ๆ มา จนกระทั่งถึงความล้มเหลวของหมู่บ้านหัตถกรรม ทอผ้าตีนจกบ้านห้อมฝาย

ระยะเวลาที่บ้านห้อมฝายเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดจะอยู่ในช่วงปี พ.ศ.2537 - 2545 เพราะ ภาครัฐให้การสนับสนุนส่งเสริมให้เป็นหมู่บ้านแห่งการท่องเที่ยว ร้านค้าที่ขายผ้าตีนจก - ผ้าทอ แม่แจ่ม มีทั้งของกลุ่มทอผ้าและของส่วนตัว เช่น บ้านป่าสุคา สิทธิเดช บ้านดารา ปินดา บ้านบุปผา ปิงกุล บ้านก้องคำ นะที เป็นต้น ในส่วนของกลุ่มทอผ้า ปี พ.ศ.2537 - 2540 ทอ และขายอยู่ที่บ้านของนางอินทร์ศรี กรรณิกา

พออย่างเข้าปี พ.ศ. 2541 - 2545 ทอและขายอยู่ที่บ้านนางพินดา ปิงกุล หนังสือพิมพ์ ไทยรัฐ ฉบับวันศุกร์ที่ 18 กันยายน 2541 หน้า 24 ลงบทความเกี่ยวกับบ้านห้อมฝาย "ยกย่อง บ้านห้อมฝายทอผ้าตีนจกเป็นหมู่บ้านหัตถกรรมดีเด่น" รายละเอียดบางส่วนเขียนไว้ว่า "บ้าน ห้อมฝาย ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหนึ่งใน 12 หมู่บ้านของจังหวัด เชียงใหม่ที่ได้รับคัดเลือกเป็นบ้านหัตถกรรมดีเด่นในปี นี้ ได้รับรางวัลหม่อมงามจิตต์ บุรฉัตร ใน งานวันหม่อมงามจิตต์ บุรฉัตร วันอาทิตย์ที่ 18 ตุลาคม 2541 ที่บ้านมนังคศิลาหลวง ซึ่ง เป็นการยกย่องและส่งเสริมงานฝีมือของแต่ละหมู่บ้าน ผู้ที่เข้าไปตรวจผลงานคือ คุณหญิงจวบ จิรโรจน์ และคณะมูลนิธิศูนย์กลางประสานงานพัฒนาชนบท ในครั้งนั้นได้ไปตรวจเยี่ยมเด็ก นักเรียนที่ทอตีนจก ร.ร.บ้านห้อมด้วย

ต่อมานางอินทร์ศรี กรรณิกา ซึ่งอยู่บ้านเลขที่ 46 บ้านห้อมฝาย ได้เป็นประธานกลุ่ม ทอผ้าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 ใช้ได้ทุนบ้านเป็นที่วางก็ทอผ้า และขายผ้าตีนจกได้ทุนบ้านเช่นกัน ทอผ้าตีนจกลายประยุกต์ และทอจกทั้งผืน หรือทอแบบที่มีลายโกม 2 ดอก - 3 ดอก ทอ ด้วยผ้าพื้นสีกรมกลืนทั้งผืน ระยะนั้นได้รับความนิยมจากข้าราชการในแม่แจ่มและ "คนนอก" ที่เข้ามาเป็นลูกค้าของกลุ่มทอผ้าบ้านห้อมฝาย "คนแรกที่มาสั่งตอตีนจก 2 ดอกสีเทาอมฟ้า เป็นผู้จัดการธนาคารกสิกรคนแรก เปื่อนจะเอาไปฝากแม่เปื่อน ต่อแล้วงามก็มีคนสั่งตอสีอ่อน ๆ หยั่งอันหมหลายสี สีดีขายดีสู้ของเจ้าจักรปได้ ขึ้นแบบตอจกทั้งผืน อาจารย์สายสุนัย

บ้านจางเค็งสังคอก่อน มีคนสั่งทอหลายคน ตอนนั้นขายผืนละแปดปัน (8,000) 3 - 4 เดือนได้หนึ่งผืน คนตอบไค้ค้อมันจ่า มันก้าย" (คนแรกที่สั่งทอขึ้นตีนจก 2 ดอก คือทอจก 2 ดอก นอกนั้นเป็นสีพื้น สีเทาอมฟ้า คือผู้จัดการธนาคารกสิกรไทย แม่แจ่ม คนแรก จะเอาไปฝากแม่ทอออกมาแล้วสวยงามก็มีคนสั่งทอต่อเรื่อย ๆ และเริ่มใช้สีอ่อนลงจากปกติใช้แต่สีเข้ม เช่น ดำ แดง กรม ฯ ตีนจกแบบทอจกทั้งผืน อาจารย์สายสุนีย์บ้านช่างเค็งสังเป็นแรกหลังจากนั้นก็มีคนสั่งทออีกหลายคน ขายผืนละ 8,000 บาท เพราะใช้เวลาทอนานประมาณ 3 - 4 เดือน ช่างทอไม่ชอบทอเพราะทอช้าทำให้เบื่อ) ขึ้นตีนจกประยุกต์ของบ้านห้องฝ้ายมีหลายรูปแบบ เช่น ทอเฉพาะตีนจกลายหงส์สาม ชันละกอน นกนอน ชันสามแฉว และแบบทอที่กว้างทั้งผืนเป็นผ้าผืน ตีนจกมีทั้ง 1 ดอก 2 ดอก 3 ดอก แล้วแต่มีคนสั่ง (คำว่า 1,2,3 ดอก คือ ลายโกมที่แถวเดียวเรียก 1 ดอก 2 แถวเรียก 2 ดอก) ตีนจกแบบผ้าพื้นผู้บริโภครส่วนใหญ่เป็นบุคคลภายนอกหรือคนแม่แจ่มซื้อฝากคนภายนอก จึงทำให้ขายดีในยุคนั้น นางอินทร์ศรี เป็นผู้มีอิทธิพลติดกับผู้มีติดต่อก็มีผู้แวะเวียนมาเยี่ยมเยียนกลุ่มทอผ้าที่ได้ทุนบ้านนางอินทร์ศรีเกือบทุกวัน ขณะนั้นประมาณปี พ.ศ.2539 - 2541 บ้านห้องฝ้ายไม่ได้ขายขึ้นตีนจกแบบโบราณที่ทอด้วยฝ้ายพาย เพราะผู้บริโภคนิยมแต่ขึ้นตีนจกแบบประยุกต์ (กลุ่มผู้บริโภคที่เข้าบ้านห้องฝ้าย) หากมีผู้ถามซื้อขึ้นตีนจกแบบโบราณต้องสั่งทอกับช่างทอบ้านไร่

ระยะปลายปี 2540 - ต้นปี 2541 สมาชิกเริ่มมีความคิดที่ไม่เข้าใจกันและเกิดปัญหาขึ้นภายในกลุ่ม "เขาว่าเจ้าได้กำไรหนัก" เมื่อตั้งกลุ่มตกลงกันว่า ตีนจกดีขายได้หักเข้ากลุ่ม 10 - 20 บาท ถ้าได้กำไร 50 บาท หักเข้ากลุ่ม 10 บาท ถ้าได้กำไร 100 บาท หักเข้ากลุ่ม 20 บาท สมาชิกเห็นว่าได้ขายหนัก กำไรดีเหลือเจ้าได้หนัก มันอู้กันป่วนแล้วตกลงกันไปได้ เจ้าขอลาออกจากประธานกลุ่ม เยียะของตัวเก่า อาศัยลูกกาศ์เกยอู้จัก เยียะได้บ่เมินมีหนี้สินนัก เลี้ยงบ๊อแม่ดีแก่เฒ่าแล้ว เลี้ยงลูก 3 คน เยียะไซ่โหล่งป่งก่อดุดิติน เจ้าขออ้ายชัววาลัย (ชัววาลัย ทองดีเลิศ) เขะก่านที่เวียงหือ เบือนเขะหือได้ตั้ง 3 คน เจ้าย้ายไปอยู่เวียง 3 ปี (2543 - 2545) ปีถัดมาอยู่บ้านเมื่อปี 2546 (สมาชิกว่าอินทร์ศรีได้กำไรมาก เมื่อแรกตั้งกลุ่มตกลงกันว่า ถ้าขายตีนจกได้กำไรไม่เกินร้อยหักเข้ากลุ่ม 10 บาท ถ้าเกินร้อยหักเข้ากลุ่ม 20 บาท สมาชิกเห็นว่าขายดีน่าจะได้อำไรส่วนแบ่งมาก จึงตกลงกันไม่ได้ ลาออกจากประธานกลุ่ม ทำผ้าตีนจกของตัวเอง ลงทุนเองอาศัยคนที่เคยรู้จักแต่ทำได้ไม่นาน ครอบครัวยังมีค่าใช้จ่ายมาก ทำไรโหล่งป่งกักขาดทุน จึงออกจากแม่แจ่มไปรับจ้างทำงานอยู่ที่บริษัทขายผ้าไหมใกล้โรงเรียนสืบสานล้านนา ไปทั้งครอบครัวทำงานอยู่ในเมือง 3 ปี กลับมาอยู่แม่แจ่ม ปี พ.ศ. 2546)¹¹¹

ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านห้องฝ้ายคนต่อมาคือ นางพินดา ปิงกุล ใช้บ้านเลขที่ 29 / 1 บ้านห้องฝ้าย ซึ่งเป็นบ้านอยู่อาศัยเป็นที่ทำการกลุ่ม เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 สมาชิกส่วนหนึ่ง

¹¹¹ นางอินทร์ศรี วรรณิกา : บ้านห้องฝ้าย, สัมภาษณ์ 3 เมษายน 2548

มารวมกันทอที่ทำการกลุ่ม ส่วนใหญ่จะทออยู่ที่บ้านของแต่ละคน ร้านค้าผ้าตีนจกที่บ้านนางพินดา ได้รับความสนใจจากคนแม่แจ่ม และจากบุคคลภายนอกเป็นอย่างมาก การทอตีนจกของบ้านห้องฝ้ายยังทอสายประยุกต์เหมือนเดิม รูปแบบการทอเหมือนกับนางอินทร์ศรีเคยทำมาแล้ว เพียงแต่นางพินดาเพิ่มตีนจกลายโบราณทอด้วยฝ้ายพ่ายมากขึ้น โดยรับผ้าตีนจกลายโบราณจากช่างทอบ้านไร่ ไม่ได้รับเป็นสมาชิกกลุ่ม แต่ให้ฝ้ายไปทอและรับซื้อแบบผูกขาดกับช่างทอหลายคนที่มีฝีมือดี ประกอบกับระยะนั้นสำนักงานพัฒนาชุมชนได้สนับสนุนช่วยเหลืออย่างจริงจัง ตามนโยบายของรัฐที่จะผลักดันให้บ้านห้องฝ้ายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ สิ่งพัฒนาชุมชนช่วยเหลือสนับสนุนไม่ได้ให้เป็นเงิน แต่ให้เป็นวัสดุ เช่น กี่ทอผ้าแบบกึ่งกระตุก (ไม่ได้ใช้) และฝ้ายบางส่วน ที่สำคัญคือการประชาสัมพันธ์โดยภาครัฐ นางพินดา ปิงกุล เป็นที่รู้จักของคนแม่แจ่มที่ชอบซื้อผ้าตีนจกมาใช้และคนขายผ้าตีนจก ตลอดจนบุคคลภายนอกที่มีธุรกิจเกี่ยวกับผ้าตีนจก นับว่าระยะปี พ.ศ. 2541 – 2544 ตีนจกบ้านห้องฝ้ายเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางทั้งภายในแม่แจ่มและภายนอก กลุ่มทอผ้าตีนจกบ้านห้องฝ้ายได้รับการประเมินระดับ 5 ดาว จากพัฒนาชุมชนจังหวัดเชียงใหม่

แต่แล้วเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นกับนางอินทร์ศรี ก็เกิดขึ้นกับนางพินดาอีก สมาชิกเกิดความไม่เข้าใจกันโดยเห็นว่า นางพินดาได้ตีมีหน้ามีตาในสังคมและได้รับผลประโยชน์จากการขายผ้าตีนจก มีโอกาสหาเงินได้มากกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ ซึ่งสมาชิกลืมนึกไปว่า นางพินดา ต้องทำงานอื่น ๆ ทั้งหมดเพื่อบริหารงานของกลุ่มทั้งซื้อสินค้า ขายสินค้า ไปประชุมร่วมกับกลุ่มอื่น หรือหน่วยงานราชการ การดำเนินงานต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้หักค่าใช้จ่ายจากเงินกองกลาง ซึ่งหลักการบริหารก็ใช้หลักการเดียวกับนางอินทร์ศรีเคยทำ “ลั่นมือก่อนจ้วงกันนับผ้าดีเหลือ กรรมกำหนดถึงหม่อม 9 คน จ้วงกันถึงเรื่องเงินเรื่องผ้า เมื่อปเข้าใจกันเจ้าก็ขอลาออกจากประธานกลุ่มเมื่อลั่นปี 2544” (ทุกลั่นปีจะตรวจนับสินค้าที่เหลือโดยคณะกรรมการกลุ่ม 9 คน ตรวจทั้งเรื่องเงินเมื่อคุยกันแล้วไม่เข้าใจกัน จึงขอลาออกจากประธานกลุ่ม เมื่อลั่นปี 2544) ในที่สุดปี พ.ศ. 2544 นางพินดาลาออกจากความเป็นประธานกลุ่มทอผ้า ได้คืนเงินคืนผ้าที่เหลือให้กับสมาชิก และดำเนินกิจการของตนเอง ด้วยเงินทุนของตนเองแบบทำบ้างหยุดบ้าง มาระยะหลังมีภาระต้องเลี้ยงหลานด้วย จึงปิดกิจการเป็นส่วนใหญ่ จะเปิดต่อเมื่อคนรู้จักคุ้นเคยติดต่อซื้อผ้าตีนจก ด้วยความรักในการทอผ้าตีนจก บ้านนางพินดาแม้จะปิดเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ยังมีชิ้นตีนจกทั้งแบบโบราณและแบบประยุกต์ไว้บริการลูกค้าที่ยังไป – มาหาสู่กันอยู่ และในงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจก นางพินดายังให้ความร่วมมือมาออกร้านขายผ้าทุกปี¹¹²

กลุ่มทอผ้าตีนจกบ้านห้องฝ้าย ตั้งแล้วล้ม ล้มแล้วตั้งใหม่ และล้มอีกครั้งเมื่อนางพินดา ปิงกุล ลาออกจากประธานกลุ่ม หลังจากนั้นก็ดูเหมือนกลุ่มทอผ้าบ้านห้องฝ้ายจะสูญหายไป

¹¹² นางพินดา ปิงกุล : อายุ 45 ปี, บ้านห้องฝ้าย, สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2548

ร้านขายผ้าตีนจกบ้านห้อยฝ้ายในระยะ ปี พ.ศ. 2545 - 2546 เป็นของเอกชนเพียง 3 - 4 ราย คือ บ้านป่าสุคา สิทธิเดช บ้านนางประภาพรรณ แดงทอง บ้านนางคารา ปินดา และ บ้านนางพินดา ปิงกุล จนกระทั่งศูนย์หัตถกรรมผ้าตีนจกบ้านห้อยฝ้ายก่อสร้างแล้วเสร็จเปิดดำเนินการเมื่อ ปี พ.ศ. 2546

ศูนย์หัตถกรรมผ้าตีนจก เกิดขึ้นจากนโยบายภาครัฐโดยกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้เงินก่อสร้างอาคาร 3 ล้านบาท เริ่มนโยบายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 ซึ่งมีนายสุรัช จงรักษ์ เป็นนายอำเภอแม่แจ่ม ที่ดินก่อสร้างศูนย์ได้ขอซื้อจากชาวบ้านหลายเจ้าของเป็นจำนวนเงิน 250,000 บาท (สองแสนห้าหมื่นบาท) โดยรวบรวมจากเงินทอดผ้าป่าของคณะกรรมการการเงินและการคลังของรัฐบาล ที่มี คร.อำนาจ ยศสุข เป็นประธานได้เงิน 210,000 บาท (สองแสนหนึ่งหมื่นบาท) และเงินของกลุ่มทอผ้าบ้านห้อยฝ้ายจำนวน 40,000 บาท (สี่หมื่นบาท) รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน 250,000 บาท (สองแสนห้าหมื่นบาท) ระยะเวลาดำเนินการเริ่มแรกจนแล้วเสร็จของศูนย์หัตถกรรมผ้าตีนจก รวม 5 ปี จึงเปิดดำเนินการในรูปแบบบริหารเป็นกลุ่ม มีคณะกรรมการดำเนินงาน มีประธาน รองประธาน คล้ายรูปแบบของสหกรณ์ ประธานคนแรกคือ นายนวลตา สุริยา ดำเนินงานได้ไม่นานก็ต้องขอลาออกจากประธานเพราะไม่ค่อยมีเวลาต้องไปทำงานด้านการเกษตร ต่อมาให้ นางอินทร์ศรี กรรณิกา เป็นผู้ขายสินค้าและเฝ้าดูแลศูนย์ 4 มีสมาชิกกลุ่มอีก 2 คน มาทอผ้าตีนจกที่ศูนย์ 4 กิจการเริ่มไปได้ดี เพราะมีองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุน (อบต.ช้างเคือง)

ศูนย์หัตถกรรมแห่งนี้วัตถุประสงค์หลักจะให้ผู้ที่มิสนใจของดี ของงามแม่แจ่มแต่ไม่มีร้านค้า ได้มาวางขายสินค้าของตนเองในอาคารศูนย์ 4 แบบไม่ต้องเช่าสถานที่¹¹³ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2548 มีคณะกรรมการชุดใหม่เข้ามาบริหาร มีนายทวีทรัพย์ ศรีเที่ยง เป็นประธาน เปิดขายสินค้าผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่มและมีช่างทอมานั่งทอประจำทุกวันวันละ 2 คน คงต้องฝากคำถามไว้กับคณะกรรมการชุดใหม่ และชุมชนคนบ้านห้อยฝ้าย ตลอดถึงองค์กรบริหารส่วนตำบลช้างเคือง ที่ดูแลอยู่ว่า จะมีทางใดที่จะฟื้นฟูชุมชนบ้านห้อยฝ้ายให้กลับมาเป็น "หมู่บ้านหัตถกรรมผ้าตีนจก" ที่มีวิถีชีวิตเรียบง่าย มีวัฒนธรรมที่ดีงามดังก่อนเก่า เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนหมู่บ้านห้อยฝ้าย

ถ้าจะไม่กล่าวถึงนางประภาพรรณ แดงทอง ร้านขายผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่ม ซึ่งคงเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในบ้านห้อยฝ้าย ก็จะไม่สมบูรณ์ครอบคลุมทั้งหมู่บ้านร้านขายผ้าตีนจกของนางประภาพรรณ ตั้งอยู่เลขที่ 31 บ้านห้อยฝ้าย ขายผ้าตีนจกทั้งแบบโบราณและแบบประยุกต์ มีผ้าทออื่นๆทั้งของแม่แจ่ม จอมทอง ฮอดและที่อื่นๆ ในเครือข่ายผ้าทอ เสื้อผ้าชาวเขา

¹¹³ ข้อมูลจากนางสนธยา กรรณิกา : ทีมวิจัยชุมชน, บ้านห้อยฝ้าย, 11 มิถุนายน 2548

และสินค้าแปรรูปเช่น กระเป๋า เนกไท ยาม ๕ คือมีแบบผสมผสานสิ่งละเล็กละน้อย เป็นกิจการเล็กๆ ในครัวเรือน ไม่มีสมาชิก หาซื้อสินค้าด้วยตนเอง หรือรับซื้อเมื่อมีผู้นำมาขาย และรับฝากสินค้าที่มีผู้มาขอฝากขาย นางประภาพรรณ หรือที่รู้จักกันทั่วไปในแม่แจ่มคือ “หนิ้ว” เริ่มกิจการประมาณปี 2543 ด้วยเงินทุนของตัวเอง เป็นร้านค้าเล็กๆแต่ความโชคดีของหนิ้วคือ ปี 2544 กลุ่มทอผ้าบ้านท้องฝายเลิกล้มลง นางพินดา ปิงกุล ลาออก ไม่มีผู้ดำเนินการต่อ ศูนย์หัตถกรรมก็ยังไม่เปิด จึงมีเพียง “ร้านประภาพรรณ” ที่เห็นโดดเด่น นักท่องเที่ยวจากภายนอกที่เคยมาซื้อผ้าตีนจกบ้านท้องฝายก็ยังเข้ามาบ้านท้องฝาย จึงเป็นโอกาสดีของหนิ้วที่ขายสินค้าได้จนกระทั่งปรับปรุงจากบ้านเล็กๆธรรมดา เป็นบ้านติดกระຈกทำให้ดูสินค้ามีค่าสะอาดตาต่อผู้พบเห็น หนิ้วเล่าให้ฟังว่า “เจ้ามีวันนี้ได้ก็เพราะตุ๊กตาทองมาก่อน ใจความอดทนเป็นตั้ตั้ง แบ่งใจหาคนซื้อ - คนขาย เอากำไรน้อยขอให้อัดขายเงิน”¹¹⁴ (มีวันนี้ได้เพราะยากจนมาก่อน จึงอดทนทุกอย่าง เอาใจทั้งคนซื้อ - คนขาย คิดกำไรน้อยขอให้ขายได้นาน)

บ้านป่าสุคา สิทธิเดช ได้กล่าวถึงในยุครถยนต์เข้า ปัจจุบันก็ยังดำเนินกิจการตามปกติ คือ ยังมีสมาชิกทอส่งสม่ำเสมอ ป่าสุคาก็ส่งต่อที่ร้านคาราว์คิน อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เพื่อคัดสรรส่วนหนึ่งส่งไปที่ร้านจิตรลดา กรุงเทพฯ ๕ สำหรับบ้านนางคารา ปินดา ซึ่งเป็นร้านขายผ้าตีนจก หลังจากล้มดวน โนทา (บ้านป่าสุคา สิทธิเดช) ไม่กี่ปี และเป็นร้านขายผ้าพื้นเมืองเกือบทุกชนิด ทั้งผ้าแม่แจ่มและผ้าเมืองต่างอำเภอ นอกจากนั้นยังรับผลิตเสื้อ กางเกง กระโปรง ส่งไปกรุงเทพฯ ๕ มีช่างทอ ช่างเย็บ และช่างปักผ้าประจำ กิจการของคาราเปิดมาร่วม 20 ปี พอปี 2547 - 2548 บ้านคารากลับปิดเงียบไม่มีกิจการใด ๆ หลงเหลือ ที่มิวิชัยพยายามติดตามเพื่อขอสัมภาษณ์ แต่ก็ไม่มีโอกาสได้พบ จึงไม่ทราบสาเหตุของการหยุดกิจการร้านคารา เป็นที่น่าเสียดายเพราะคาราเป็นผู้ที่มีฝีมือดีในการทอผ้าตีนจกทั้งลายโบราณและลายประยุกต์ และยังรับเป็นวิทยากรสอนการทอผ้าตีนจกมาแล้วหลายหมู่บ้าน หรืออาจจะเกิดความล้มเหลวเช่นเดียวกับกลุ่มทอผ้าบ้านท้องฝาย ซึ่งทั้งนางพินดา ปิงกุล, นางอินทร์ศรี กรรณิกา และกลุ่มทอผ้าบ้านท้องฝาย ต่างก็พร้อมใจกันปิดกิจการเหมือน ๆ กันเสมือนหนึ่งจะเปิดโอกาสให้ร้าน “ประภาพรรณ” เพียงแห่งเดียว

¹¹⁴ ประภาพรรณ แดงทอง : อายุ 35 ปี, บ้านท้องฝาย, สัมภาษณ์ 5 กรกฎาคม 2548

ตารางเปรียบเทียบรายได้ผู้บริหารกลุ่ม หรือ ประธานกลุ่ม

ชื่อกลุ่ม	เงินเดือน	รายได้อื่น	หมายเหตุ
บ้านท้องผ่าย	-	เงินกำไรที่เหลือจากหักเข้ากลุ่มแล้ว	กำไรหักเข้ากลุ่มขึ้นละ 10-20 บาท
อบต. ท่าผา	3,000	20 %	สินค้า 100 ชิ้น เป็นของประธาน / ผู้ขาย 20 ชิ้น ขายมากได้มาก ขายน้อยได้น้อย
สหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม	1,500	3 % จากยอดรายรับ	-
บ้านสองธาร	-	เงินกำไรที่เหลือจากหักเข้ากลุ่ม	กำไรหักเข้ากลุ่มขึ้นละ 20 บาท

ตารางที่ 3.4.1. เปรียบเทียบรายได้ผู้บริหารกลุ่มหรือประธานกลุ่ม

4.1.2 โรงเรียนบ้านทัพ กับโครงการสอนทอผ้าตีนจก

นิรมล เมธิ์สุวกุล เขียนในหนังสือกมลขมตะวันตก บพตดินจกศึกษา “เคยมีคนให้ขึ้นดินจกแม่แจ่มมาผืนหนึ่ง สวยเหมือนทอด้วยฝีมือนางฟ้าแล้วลอยลงมาจากสวรรค์ ใครจะนึกบ้างว่าวันหนึ่งเมื่อฉันไปเยือนแม่แจ่ม จะได้นั่งอยู่ข้าง ๆ นางฟ้าตัวน้อย ๆ วัยสิบสองขวบคุเธอสอดเส้นด้ายขึ้น ๆ ลง ๆ ทอดินจกอันงามเลิศอย่างน่าประทับใจ.....”

นางฟ้าตัวน้อย ๆ ที่นิรมลกล่าวถึง คือ เด็กนักเรียนโรงเรียนบ้านทัพ ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา ตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับวัดบ้านทัพ หมู่ที่ 5 ตำบลท่าผา รับนักเรียน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านท้องผ่าย บ้านทัพ บ้านไร่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ทอผ้าตีนจกมากที่สุด ในอำเภอแม่แจ่ม โรงเรียนจึงมีโครงการสอนการทอผ้าตีนจกตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 โดยมี อ.ทศพร จันทรประณีต เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ และมีครูในโรงเรียนช่วยกันในการจัดหาอุปกรณ์การเรียนการสอน และครูผู้สอนเป็นผู้ปกครองของนักเรียนและเป็นช่างทอในหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 - 6 เปิดสอนเป็นวิชาเลือก ในปีการศึกษา 2541 เป็นต้นมา การเรียนการสอนเน้นแบบแม่สอนลูก ให้แม่สอนให้ลูกที่บ้านก่อนเมื่อเป็นบ้างแล้วจึงมาเริ่มทอที่โรงเรียน ไม่ได้บังคับให้เรียนทุกคน

แล้วแต่ความสนใจ สัมผัสใจ บางคนที่ไม่ชอบก็จะเลือกเรียนวิชาเกษตรกับเด็กผู้ชาย อ.ทศพร เล่าว่า แรกเริ่มก็ทำกันเอง ต่อมาได้รับการสนับสนุนจากสมาคมสตรีศรีล้านนา อ.เมือง จ.เชียงใหม่ สร้างโรงทอผ้าให้โรงเรียน นักเรียนรุ่นแรก (2541) จำนวน 15 คน ให้ความสนใจมากในการเรียนรู้เกี่ยวกับการทอผ้าตีนจก และนักเรียนรุ่นนี้ก็เป็นผู้ที่ฝีมือดีเกือบทุกคน มีอยู่ 3 คนที่ทอตีนจกลายโบราณฝ้ายพายได้ คือ 1. น.ส.ชมภูณัฐ ริยะนา, 2. น.ส.พัชชา ศรีเที่ยง, 3. น.ส.เบญจวรรณ สมบุตร, 2 คนแรกอยู่บ้านท้องฝาย ปัจจุบันไม่ได้ทอแล้ว คนที่ 3 อยู่บ้านไร่ยังทอตีนจก เมื่อว่างจากการเรียน นักเรียนรุ่นต่อ ๆ มามีความสนใจ

ลดลงเรื่อย ๆ แม้จะพยายามปลูกฝังจิตสำนึกในด้านความภาคภูมิใจ ในด้านฝีมือและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ แต่ดูเหมือนว่าเด็กนักเรียนจะให้ความสนใจในสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ มากกว่า การเรียนทอผ้าตีนจกในรุ่นหลัง ๆ จึงเสมือนหนึ่งเป็นการเรียนพอทำให้เป็นและให้ได้คะแนนเท่านั้น

ด้วยเหตุดังกล่าวในฐานะครูผู้รับผิดชอบโครงการรู้สึกเหนื่อยและท้อกับโครงการนี้ เมื่อแรกเริ่มทุ่มเทให้เต็มที่ นักเรียนก็เอาใจใส่ตั้งใจทออย่างจริงจัง ปิดเทอมก็ทอตีนจกขาย ครูก็เป็นผู้รับเอาตีนจกนักเรียนไปช่วยขายให้มีความสุขดีกับการทำงานนั้น แม้จะไม่มีวันหยุดแต่มีระยะหลังประมาณ 3 -4 ปีมานี้ นักเรียนไม่มีชิ้นงานมาฝากครูขายอีกเลย จึงทำให้ท้อและคิดว่าโครงการนี้อาจจะล้มเหลวในอีกไม่กี่ปีข้างหน้าหากนักเรียนไม่มีใจรักที่จะเรียน¹¹⁵

หลังจากสัมภาษณ์ อ.ทศพร และขอรายชื่อนักเรียนที่ทอตีนจกเป็น บางคนยังเรียนอยู่ที่โรงเรียนแม่แจ่ม บางคนยังเรียนอยู่ที่โรงเรียนบ้านทัพ หลายคนออกไปเรียนในเมือง และหลายคนไปทำงานต่างอำเภอ เพื่อให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมในงานวิจัย ทีมวิจัยหลัก 3 คน จึงเข้าพื้นที่บ้านฝาย ทัพ ไร่ อีกครั้งเพื่อตามหาช่างทอรุ่นเยาว์ซึ่งขณะนี้ป็นวัยรุ่นแล้ว พอจะสรุปได้ดังนี้

น.ส. พัชชา ศรีเที่ยง อายุ 20 ปี เรียนอยู่ที่ ม.ราชภัฏเชียงใหม่ บ้านท้องฝาย ผู้ที่เคยเป็นนางฟ้าตัวน้อยของนิรมลให้สัมภาษณ์ว่า “ทอผ้าตีนจกได้ทั้งแบบประยุกต์และแบบโบราณ แต่ไม่ได้ทอเพราะต้องเรียนหนังสือ คิดว่าจะไม่ทอตีนจกเพราะชักว่าจะได้เงิน เมื่อเรียนจบแล้วจะหางานอื่นทำที่มั่นคงกว่าการทอตีนจก”

น.ส. เกษรา ฝอยนวล อายุ 17 ปี เรียนอยู่ชั้น ม.6 โรงเรียนแม่แจ่ม บ้านไร่ บอกว่า “ทอตีนจกลายประยุกต์ได้ ลายโบราณไม่ได้ฝึกทอ เห็นแม่ (เกษร ฝอยนวล) และยาย (แม่

¹¹⁵ อาจารย์ทศพร จันทรประณีต, โรงเรียนบ้านทัพ, สัมภาษณ์ 5 กันยายน 2548

ทองใบ นิปุณะ) ทอตีนจกมานานไม่ได้ไปไหน ไม่ได้เปิดหูเปิดตาและได้เงินน้อยยังซ้ำด้วย จึงไม่ฝึกทอตีนจก ถ้าเรียนจบจากแม่แจ่มจะไปเรียนต่อในเมืองเพราะกู้เงินเรียนได้"

น.ส. เบญจวรรณ สมบุตร อายุ 17 ปี เรียนอยู่ชั้น ม.6 โรงเรียนแม่แจ่ม บ้านไร่ น้องอันซึ่งยังเป็นเยาวชนคนเดียวที่ยังทอตีนจกอยู่ น้องอันบอกว่า "เดี๋ยวนี้เรียนหนักการบ้านมากไม่ค่อยได้ทอตีนจก จะทอเมื่อปิดเทอม แต่เทอมหน้ายังไม่รู้เพราะต้องเตรียมตัวไปสอบเรียนต่อในเมือง พ่อ แม่ อยากให้เรียนต่อจะได้ได้ลำบากเหมือนพ่อกับแม่ ในด้านส่วนตัวเมื่อเรียนจบแล้วอยากกลับมาทำงานในบ้านเราจะได้อยู่กับพ่อแม่ ถ้ามีงานเกี่ยวกับผ้าจะพยายามเรียนเกี่ยวกับการออกแบบผ้าที่นำตีนจกไปแปรรูปได้หลากหลาย"

ค.ญ. อานุชจิรา ทานา อายุ 11 ปี เรียนอยู่ชั้น ป.5 โรงเรียนบ้านทัพ บอกว่า แม่บังคับให้เรียนทอผ้าตีนจก ทอหน้าหมอน ตั้งแต่เรียนอยู่ชั้น ป.3 ทอที่บ้าน ทำบ้าง เล่นบ้าง ที่เลือกเรียนทอผ้าตีนจกเป็นวิชาเลือกเพราะทอเป็นอยู่แล้วหวังได้คะแนนเยอะ ๆ และไม่ต้องไปคาบแตกคาบฝนเรียนเกษตรถ้าจบชั้น ป.6 จะเรียนต่อที่โรงเรียนแม่แจ่ม ไม่อยากทอตีนจกอีกแล้วเพราะต้องนั่งอยู่กับที่นานมาก ไม่ได้ไปที่อื่นที่อยากไปกับเพื่อน ๆ

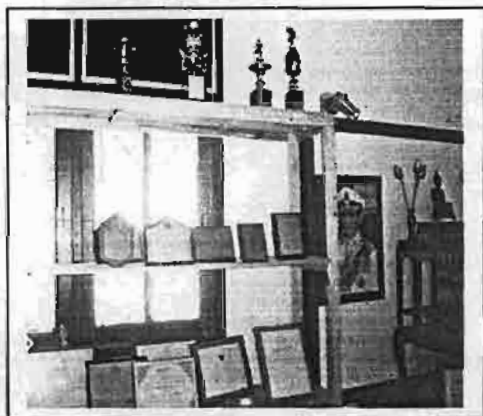
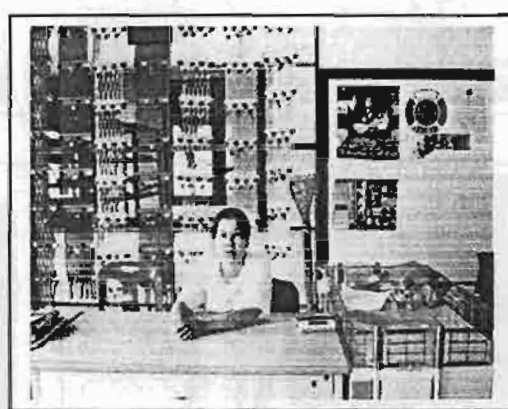
ค.ญ. จันทร์จิรา อุดมวงศ์ศรี อายุ 11 ปี เรียนอยู่ชั้น ป.5 โรงเรียนบ้านทัพ เรียนทอหน้าหมอนกับแม่ที่บ้าน ตอนนี้ทอตีนจกลายหงส์สาม ลายละกอน เป็นแล้ว ถ้าเรียนจบชั้น ม.6 จากแม่แจ่มยังไม่ว่าจะได้เรียนต่อหรือไม่ อยากเรียนต่อในเมือง ถ้าไม่ได้เรียนต่อจะไปหางานทำในเมือง เพราะมีคนที่รู้จักที่บ้านไปทำงานในเมืองหลายคน ถ้าไม่ได้ทำงานจริง ๆ จะกลับมาทอตีนจก

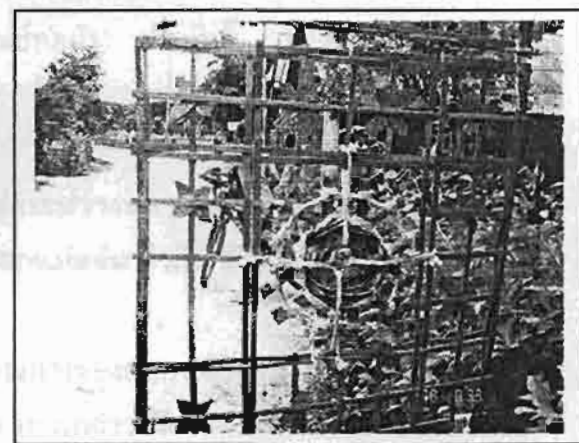
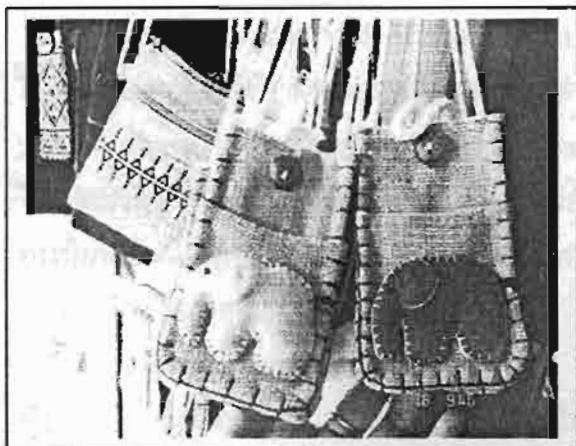
จากความคิดและมุมมองของเด็ก ๆ เยาวชนทั้ง 5 คน ทำให้พอจะมองเห็นว่าในช่วงของชีวิตเยาวชนรุ่นนี้ใคร่ในวัยทำงาน จะไม่มีช่วงทอผ้าตีนจกรุ่นนี้ในแม่แจ่ม จะมีก็เพียงรุ่นแม่ของพวกเขาเมื่อถามถึงอนาคตเมื่อเขาพ้นวัยทำงานจะกลับมาทอผ้าตีนจกอีกหรือไม่ คำตอบของพวกเขาจะคล้ายกันมากคือ "ยังไม่รู้" เขาให้เหตุผลว่า ถ้าเรียนจบแล้วก็ต้องหางานทำที่ได้เงินมากพอที่จะใช้หนี้เรียน (ยังเด็กอยู่เลยเริ่มมีหนี้มาให้คิดแล้ว) และยังไม่รู้ว่าจะไปทำงานที่ไหน ถ้าไม่มีงานทำจริง ๆ ก็คงมาฝึกทอตีนจก หรือมาทำไร่ ทำสวนตามที่พ่อแม่เคยทำ

คนสุดท้ายที่จะกล่าวถึงคือ น.ส. แจ่มนภา กองจันทร์¹¹⁶ (ปุย) อายุ 24 ปี บ้านสองธาร เรียนจบจากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ปัจจุบันทำงานที่ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ และพาน้องเข้าไปเรียนหนังสือในเมืองด้วย น้องปุยเป็นเยาวชนอีกคนหนึ่งที่น่ายกย่องในฝีมือการทอผ้าตีนจกบ้านสองธาร คือ ฝีมือการทอผ้าตีนจกลายโบราณอยู่ในขั้นดีมาก ทั้งการให้สีฝ้าย เมื่อยังเรียนอยู่ที่แม่แจ่มน้องปุยจะทอตีนจกในวันหยุดทุกวันและทอได้รวดเร็ว น้องปุยได้เงินจากการทอตีนจกใช้ในการเรียนของตนเองโดยไม่ได้อำนาจเงินจากพ่อแม่ ในช่วงปิดเทอมจะเป็นช่วงที่น้องปุยทอตีนจกได้มากที่สุดเพื่อจะได้นำเงินค่าผ้าตีนจกไปจ่ายค่าเย็บเย็บในปีก่อนไป แม้ในขณะที่เรียนมหาวิทยาลัย

¹¹⁶ นางจันทร์เป็ง สนธิคุณ : ประธานกลุ่มทอผ้าบ้านสองธาร, สัมภาษณ์ 10 กันยายน 2548

ช่วงปิดเทอมน้องปุยก็ยังทอตีนจกอยู่ แต่ในอนาคตไม่สามารถจะรู้ได้ว่าจะกลับมาทอตีนจกอยู่หรือไม่ น้องปุยเคยบอกว่า ถ้าทำงานอื่นได้เงินมากกว่าก็จะทำงานอื่น แต่ถ้าทำไปแล้วไม่มีเงินเหลือเลยก็จะกลับมาอยู่บ้านทอตีนจก เพราะที่ทำงานอยู่ทุกวันนี้ไม่มีเงินเหลือ ทำงานคนเดียว ใช้จ่าย 2 คนกับน้อง

4.1.4 สหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม

ปลายปีพ.ศ. 2539 มีสตรีหลายหมู่บ้านที่ทอผ้าตีนจก และเป็นสมาชิกสหกรณ์
การเกษตรแม่แจ่ม จำกัด ได้ประชุมตกลงจัดตั้งกลุ่มสตรีสหกรณ์ทอผ้าตีนจกแม่แจ่มสังกัด

สหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม จำกัด มีสมาชิกทั้งสิ้น 275 คน ทั้งสตรีพื้นที่ราบและสตรีชาวเขาอาศัยอยู่ในอาคารของสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม จำกัด (บ้านเจียง) มีนางวิไล บุญเทียม เป็นประธานกลุ่ม

กิจการของกลุ่มสตรีสหกรณ์ ได้เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับ จนมีความมั่นคงให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกได้พอสมควร จึงได้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. 2542 เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2544 เป็นสหกรณ์ประเภทบริการ มีชื่อว่า สหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด เลขทะเบียนสหกรณ์ที่ บ.043344 เลขทะเบียนข้อบังคับที่ บ. 349744 เริ่มดำเนินงานในรูปสหกรณ์ตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม 2544 มีคณะกรรมการ 15 คน นางอ่อนศรี มูลแก้ว เป็นประธาน มีสมาชิก 432 คน

ต่อมาโครงการความช่วยเหลือแบบให้เปล่าแก่โครงการระดับขั้นพื้นฐานโดยรัฐบาลญี่ปุ่น ให้งบสนับสนุน (จีจีพี) นางอ่อนศรี มูลแก้ว เล่าถึงที่มาของโครงการว่า “ประมาณเดือนตุลาคม 2544 ตัวแทนของรัฐบาลญี่ปุ่น ได้เข้ามาสำรวจดูงานสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม ซึ่งเขาได้ไปดูมาหลายแห่งแล้ว เขาพอใจเลือกที่แม่แจ่ม โดยให้กลุ่มสตรีสหกรณ์ทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จัดทะเบียนเป็นนิติบุคคลให้ถูกต้องตามระเบียบสหกรณ์ และให้เขียนโครงการส่งไปประเทศญี่ปุ่น ผ่านสำนักงานกงสุลญี่ปุ่นที่เชียงใหม่ ”

กลุ่มสตรีสหกรณ์ทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม ได้ดำเนินการตามเกณฑ์ที่กำหนดโดยประเทศญี่ปุ่น ซึ่งมีสำนักงานสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่เป็นผู้ประสานงานจนได้รับอนุมัติโครงการและจัดทำสัญญาระหว่างสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น ประจำประเทศไทย และสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด สำหรับ “ โครงการก่อสร้างศูนย์ทอผ้า ” เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2545 รายละเอียดตามสำเนาสัญญาต่อไปนี้

4.1.5 สัญญาเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าระหว่างสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น ประจำประเทศไทย และสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด สำหรับ “โครงการก่อสร้างศูนย์ทอผ้า”

โดยแนวคิดที่จะช่วยเหลือในการดำเนินโครงการของสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด ชื่อว่า “ โครงการก่อสร้างศูนย์ทอผ้า (การกล่าวถึงครั้งต่อไปในเอกสารนี้จะใช้คำว่า “โครงการ”) ” สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยจะจัดสรรเงินช่วยเหลือ จำนวน หกหมื่นเก้าพันสี่ร้อยสี่สิบสี่เหรียญสหรัฐ (69,444 เหรียญสหรัฐ) ภายในวันที่ 31 มีนาคม 2545 โดยมีเงื่อนไขว่า สัญญาการให้貸มาซึ่งผลิตภัณฑ์และ/หรือบริการที่เกี่ยวข้องต้องได้รับการยอมรับจาก สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น

ในการรับเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าดังกล่าวจากรัฐบาลญี่ปุ่น สหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด ยินยอมที่จะ

- ก. จัดทำเอกสารการรับเงินความช่วยเหลือแบบให้เปล่าอย่างเป็นทางการให้กับสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น
- ข. จัดทำเอกสารที่เกี่ยวข้องให้กับสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นตามคำของรัฐบาลญี่ปุ่น
- ค. ใช้เงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าอย่างถูกต้องและตามวัตถุประสงค์ในการจัดซื้อผลิตภัณฑ์และ/หรือบริการที่จำเป็นสำหรับการดำเนินโครงการและไม่ใช่ผลิตภัณฑ์และ/หรือบริการดังกล่าวเพื่อวัตถุประสงค์อื่นที่นอกเหนือจากการดำเนินโครงการ
- ง. จัดทำรายงานผลความก้าวหน้าของโครงการให้แก่สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น ดังนี้
1. เอกสารรายงานผลการดำเนินโครงการชั้นกลาง ณ วันที่ 31 มีนาคม 2545 จำนวน 1 ชุด
 2. เอกสารรายงานผลการดำเนินโครงการขั้นสุดท้าย ณ วันที่เสร็จสิ้นโครงการ (เอกสารข้างต้นควรนำเสนอผลสำเร็จของการดำเนินงานให้เป็นไปตามเป้าหมายและจุดประสงค์ที่ปรากฏในเอกสาร โครงการที่ได้รับการสนับสนุน โดยแสดงรายละเอียดค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานโครงการทั้งหมด ทั้งที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลญี่ปุ่นและจากแหล่งเงินทุนอื่น
- จ. ดำเนินโครงการให้เสร็จสิ้นภายในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2546
- ฉ. พี่ระลึกเสมอว่า สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นมีสิทธิที่จะเรียกเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่านี้คืนหากพบว่าเงินดังกล่าวถูกนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์อื่นนอกเหนือจากการดำเนินงานในโครงการ หรือพบว่าโครงการไม่สามารถดำเนินการได้เสร็จสิ้นตามวันที่กำหนดในข้อ จ
- ช. กรณีที่จำเป็นต้องนำเข้าผลิตภัณฑ์และ/หรือบริการจากต่างประเทศจะดำเนินการนำเข้าจากประเทศผู้ผลิตที่ถูกต้องตามกฎหมายดังต่อไปนี้
1. ประเทศกำลังพัฒนาและประเทศอาณานิคมทุกประเทศที่ปรากฏในรายงานทางสถิติของ คณะกรรมการช่วยเหลือด้านการพัฒนา (The Development Assistance Committee – DAC)ภายใต้องค์กรเพื่อการพัฒนาความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (The Organization for Economic Cooperation and Development – OECD)
 2. ประเทศสมาชิก OECD ทุกประเทศ
- ซ. หากหรือกับสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นในเรื่องใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับ ข้อสัญญานี้เพื่อมิให้เกิดข้อขัดแย้ง ระหว่างสถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นและสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด ในการดำเนินการทาง กฎหมายของญี่ปุ่นที่เกี่ยวข้อง

ข้อความและเงื่อนไขที่ปรากฏ ณ ที่นี้ เป็นที่ยอมรับของ

องค์กร

สหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด

ชื่อ - สกุล นางอ่อนศรี มูลแก้ว
ตำแหน่ง ประธาน
ลายมือชื่อ (นางอ่อนศรี มูลแก้ว)
 ในนามสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด
ณ วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2545

สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น

ชื่อ - สกุล นายอะซีชี โทคิโนยา
ตำแหน่ง เอกอัครราชทูต
ลายมือชื่อ (นายอะซีชี โทคิโนยา)
 ในนาม สถานเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น
ณ วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2545

จากรายละเอียดตามสัญญา ประเทศญี่ปุ่นให้เงินทุนก่อสร้างอาคาร และซื้อวัสดุอุปกรณ์ เช่น จักรเย็บผ้า ครัวภัณฑ์ ฯลฯ สิ่งที่สหกรณ์จะต้องจัดหาเองคือ " ที่ดิน " และต้องจัดซื้อไว้ก่อนทำสัญญา คณะกรรมการ 15 คนและสมาชิกส่วนหนึ่งได้ประชุมร่วมกันตกลงนำเงินค่าหุ้นส่วนหนึ่ง และขอรับบริจาคจากสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลข้างเค็ง และองค์กรอื่น ๆ ตลอดจนเอกชนบางรายได้บริจาคให้อีกส่วนหนึ่ง ได้เงินรวมทั้งหมด 500,000 บาท (ห้าแสนบาทถ้วน) จัดซื้อที่ดินของนายหล้า รุ้ชื่อ เนื้อที่ 2 ไร่ 3 งาน 14 ตารางวา ตั้งอยู่หน้าสำนักงานเทศบาล ตำบลแม่แจ่ม

อาคารสำนักงานสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่มเปิดดำเนินงาน เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน 2546 โดยมีเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยมาเป็นประธานเปิด “ศูนย์สาธิตและฝึกอบรมการทอผ้าตีนจก” และทุก ๆ ปีจะมีเจ้าหน้าที่ตัวแทนจากประเทศญี่ปุ่นเข้ามาเยี่ยมเยียนสอบถามเกี่ยวกับการดำเนินงาน ถ้ามีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องอาจจะให้ความช่วยเหลืออย่างอื่นอีก

ในด้านการบริหารจัดการ บริหารในรูปคณะกรรมการ มีทั้งหมด 15 คน มีประธาน 1 คน รองประธาน 2 คน เภรัณยูภิก 1 คน ผู้ตรวจสอบ 1 คน เลขา 1 คน ที่เหลือเป็นกรรมการ พนักงานเจ้าหน้าที่สังกัดสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่ 1 คน คือ นางสาวไขแสง ยะปัญญา สำหรับ นางบัวถา ทองก้อนสิงห์ เป็นผู้สาคิการทอผ้าตีนจก ขายสินค้า และรับซื้อสินค้าจากสมาชิก รายได้ของนางบัวถา ทองก้อนสิงห์ สหกรณ์ฯ จ่ายให้เดือนละ 1,500 บาท และได้จากเปอร์เซ็นต์การขายสินค้า คิดในอัตรา 3 % ของรายได้แต่ละเดือน การรับซื้อสินค้าจากสมาชิก นางบัวถาจะเป็นผู้พิจารณาตัดสินใจเลือกซื้อทั้งผ้าตีนจกโบราณ ผ้าตีนจกประยุกต์ และผ้าทออื่น ๆ โดยเน้นคุณภาพของผ้าเป็นหลัก รับซื้อทั้งของสมาชิก และไม่ใช่มชิกถ้าเป็นของแม่แจ่ม

ในรอบปี 2546 เป็นปีแรกของการดำเนินงานในสำนักงานใหม่ การขายสินค้าจะขายได้มากกว่าที่เคยอยู่ในสหกรณ์การเกษตรบ้านเจียง เมื่อสิ้นปีดูจากงบดุล งบกำไร - ขาดทุนปรากฏว่าได้กำไรสองแสนกว่าบาท ในปีนั้นไม่ได้แบ่งเงินปันผล โดยขอมติจากสมาชิกทั้งหมดในการประชุมใหญ่ประจำปีว่าจะขอเงินส่วนหนึ่งปรับปรุงสถานที่ ตั้งแต่สนามหญ้า น้ำ ไฟฟ้า จ้างยาม และซื้อของใช้อื่น ๆ ซึ่งสมาชิกยินยอม เมื่อหักเงินค่าใช้จ่ายแล้วเหลือกำไรแสนกว่าบาท สมทบเป็นค่าหุ้นสมาชิกและเป็นรายได้ของสหกรณ์ฯ

ในรอบปี 2547 รายได้ลดลงกว่าปีแรก เนื่องจากปีแรกมีรายได้จากดอกเบี้ยเงินกู้ยืมจากสมาชิก ซึ่งกรมส่งเสริมสหกรณ์ให้ยืมมาลงทุน จำนวน 300,000 บาท ครบปีมีเงินส่งคืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย และอีกสาเหตุหนึ่งของรายได้ลดลงเนื่องจากกรรมการหลายคนมีกิจการร้านขายผ้าส่วนตัว บางคนก็เป็นประธานกลุ่มในแต่ละหมู่บ้าน และแต่ละกลุ่มแต่ละร้านก็มีการพัฒนา มากกว่าสินค้าของสหกรณ์ สาเหตุสำคัญน่าจะมาจากการบริหาร เพราะสหกรณ์โดยทั่วไปจะมี "ผู้จัดการ" แต่สหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด ไม่มีผู้จัดการ มีเพียงพนักงานบัญชี กับนางบัวถา ทองก้อนสิงห์ ซึ่งเป็นทั้งผู้ขายและผู้ซื้อเบ็ดเสร็จอยู่ในคน ๆ เดียว อีกประการหนึ่งคือขาดการประชาสัมพันธ์ ขาดการปรับปรุงสินค้า รูปแบบผลิตภัณฑ์ก็เป็นแบบซ้ำ ๆ ของเดิม ไม่มีการพัฒนา หากเป็นเช่นนี้ต่อไปก็น่าเป็นห่วงว่ากิจการค้าของสหกรณ์จะลดลงอย่างต่อเนื่อง ขณะนี้ที่อยู่ได้แบบทรงตัวก็เพราะทำเลที่ตั้งอาคารสหกรณ์ฯ เหมือนตั้งอยู่ปากทางหรือประตูเข้าสู่ตัวอำเภอ นักท่องเที่ยวผ่านไป - มา ย่อมเห็นก่อนจึงเป็นจุดได้เปรียบ

ตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2548 สหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด ได้เปลี่ยนคณะกรรมการส่วนหนึ่งที่หมดวาระลง การบริหารงานของคณะกรรมการชุดใหม่จะเป็นอย่างไร คงต้องรอดูต่อไป เพราะขณะนี้เพิ่งเริ่มรับงาน ศึกษางานเท่าที่พอทราบบ้างคือหาช่างตัดเย็บและออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ช่างคนเดิมให้เย็บเฉพาะกางเกงสะดออย่างเดียว และกำหนดวันรับซื้อสินค้าผ้าทอ โดยคณะกรรมการร่วมกันพิจารณาซื้อ วันที่ 10 , 20 , 30 ของทุกเดือน สำหรับผ้าตีนจกให้นางบัวถา ทองก้อนสิงห์ รับซื้อได้ทุกวัน เพราะมีจำนวนน้อยอยู่แล้ว ถ้าคณะกรรมการช่วยเหลือนกันทำงานอย่างจริงจัง กิจการของสหกรณ์ฯ น่าจะไปได้ดีกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน¹¹⁹

4.1.6 เครือข่าย หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (น.ต.ผ.) แม่แจ่ม

นโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เกี่ยวกับเรื่องการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้า คือ การพัฒนาอาชีพของแต่ละตำบลหรือแต่ละชุมชน โดยมีรางวัล "โอท็อป" เป็นจุดดึงดูดให้ผู้ประกอบการอาชีพเกี่ยวกับด้านหัตถกรรม ศิลปกรรม รวมตัวกันเป็น

¹¹⁹ ข้อมูลสหกรณ์ฯ ได้จากเอกสารบางส่วนของสหกรณ์ฯ และจากการสัมภาษณ์นางอ่อนศรี มูลแก้ว นางบัวถา ทองก้อนสิงห์ ที่อาคารสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2548

เครือข่าย น.ค.ผ. ของแต่ละอำเภอเพื่อคัดสรรสินค้าระดับ 3 - 5 ดาว โดยรัฐบาลประกาศว่าสินค้า "โอท็อป" เป็นนโยบายช่วยคนจน โดยมีเงินกองทุนหมู่บ้าน เงิน เอส เอ็ม อี เงินจากการแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุน

อำเภอแม่แจ่ม โดยพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่มเป็นผู้รับผิดชอบนโยบายในเรื่องนี้ และได้เริ่มประชุมกลุ่มช่างทอทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล กลุ่มไหนสนใจจะเข้าร่วมโครงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของตนเอง ก็ให้จดทะเบียนเป็นเครือข่ายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ตั้งแต่ ปี. พ.ศ. 2545 ผู้ลงทะเบียนครั้งแรกมีเพียง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มทอผ้า อบต.ท่าผา และกลุ่มทอผ้าบ้านท้องผาย

ในปีถัดมา พ.ศ. 2546 ทางพัฒนาชุมชนได้ส่งสินค้าของกลุ่ม อบต.ท่าผา และกลุ่มทอผ้าบ้านสองธาร เข้าไปคัดสรรผลิตภัณฑ์โอท็อป และทั้ง 2 กลุ่มได้ในระดับ 4 ดาว ขณะนั้นยังมีกลุ่มทอผ้า และผู้ประกอบการเอกชนอีกจำนวนมากที่ไม่ทราบข่าวหรือข้อมูลตรงนี้เลยพลาดโอกาส ในปีปลายปี 2546 เลยเกิดการตื่นตัวของทุกกลุ่มในแม่แจ่ม ได้พยายามพัฒนาผลิตภัณฑ์ของตนเอง และจดทะเบียนเข้าร่วมเครือข่าย น.ค.ผ. มีนางอุษา ทาวิ เป็นประธานกลุ่ม โดยพัฒนาชุมชนอำเภอได้ให้เหตุผลในการขึ้นทะเบียน ครั้งนี้ว่า

1. เพื่อปรับราคาผ้าตีนจกแม่แจ่มให้ไปในทิศทางเดียวกัน โดยตั้งเกณฑ์ราคากลางทั้งราคาซื้อและราคาขาย
2. เพื่อพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่มผู้ผลิตให้มีคุณภาพมากขึ้น
3. เพื่อหาช่องทางทางการตลาด
4. เป็นนโยบายหลักของส่วนกลางในเรื่องการสร้างเครือข่ายและการมีส่วนร่วม

การรวมตัวกันครั้งนี้เป็นเพียงการรวมตัวแบบหลวมๆ ไม่มีการต่อเนื่องในที่สุดก็เจียบไปเหตุผลเนื่องมาจาก

1. กลุ่มทอผ้าทุกกลุ่มมีตัวคนจริง แต่ไม่มีผลิตภัณฑ์ ไม่ได้ทำอย่างจริงจัง จัดตั้งกลุ่มขึ้นมาตามคำแนะนำของทางราชการ และการทอผ้าไม่ใช่อาชีพหลักทำให้หลายๆ กลุ่มไม่ได้ทำอย่างต่อเนื่อง
2. รายได้จากการทอผ้า ผลิตภัณฑ์ผ้าไม่ได้ช่วยให้เศรษฐกิจของครอบครัวดีขึ้น
3. ชาวบ้านยังไม่เข้าใจระบบเครือข่าย ยังขาดการพัฒนาหลายด้าน เช่น การสร้างจิตสำนึกชุมชน การมีส่วนร่วม และระยะเวลาในการพัฒนาร่วมกัน

ต่อมาปี 2547 เครือข่าย น.ค.ผ. ถูกพัฒนาเป็นสมาชิทโอท็อป กลุ่มเครือข่ายชุมชนเดิมเข้ามารวมตัวกันอีกครั้ง และมีกลุ่มใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมีทั้งหมดประมาณ 30 เครือข่าย

นางอุษา ทาวี ลาออก ประธานคนใหม่คือ นางสาวอรุณ ไชยรัตน์ โดยยึดวัตถุประสงค์หลักคือ

1. เพื่อจะนำผลิตภัณฑ์เข้าสู่สุมาร์ทโอท็อป
2. เพื่อหาช่องทางการตลาดให้กว้างขึ้น
3. เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์
4. เพื่อสร้างจิตสำนึกให้รู้จักรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน
5. เพื่อสร้างงานให้ชุมชน

ปัจจุบันเครือข่าย น.ค.ผ. ของอำเภอมแม่แจ่ม ได้พัฒนาไปได้ระดับหนึ่ง ด้วยปัญหาและเหตุผลต่าง ๆ มากมายของแต่ละกลุ่ม ซึ่งมีข้อจำกัดของตัวเอง จึงเป็นเรื่องค่อนข้างยากในการสร้างฐาน น.ค.ผ.แม่แจ่มให้มั่นคง¹²⁰ อย่างยั่งยืน คงต้องอาศัยระยะเวลาในการเรียนรู้และพัฒนา

เมื่อเครือข่าย น.ค.ผ. มีปัญหาและยากต่อการพัฒนาให้มั่นคง จึงเกิดคำถามตามมาว่าสินค้า “โอท็อป” ที่แม่แจ่มได้มาจะเป็นการสร้างงานสร้างรายได้ ให้กับเครือข่ายอย่างยั่งยืนหรือไม่ ผู้ที่รู้ดีในเรื่องนี้คงเป็นผู้ที่ได้ทำงานอยู่กับเครือข่าย น.ค.ผ. และสินค้าโอท็อป ตลอดทั้งเป็นผู้ไปร่วมขายสินค้าโอท็อปที่เมืองทองธานี กรุงเทพฯ ฯ ทุกครั้ง คือ นางสาวอรุณ ไชยรัตน์ จะเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูลและพูดถึงปัญหา ดังนี้

1. ณ วันนี้ โอท็อป มองได้ใน 2 ด้าน

1.1 โอท็อป ทำให้กลุ่มผู้ผลิตตื่นตัวมากขึ้น สามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ของตนเองเพื่อยกระดับเข้าสู่ตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ ข้อจำกัดคือ กลุ่มผู้ผลิตกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่พร้อมที่จะรับการพัฒนา มีวิสัยทัศน์ มีความสามารถทั้งในด้านรับและนำเสนอ กลุ่มนี้จะก้าวไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว สามารถนำคำว่า “โอท็อป” มาสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับกลุ่มหรือชุมชนของตนเองได้

1.2 โอท็อป สำหรับกลุ่มผู้ผลิตชาวบ้าน กลุ่มผู้ผลิตพยายามจะดันตัวเองเพื่อเป็น “โอท็อป” นั้นหมายถึง ชาวบ้านมีความเชื่อว่า หากได้โอท็อปแล้ว ชาวบ้านสามารถ “ขายผลิตภัณฑ์” ของตนเองได้ มีตลาดที่รองรับผลิตภัณฑ์ของตนเอง แต่ชาวบ้านก็มีข้อจำกัดในด้านการตลาด ผลิตภัณฑ์โอท็อปของชาวบ้านจึงไม่เป็นไปตามที่หวังไว้

¹²⁰ นางสาวอรุณ ไชยรัตน์ : ประธานเครือข่ายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ / ทีมวิจัยชุมชน, สัมภาษณ์ 27 มิถุนายน 2548

2. โททอป สามารถนำไปใช้ได้ทั้งทางบวกและทางลบ หากกลุ่มผู้ผลิตใช้ถูกทาง มีตลาดรองรับแน่นอนก็สามารถนำมาสร้างรายได้ในชุมชนได้ แต่หาก นำมาใช้โดยปราศจากความเข้าใจในด้านการตลาดและการพัฒนาให้สินค้าได้มาตรฐาน ผลที่จะตามมา คือ

- ชาวบ้านจะมีหนี้สินอย่างไม่จบสิ้น เพราะมีหลายหน่วยงานมากที่พร้อมจะสนับสนุนในเรื่องทุนในการผลิต มีทั้งยืมแบบไม่คิดดอกเบี้ย และให้เปล่า ' แต่ชาวบ้านขาดประสบการณ์ในการใช้เงินทุนที่ได้มา
- คุณค่าผลิตภัณฑ์ที่เคยทำด้วยใจรักจะลดลง เพราะมีเรื่องเงินและเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำงานด้วยความเครียดเพราะคำว่า ออร์เดอร์ (ORDER) ต้องทำงานตามสเปคของผู้สั่ง เวลาที่ผู้สั่งเป็นผู้กำหนด งานแทบทุกชิ้นจึงไม่ได้เกิดจากจิตวิญญาณที่แท้จริงของชาวบ้าน ความรัก ความผูกพันระหว่างคนกับชิ้นงานจึงลดลง

3. โททอป (OTOP) สามารถพึ่งตนเองได้ หากเป็นกลุ่มของธุรกิจ หรือกลุ่มผู้ผลิตที่มีความพร้อม โดยแยกเป็นปัจเจกบุคคลไป สำหรับกลุ่มผู้ผลิตที่เป็นชาวบ้าน (รากหญ้า) ต้องพึ่งภาครัฐหรือผู้รู้ช่วยพัฒนานำทาง

สรุป โททอป ก็เปรียบเสมือน "ตัวล่อ" ให้ผู้ผลิตชาวบ้านที่ไม่ค่อยมีความรู้ตั้งความหวังที่จะพึ่งโททอปเป็นตัวช่วย เมื่อมาถึงระยะหนึ่งชาวบ้านค่อยเรียนรู้ว่า คงไม่มีอะไรดีกว่าพึ่งตนเองแบบเดิม ค่อยเป็นค่อยไปทำพออยู่ได้ ยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง จะได้มีจิตวิญญาณผูกพันอยู่กับงาน จะได้ทำงานอย่างมีความสุข

4.1.7 ผ้าทอแม่แจ่ม ร้านฝ้ายเปลือกไม้

ถ้าพูดถึงผ้าทอแม่แจ่มที่ทอมือโดยคนแม่แจ่มจริง ๆ ในระยะก่อนปี พ.ศ.2547 มีเพียง 2 ร้าน คือ กลุ่มของนางเรือนมุล แก้วชมพู บ้านเหล่าป่าก่อ หมู่ที่ 4 ต.ท่าผา อ. แม่แจ่ม และร้านฝ้ายเปลือกไม้ของนางแสงอรุณ ไชยรัตน์ บ้านช่างเคิ่ง เดิมนางแสงอรุณ ไชยรัตน์ ทำผ้าเมืองอยู่ที่บ้านต่อเรือ หมู่ที่ 2 ต.ช่างเคิ่ง อ. แม่แจ่ม ตั้งแต่ปี 2538 โดยซื้อผ้าทอจากบ้านกองแขก บ้านท้องฝ้าย นำมาแปรรูปเป็นเสื้อ กางเกงสะดอเย็บจักรบ้าง เย็บมือบ้าง ทำด้วยตัวเองฝากขายที่สหกรณ์ ฯ บางครั้งก็ฝากไปขายที่กรุงเทพฯ ฯ ด้วยรูปแบบของเสื้อไม่เหมือนใคร แบบเสื้อจะใช้ผ้าชิ้นเล็กชิ้นน้อยตัดต่อกัน และตกแต่งด้วยการปักคันตามตะเข็บ ระยะแรกที่ทำคนแม่แจ่มไม่ค่อยรู้จัก อาศัยขายภายนอกแม่แจ่ม และด้วยความยากจนไม่มีเงินลงทุน จึงกู้เงินชาวบ้าน 5,000 บาท ดอกเบี้ยค่อนข้าง

แพง (36 บาท/ปี) และเป็นกิจการเล็ก ๆ ไม่มีสมาชิก ชวนใครทำด้วยก็ไม่มีใครทำ จึงมูมานะทำเองภายในครอบครัว ผักย้อมผ้าเอง 2 ปีผ่านไป พอจะมีความชำนาญมากขึ้น ก็ซื้อผ้าขาวเขาทั้งมั่ง ลัวะ กะเหรี่ยง นำมาดกแต่งกับผ้าเมืองแม่แจ่ม คนแม่แจ่มคนแรกที่ซื้อคือ คุณเกษราภรณ์ ทองประวัติ ร้านอินทนนท์ หน้าที่ว่าการอำเภอแม่แจ่ม และเริ่มได้รับความชมว่าเสื้อสวย จึงเริ่มออกงานขายเอง

ออกงานขายครั้งแรก คืองานสืบสานล้านนา ปี พ.ศ. 2541 นำเสื้อ กางเกง กระโปรง ยาม ไปขายปรากฏว่าขายได้หมดทุกชิ้น ได้เงิน 12,000 บาท ซื้อกรรไกรชิงเกอร์ 1 อัน จักรโพง 1 หลัง เหลือเงิน 9,000 บาท นำเงินกลับมาซื้อผ้าทอมือ ผ้าขาวเขาเพื่อผลิตเสื้อผ้าอย่างจริงจัง ลักษณะของผ้าแม่แจ่มคือเนื้อหนา หน้าแคบ คนภายนอกให้ความสนใจและคนแม่แจ่มเริ่มรู้จักมากขึ้น จุดอ่อนที่ขายได้น้อยในแม่แจ่มคือ ราคาค่อนข้างแพง แต่ถ้าวักกระบวนการผลิตผ้าเมืองแม่แจ่ม จนกระทั่งนำมาตัดเย็บตกแต่งแล้วเสร็จก็จะรู้ว่าไม่แพง ผู้ที่สนับสนุนช่วยเหลือตั้งแต่ ปี 2542 คือ ธ.ก.ส.แม่แจ่มให้กู้เงินจำนวน 50,000 บาท และยังส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่ของธนาคารสวมใส่เสื้อจากร้านฝ้ายเปลือกไม้จนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ.2545 ผู้ศึกษาวิจัยได้ไปพบแสงอรุณที่บ้านต่อเรือเพื่อซื้อเสื้อเป็นของฝากเพื่อน ไปเห็นการทำงานและผลงานที่ออกมาแต่ละชิ้นงานสวยไม่ซ้ำกันเลย จึงได้ชักชวนให้มาเปิดกิจการที่หน้าโรงเรียนเมืองเด็กวิทยา ซึ่งเป็นทำเลที่ดีเหมาะแก่การค้าขายและสินค้าของแสงอรุณก็เป็นของแม่แจ่มแท้ที่น่าสนับสนุนช่วยเหลือ ร้านฝ้ายเปลือกไม้จึงถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน และเสื้อ 5 ผ่าก็เกิดขึ้นจากแสงอรุณ โดยนายอำเภอสุรัชย์ จงรักษ์ (ขณะนั้น) ได้มาสั่งว่าให้ตัดเสื้อ 1 ตัว ให้มีทั้งผ้าคนเมือง คนลัวะ กะเหรี่ยง ม้ง และลีซอ อยู่ในผืนเดียวกันจะใส่ในวันที่ชาวบ้านมาค้าหัวปีใหม่ ต่อมาก็จะมีการสั่งตัดให้ผู้ใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ และกลายเป็นเอกลักษณ์เสื้อผู้ใหญ่ ซึ่งชาวบ้านทั่วไปไม่ใส่

องค์กรที่ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนในปัจจุบัน

- สำนักงานส่งเสริมการเกษตร อ. แม่แจ่ม ให้เงินยืม 10,000 บาท ปลอดดอกเบี้ย
- โครงการฝ้ายแกมไหมของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ให้การส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์ทั้งด้านการย้อมสีธรรมชาติ การตลาด และช่วยยกระดับคุณค่าราคาให้ได้สูงขึ้น
- พัฒนาชุมชน อ. แม่แจ่ม ให้การสนับสนุนในเรื่องการรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ และประสานงานเรื่องการตลาด
- ธ.ก.ส. แม่แจ่ม จัดหาแหล่งทุน และการตลาด ประชาสัมพันธ์ให้ ธ.ก.ส. สาขาอื่น ๆ ใส่เสื้อของร้านฝ้ายเปลือกไม้เป็นทีม

- ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน อ.แม่แจ่ม ส่งเสริมด้านวิทยากรการอบรมเรื่อง การย้อมสีธรรมชาติ การพัฒนาผลิตภัณฑ์

แหล่งการซื้อขายผ้าทอมือเพื่อนำมาแปรรูปในปัจจุบัน ผ้าทอที่กระดุกจะซื้อของบ้านแม่วาก และบ้านทุ่งยาว ผ้าทอที่โบราณของบ้านต่อเรือ ผ้าชาวเขากะเหรี่ยงบ้านแม่มิงค์ และซื้อทั่วไปที่ชาวเขานำมาขาย ตีนจกที่นำมาทำเนคไท จะทอที่บ้านต่อเรือและบ้านท้องผาย ตีนจกโบราณทอด้วยฝ้ายย้อมสีธรรมชาติทอที่บ้านไร่ โดยช่างทอทุกหมู่บ้านจะเป็นสมาชิกทอให้ประจำจ่ายเงินสดเมื่อทอผ้าเสร็จนำมาส่ง เป็นการทำงานร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกัน มีรายได้ร่วมกันเพื่อคงงานอนุรักษ์ผ้าทอแม่แจ่มให้อยู่ได้อย่างยั่งยืน

สิ่งยึดถือหรือหลักคิดประจำใจของร้านฝ้ายเปลือกไม้ คือ

- การสร้างสัจจะให้ลูกค้าและผู้ร่วมงาน
- การสร้างพันธมิตร
- ใช้ผ้าแม่แจ่มจากฝีมือคนแม่แจ่ม เพื่อตอบแทนภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ
- ยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ที่พัฒนา แต่ไม่ทิ้งของเก่า

ก่อนจะมาเป็นร้านฝ้ายเปลือกไม้

นางแสงอรุณ ไชยรัตน์ (จีมูล) อายุ 41 ปี อยู่บ้านเลขที่ 136 หมู่ที่ 2 ค.ช่างเคิ่ง อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ เรียนหนังสือชั้น ป. 1 - 4 ร.ร. บ้านต่อเรือ ชั้น ป. 5 - 7 ร.ร.ชุมชนบ้านช่างเคิ่ง ชั้น ม.ศ. 1 - 3 ร.ร.แม่แจ่ม ชั้น ม.ศ. 4 - 5 ร.ร. วิทยาลัยพาณิชย อ.เมือง จ.เชียงใหม่ และจบปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ปี พ.ศ. 2525 เริ่มทำงานเป็นครูสอนบ้านแม่หลอและที่อื่น ๆ ในแม่แจ่ม 1 ปี จากนั้นไปทำงานที่สถานีทดลองเกษตรที่สูงแม่จรหลวง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 - 2534 กลางคืนสอนหนังสือให้กับคนงานทุกเพศทุกวัยที่ไม่รู้หนังสือ (สอนฟรี) โดยขอหนังสือค่ารถจากสำนักงานศึกษาธิการอำเภอแม่แจ่ม

แต่งงานกับนายสมทบ ไชยรัตน์ เจ้าหน้าที่กรมวิชาการเกษตรที่แม่จรหลวง และปี พ.ศ. 2534 ย้ายตามสามีไปอยู่ที่อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ได้ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ธุรการของสถานีเกษตรที่สูง อ.ภูเรือ และรับสอนหนังสือเด็กเล็กลูกคนงาน อยู่อำเภอภูเรือถึงปี พ.ศ. 2538 ย้ายกลับบ้านเดิมที่บ้านต่อเรือ อ.แม่แจ่ม เพราะลูกเริ่มโต (อายุ 3 ขวบ) สามีลาออกจากงานมาอยู่แม่แจ่ม มีที่ไร่อยู่แล้วเริ่มทำไร่ แต่ขาดทุนจึงไปเป็นครูสอนอีกครั้งที่ ต.ปางหินฝน อ.แม่แจ่ม อยู่ได้ 6 เดือนก็ลาออก

แนวคิดในการทำผ้าพื้นเมือง ในช่วงที่อยู่อำเภอภูเรือเห็นผ้าฝ้ายอีสานมีมากและราคาถูกจึงซื้อมา และไปซื้ออีกหลายหนทั้งจังหวัดเลยและอุดรธานี เป็นช่วงที่อยู่ ต.ปางหินฝนและได้ซื้อกระโปรงเก่าของม้ง นำมาซักให้สะอาดแล้วเลาะออกจะได้ผ้าปึกผืนกว้าง ก็นำมาตัดเสื้อผสมกับผ้าพื้นเมือง เย็บมือเย็บเองไม่เคยเรียน และบนคอกไม่มีฝ้ายหลายสีได้นำฝ้ายสีขาวเย็บ

แต่จะเข้บนำมานุ่งเองเพราะบนคอยอากาศเย็น มีคนชมว่า สวยอยากได้ให้ทำมาขาย จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการนำผ้าหลายชิ้นมาเย็บต่อกันในเสื้อแต่ละผืน นำผ้ากะเหรี่ยงผสมผ้ามัง ช่วงหลังผสมของลัวะ และเริ่มทำอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ 2540 โดยทำอยู่ที่บ้านค้อเรือ อ.แม่แจ่ม การย้อมสีฝ้ายหรือย้อมผ้า สามีเป็นผู้ย้อมให้ ผ้าทุกชิ้นที่ใช้เป็นผ้าทอแม่แจ่ม ยกเว้นที่มีคนนำมาจ้างตัดเย็บ

กิจการพออยู่ได้ไม่ร่ำรวยยังมีเหลืออยู่ (ภกส.) มีรายได้ก่อนหักค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเดือนละ 30,000 - 50,000 บาท มีช่างเย็บผ้าประจำ 3 คน จ้างเป็นชิ้นงาน

ตำแหน่งต่าง ๆ ทางสังคม

1. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม.2 ต.ช้างเคือง (ปัจจุบันลาออกแล้ว)
2. ประธานแม่บ้าน (ลาออกแล้ว)
3. กกค. เขต 8 (ลาออกแล้ว)
4. รองประธานเครือข่ายสิ่งทอ 17 จังหวัดภาคเหนือ ตั้งแต่ปี 2546
5. ประธานกองทุนเงินล้าน ม. 2 ต.ช้างเคือง
6. ที่ปรึกษาโครงการเงิน SML ม. 2 ต.ช้างเคือง
7. ประธานเครือข่าย นคผ. อ.แม่แจ่ม ตั้งแต่ปี 2547
8. กรรมการสหกรณ์สตรีทอผ้าตีนจกแม่แจ่ม จำกัด ปี พ.ศ. 2548¹²¹

4.1.8 โครงการกลุ่มทอผ้าบ้านสันพัฒนา

บ้านแม่ปานในอดีตเป็นหมู่บ้านที่ไปมาหาสู่กับหมู่บ้านอื่นลำบาก ไม่มีทางรถยนต์ผ่าน แต่ด้วยพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดโรงเรียนราชประชานุเคราะห์ 31 อยู่ด้านซ้ายของหมู่บ้าน และโรงเรียนชุมชนการเรียนรู้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อยู่ด้านขวาของหมู่บ้าน 2 โรงเรียนนี้ตั้งมาประมาณ 10 ปี บ้านแม่ปานจึงมีถนนหนทางดีกว่าหมู่บ้านอื่นๆ และชาวบ้านก็ขยายหมู่บ้านออกไปอยู่ตาม 2 ฟากทางไปโรงเรียน ราชประชานุเคราะห์ 31 ตั้งชื่อหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่บนสันเขาว่า “บ้านสันกุ” นอกจากนั้นบ้านใหม่สันปูเลยที่อยู่เชิงเขาใกล้โรงเรียนชุมชนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้รับการพัฒนาหมู่บ้าน พัฒนาอาชีพการทอผ้า ซึ่งเดิมทอใช้เองในหมู่บ้านเพราะอยู่ค่อนข้างไกลชุมชนอื่น ๆ ปัจจุบันหลายหมู่บ้านที่รายล้อม 2 โรงเรียนนอกจากจะประกอบอาชีพหลักด้านการเกษตร ทำนา ทำสวน ทำไร่ ยังประกอบอาชีพเสริมด้านการทอผ้าตามความถนัดของแต่ละคน แต่ละหมู่บ้าน

บ้านห้วยริน หมู่ที่ 9 ต. ช้างเคือง และบ้านใหม่สันปูเลย หมู่ที่ 19 ต. ช้างเคือง พื้นที่ทำการทอขึ้นลัวะ ซึ่งเป็นชิ้นที่ผู้หญิงแม่แจ่มนุ่งมากที่สุด โดยมีแม่ชา แก้วอินตา อายุ 63 ปี

¹²¹ นางแสงอรุณ ไชยรัตน์ : ร้านฝ้ายเปลือกไม้ / ทีมวิจัยชุมชน, สัมภาษณ์ 15 มิถุนายน 2548

เป็นผู้ทำฝ้ายคาดแบบลัวะแท้ ทั้งทำขายและรับจ้างทำเฉพาะฝ้ายคาดคิดค่าจ้างผืนละ 50 บาท ถ้าทอขายผืนละ 250 บาท ซึ่งลัวะที่ใช้ฝ้ายคาดแบบชาวบ้านราคาผืนละ 200 บาท นอกจากนั้น ผู้ที่ทอผ้าไม่เก่ง ยังมีการรับจ้าง “ฮ้วนหูก” ซึ่งถือเป็นรายได้เสริมสำหรับผู้ที่ไม่เป็น หรือทอ เป็นแค่ฝีมือไม่ค่อยสวยงามขายยาก ปัจจุบันบ้านใหม่สันปูเลยถนนเข้าหมู่บ้านเป็นถนนลาดยาง แล้วออกไปบรรจบกับถนนบ้านสันเกี๋ย แต่ยังคงมีความร่มรื่นน่าอยู่ มีคนต่างถิ่นย้ายเข้าไปตั้ง บ้านเรือนอยู่บ้างแล้ว บ้างก็ไปเป็นเชย - สะไ้ ของบ้านใหม่สันปูเลย มีวิถีชีวิตแบบชาวบ้านที่ อยู่เดิมและยังอยู่นอกสายตาของนักพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชน

บ้านแม่ปาน บ้านสันกู่ หมู่ที่ 10 บ้านสันเกี๋ยและบ้านสันพัฒนา หมู่ที่ 17 ต.ช่างเคิ่ง ทั้ง 4 หมู่บ้านนี้เดิมคือบ้านแม่ปาน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ดอยอินทนนท์มากที่สุด และแต่ละ หมู่บ้านก็ตั้งอยู่บนสันเขาเช่นเดียวกับชื่อหมู่บ้าน ได้รับคำบอกเล่าว่า บ้านแม่ปานเดิมเป็นไร่ ข้าว ไร่ฝ้าย มีผู้อพยพไปอยู่เพียง 4 ครอบครัว โดยไปจากบ้านช่างเคิ่ง 1 ครอบครัว จาก บ้านทัพ บ้านอาฮาม 3 ครอบครัว ไปอยู่เฝ้าไร่ ทำไร่ ดินดีปลูกข้าว ปลูกฝ้ายงาม จึง ชักชวนญาติพี่น้องไปอยู่ด้วยกันอีก หลายครอบครัวจนกระทั่งเป็นหมู่บ้าน และผู้หญิงในหมู่บ้าน ก็ทอผ้าตามที่ตนเองเคยเรียนรู้จากบรรพบุรุษ ช่างทอตีนจกฝีมือดีที่บ้านแม่ปานและสันเกี๋ยมี หลายคน ทั้งรุ่นยาย รุ่นแม่ และรุ่นลูก เช่น แม่ฮ้อยก่อง มณฑนหม อายุมากแล้วสายตาไม่ดีก็ยัง ทอตีนจก แม่เปี้ย วรรณคำ ทอตีนจกเป็นอาชีพหลัก อาศัยบ้านอยู่ติดถนนเป็นทางผ่านของ นักท่องเที่ยว จึงขายตีนจกได้ทั้งปี ทอเองขายเอง คุณสมบัติพิเศษคือ ชอบ “ลัดลาย” ตัด รายละเอียดออกเพื่อให้เสร็จเร็ว คนทอไม่เป็นก็ดูไม่รู้ว่าถูกตัดรายละเอียดตรงไหน ในเวทีดิน ข้อมูลเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2548 แม่เปี้ย วรรณคำ ก็ยืนยันว่าจะ “ลัดลาย” อยู่ เหมือนเดิมเพราะราคาผ้าตีนจกถูก (1,200 - 1,300 บาท) ถ้าได้ราคาผืนละ 1,500 บาท จะ ทอเต็มลายทุกชิ้นตอน ซึ่งตรงนี้จะแตกต่างจากช่างทอบ้านไร่ บ้านอาฮาม บ้านยางหลวง บ้านห้วยไ้ ที่ช่างทอจะทอเต็มลายทุกผืน ราคาก็จะได้เท่ากันคือ 1,200 - 1,300 บาท ยกเว้น บางลายที่ทอยากใช้ฝ้ายหลายสี ลวดลายซับซ้อน ช่างทอจะได้ผืนละ 1,500 บาท (ยังเป็นส่วน น้อยมาก)

เนื่องจากการทอผ้าตีนจกของบ้านแม่ปานมีช่างทอที่ทอจริง ๆ น้อยคน พอความเจริญ เข้าถึงหมู่บ้าน เศรษฐกิจก็เป็นสิ่งที่ตามมา ชาวบ้านเริ่มส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือ ภาระใน การหาเงินเพิ่มมากขึ้น ช่างทอหลายคนต้องทิ้งที่ทอผ้า หันไปทำอาชีพอื่นเพื่อให้ได้เงินพอส่งลูก เรียนหนังสือ ด้วยปัญหาดังกล่าวจึงทำให้นางวันเพ็ญ ใจอ่อน ช่างทอคนหนึ่งของบ้านสันเกี๋ย ได้ติดต่อกับโครงการหลวงขอความช่วยเหลือในด้านการทอผ้า ซึ่งก็ได้รับความช่วยเหลือจาก โครงการหลวงให้จัดตั้งกลุ่มทอผ้าโดยใช้ชื่อว่า “กลุ่มทอผ้าบ้านสันพัฒนา” มีสมาชิก 22 คน นางวันเพ็ญ ใจอ่อน เป็นประธาน ทางโครงการจะให้ฝ้ายมาทอก็แบบที่กระตุก ลวดลาย สี ฝ้าย ความกว้าง ความยาว ถูกกำหนดมาทั้งหมด เมื่อทอเสร็จจะส่งไปที่ศูนย์ศิลปาชีพบาง ไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยส่งผ่านทหารที่ทำการสวนป่าสิริกิติ์ (สำนักงานลุ่มน้ำ

แม่แจ่ม) ระยะเวลาการส่ง ประธานกลุ่มเป็นคนรวบรวมผ้าที่ทอแล้วเสร็จ 6 เดือน ส่ง 1 ครั้ง ชาวบ้านที่เป็นช่างทอทอได้ตามที่ถูกกำหนด แต่ปัญหาอยู่ที่ได้เงินช้าคือ ประมาณ 10 เดือน ถึงจะได้เงินตามกฎหมายเกณฑ์ของโครงการหลวง วันเพ็ญบอกว่า “บ่อดันกิน” (ไม่ทันกิน) ช่างทอส่วนใหญ่หันไปรับจ้างอย่างอื่นแทนการทอผ้า บางครั้งเหลือวันเพ็ญทอคนเดียว เพราะต้องรักษาสัญญากับโครงการหลวง¹²²

ปัญหาของช่างทอแม่แจ่มกับโครงการหลวงมีเหมือนกันทุกหมู่บ้านที่รับทอผ้ากับโครงการหลวง ไม่ว่าจะเป็นบ้านกองแขก บ้านแม่วาก ช่างทอที่เป็นสมาชิกจะรับทอผ้าให้เสร็จตามกำหนดเพื่อหวังจะได้เงินมาใช้ช่วยเหลือครอบครัว แต่พอเจอปัญหาเรื่องได้เงินช้า ช่างทอหลายคนอยู่ไม่ได้เพราะต้องกินต้องใช้ในชีวิตประจำวันจึงต้องหันไปรับจ้างอย่างอื่น เมื่อว่างจริงๆ จึงกลับมาทอกันใหม่ ถ้าปัญหานี้ได้รับการแก้ไข ก็น่าจะเป็นการช่วยเหลือช่างทอให้อยู่ในพื้นที่ ไม่ต้องออกไปรับจ้างต่างอำเภอ ต่างจังหวัด ซึ่งทำให้เกิดปัญหาทางครอบครัวติดตามมาตลอดถึงปัญหาเด็กและเยาวชน หรือหากองค์กรส่วนท้องถิ่นได้เข้ามาช่วยเหลือประสานงานระหว่างชาวบ้านกับโครงการหลวงก็น่าจะช่วยให้ในระดับที่ดีกว่าในปัจจุบัน

ตำบลท่าผา

4.1.9 ศูนย์ส่งเสริมและจำหน่ายหัตถกรรมพื้นบ้านตำบลท่าผา

เมื่อนึกย้อนกลับไปสัก 10 ปีให้หลังเมืองแจ่มการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิตทั่วไป ประเพณีวัฒนธรรม ฮีตฮอยเดิมเริ่มจะหดหายในบางหมู่บ้าน ข้อมูลที่สืบค้นได้ในยุคนี้จึงมากมาย แต่ล้วนแตกต่างหลากหลายต่อการเขียนรายงานเป็นอย่างยิ่ง และเป็นการทำงานที่ไม่สนุกเหมือนยุคก่อน ๆ การเขียนรายงานในยุคนี้ จึงแยกเขียนเป็นพื้นที่ศึกษา คือ พื้นที่ตำบลท่าผา, พื้นที่ตำบลข้างเค็ง โดยแยกเขียนถึงกลุ่มต่าง ๆ และช่างทอที่อยู่ในเขตพื้นที่สองตำบลนั้น และพื้นที่จากสื่อ - งานวิจัยที่เกี่ยวกับผ้าตีนจกแม่แจ่มที่ผ่านมา พื้นที่งานประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับผ้าตีนจก ที่จัดขึ้นในอำเภอแม่แจ่ม ในส่วนสุดท้ายเป็นข้อมูลของผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่ม

เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ในการทอ “ผ้าตีนจก” จะอยู่ในเขตตำบลท่าผาทั้ง 10 หมู่บ้าน แต่มีหมู่บ้านหลักที่มีช่างทออยู่มากเพียง 4 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 4 บ้านเหล่าปาก่อ, บ้านอาฮาม หมู่ที่ 6 บ้านยางหลวง (บ้านไต้) หมู่ที่ 7 บ้านห้วยไโ, บ้านป่าหนาด และหมู่ที่ 10 บ้านไร่ ทุกหมู่บ้านในเขตตำบลท่าผาในระยะ 5 - 6 ปีที่ผ่านมาได้มีการรวมกลุ่มกันภายในหมู่บ้าน เป็นกลุ่มเล็ก ๆ โดยประธานแม่บ้านเป็นประธานกลุ่มเพื่อรวบรวมผ้าตีนจกและผ้าทออื่น ๆ ส่งให้กลุ่มใหญ่คือ “กลุ่มทอผ้าตีนจกท่าผา” ขณะนั้นอาศัยอยู่ใต้ถุนอาคารโรงเรียน

¹²² ข้อมูลจากนางจันทร์ตา รุติ บ้านแม่ปาน / ทีมวิจัยชุมชน, 10 มิถุนายน 2548

โพธิธรรมศึกษาวัดป่าแดด ซึ่งเป็นที่มาของ “ศูนย์ส่งเสริมและจำหน่ายหัตถกรรมพื้นบ้านตำบลท่าผา” รายละเอียดของกลุ่มทอผ้าและของช่างทอบางคนในพื้นที่ตำบลท่าผา ได้รวบรวมไว้ในส่วนนี้ทั้งหมด

แรกเริ่มคงต้องย้อนเล่าถึงที่มาของศูนย์ ฯ เมื่อครั้งยังอาศัยอยู่ที่วัดป่าแดด มีกลุ่มแม่บ้านและสตรีใน 10 หมู่บ้านของตำบลท่าผา ได้รวมตัวกันตั้งกลุ่มชื่อว่า “กลุ่มทอผ้าตำบลท่าผา” เมื่อปี พ.ศ. 2542 มีการรวมหุ้น ๆ ละ 10 บาท ได้เงิน 50,660 บาท ขอใช้สถานที่ใต้ถุนโรงเรียนโพธิธรรมศึกษา วัดป่าแดดเป็นที่ดำเนินการ โดยมีพระใบฎีกาสัทธัน วชิรญาโณ (ปี่ตุ้ม) เป็นที่ปรึกษากลุ่ม มีนางวิไล บุญเทียม เป็นประธาน มีกรรมการจากหมู่บ้าน ๆ ละ 1 คน การซื้อ - ขายผ้า มีคณะกรรมการซื้อเดือนละ 1 ครั้ง กำหนดซื้อต้นเดือน การขายก็อาศัยขายให้บุคคลภายนอกที่เข้ามาเที่ยวที่วัดป่าแดด คนแม่แจ่มซื้อน้อย และนำสินค้าออกไปขายต่างอำเภอบ้าง เพราะนางวิไล บุญเทียม เคยไปขายผ้ากับคุณนุสรา เตียงเกตุ 3 - 4 ครั้ง ไปทั้งกรุงเทพฯ ฯ และเชียงใหม่ จึงพอมีคนรู้จักบ้าง กิจกรรมของกลุ่มพออยู่ได้เริ่มมีคนรู้จักมากขึ้น เมื่อหมดวาระ 2 ปี นางวิไล บุญเทียม ลาออกไปดำเนินกิจการส่วนตัว

ปี พ.ศ. 2544 นางเกษร กรรณิกา ผู้ทำบัญชีของกลุ่มได้เป็นประธาน และได้เริ่มขยายจำนวนสมาชิก เพิ่มความหลากหลายในตัวสินค้า เช่น ผ้าพันคอ ชินขาวเขา ถูย้อม กระเป๋า โดยมี “ปี่ตุ้ม” (พระใบฎีกาสัทธัน วชิรญาโณ) ช่วยประชาสัมพันธ์ให้คนรู้จักวัดป่าแดด รู้จักกลุ่มทอผ้า เมื่อมีคนมาเที่ยวชมวัด ปี่ตุ้มไม่ละเลยที่จะพามาชมผ้าซื้อผ้า และช่วยเหลือกลุ่มทอผ้าทุกทาง ทำให้กลุ่มทอผ้าตำบลท่าผาเป็นที่รู้จักและกล่าวขวัญถึงอย่างกว้างขวาง กล่าวถึงในนามกลุ่มทอผ้าวัดป่าแดด เกษรเล่าว่า ปี่ตุ้มจากไปแต่ตัวเท่านั้น (มรณภาพ) ความดีงาม ความมีน้ำใจยังเป็นความรู้สึกดี ๆ เป็นกำลังใจให้คณะกรรมการกลุ่มอยู่เสมอและจะจำอยู่ในใจตลอดไป โดยเฉพาะคำสั่งสอนในด้านการพัฒนาตามภูมิปัญญาท้องถิ่น “ให้รักของเก่า ไม่เมาของใหม่”

เมื่อกลุ่มทอผ้ามีความเข้มแข็งพอสมควร องค์การบริหารส่วนตำบลท่าผาได้ให้เงินสนับสนุนครั้งแรก 120,000 บาท สมาชิกที่ทอผ้าจริง ๆ มี 130 คน แบ่งกันทอตามความถนัดของแต่ละคน เช่น ทอผ้าพันคอ ทอผ้าตีนจก ทอชิ้นลัวะ ชิ้นแถม ฯลฯ และมีสมาชิกถือหุ้น 2.7 คน รับเฉพาะตำบลท่าผา องค์การบริหารส่วนตำบลท่าผาให้เงินสนับสนุนเพิ่มอีก 15,000 บาท เมื่อปี 2544 และปี 2545 ให้เพิ่มอีก 30,000 บาท

การบริหารจัดการ, ดำเนินงาน, กฎระเบียบของกลุ่ม

- ❖ จัดการบริหารกลุ่มในรูปคณะกรรมการตัวแทนแต่ละหมู่บ้าน ๆ ละ 1 คน
- ❖ ทำบัญชีรับ - จ่าย เป็นปัจจุบัน
- ❖ มีเงินปันผลให้สมาชิก และเงินโบนัสให้คณะกรรมการ
- ❖ คณะกรรมการอยู่ในตำแหน่งคราวละ 1 ปี
- ❖ สมาชิกทุกคนต้องร่วมกิจกรรมของกลุ่ม (ถ้ามี)

- ❖ การหมดสภาพจากการเป็นสมาชิก คาย - ลาออก - ที่ประชุมมีมติให้ออก
- ❖ มีคณะอนุกรรมการคอยดูแล / ตรวจสอบ (อบค.ท่าผา)
- ❖ การจัดสรรเงินแบ่งไว้จัดเงินจากเงินกำไร

- คืนเงินปันผลค่าหุ้น	20 %
- โบนัสคณะกรรมการ	25 %
- สมทบทุนพัฒนาอาชีพ	20 %
- ส่งเสริมกิจกรรมสาธารณะ	20 %
- สวัสดิการสมาชิก	10 %
- สมทบทุนเดิม	15 %

ปี พ.ศ. 2546 ได้งบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจตำบลละ 1 ล้านบาท โดยมีเงื่อนไขสร้างอาคารสำนักงานขายสินค้าของกลุ่ม ตั้งอยู่ติดกับสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าผา ย้ายจากวัดป่าแคคมายู่ที่ทำการใหม่ เมื่อ ปี พ.ศ. 2547 โดยใช้ชื่อใหม่ว่า “ศูนย์ส่งเสริมและจำหน่ายหัตถกรรมพื้นบ้านตำบลท่าผา” เงิน 1 ล้านบาทได้แบ่งเป็น

- งบก่อสร้างอาคาร	จำนวน	250,000	บาท
- งบจัดซื้ออุปกรณ์ทอผ้า	จำนวน	300,000	บาท
- งบจัดซื้อวัตถุดิบ (ฝ้าย)	จำนวน	450,000	บาท

การอบรม / ศึกษาดูงาน

- ❖ ปี พ.ศ. 2546 ได้เข้ารับการฝึกอบรมพัฒนาขีดความสามารถผู้ประกอบการ ที่ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรม ภาคที่ 1 ถนนทุ่งโฮเต็ล อ. เมือง จ. เชียงใหม่ เขียนโครงการของบสนับสนุนทำเครื่องหมายการค้า และบรรจุภัณฑ์ ได้รับเงินช่วยเหลือ 30,000 บาท
- ❖ ปี พ.ศ. 2547 ทำโครงการของบพัฒนาอาชีพจากศูนย์การศึกษานอก โรงเรียน อ.แม่แจ่ม ได้รับงบประมาณให้ไปศึกษาดูงาน 2 ครั้ง
 - ครั้งที่ 1 ไปดูงานที่กลุ่มอาชีพบ้านศรีดอนไชย จังหวัดเชียงราย
 - ครั้งที่ 2 ไปดูงานที่กลุ่มทอผ้าตีนจกย้อมสีธรรมชาติกลุ่มแม่ประนอม ทาแปง อำเภอคลอง จังหวัดแพร่

การบริหารสมาชิกในด้านวัตถุดิบ / การรับซื้อ

สมาชิกรับฝ้ายที่ศูนย์ ฯ โดยทางศูนย์ ฯ จะเป็นผู้กำหนดชนิดของผ้าทอ, จำนวน, ราคา เมื่อทอเสร็จสมาชิกรับฝ้ายมาส่งจะได้รับเงินสดทันที หักค่าฝ้ายโดยไม่คิดกำไร เพราะศูนย์มีนโยบายสร้างคน สร้างงาน สร้างรายได้ให้กับชุมชน ไม่มุ่งเน้นกำไรมากนัก แต่จะเน้น

คุณภาพของผลิตภัณฑ์ และเน้นเอกลักษณ์ผ้าแม่แจ่ม(ทอที่แม่แจ่ม) สมาชิกคนไหนมีฝีมือด้านใดจะแยกประเภทให้ทอดตามที่แต่ละคนมีความชำนาญ เช่น ทอตีนจก ทอขึ้นลัวะ ทอขึ้นแอมป์ ปั่นโก และทำขึ้นแอมป์ปั่นโกต่อตีนขึ้นย้อมด้วยมะเกลือ และหมักซีเปอะ (โคลน) เพื่อให้สีสวย และสีไม่ตก นอกจากนั้นยังให้สมาชิกนำผ้าตีนจกประยุกต์มาแปรรูปเป็นเนกไท แดงเสื่อ กางเกง กระเป๋าสีโทรศัพท์ ฯ สมาชิกสามารถผลิตสินค้าได้หลากหลายรูปแบบตามความต้องการของตลาด

ความสัมพันธ์กับเครือข่าย/กลุ่ม/ตำบลอื่น ๆ

- ศูนย์ ฯ อบต.ท่าผา จะเอื้อต่อกลุ่มย่อยภายในตำบลเดียวกัน และกลุ่มย่อยในตำบลอื่น ๆ ด้วย เพื่อให้ผลิตภัณฑ์ผ้าแม่แจ่มได้มีตลาดที่แน่นอน และให้ช่างทอในอำเภอแม่แจ่มได้มีโอกาสขายผลิตภัณฑ์ของตนเอง
- ตำบลกองแขก จะรับซื้อผ้าแผ่น (ผ้าทอ) ผ้าปล่องสวดลายดอกไม้
- ตำบลบ้านทับ จะรับซื้อผ้าตีนจก (สองธาร) ขึ้นลัวะ เสือลัวะ
- ตำบลช่างเคิ่ง (บ้านต่อเรือ) รับซื้อผ้าตีนจกสำหรับทำเนกไท
- ตำบลแม่นาจร รับซื้อผ้าทอหน้ากว้าง ผ้าปูโต๊ะ
- กลุ่มย่อยในตำบลท่าผา รับซื้อผ้าตีนจก ผ้าทออื่น ๆ ผ้าพันคอ แล้วแต่กลุ่มจะนำมาขาย หรือเมื่อมีโอกาสออกไปขายสินค้าต่างอำเภอ ต่างจังหวัด จะรับฝากขายสินค้าของกลุ่มต่าง ๆ ด้วย แล้วแต่จะตกลงกัน

ในด้านการตลาดและการจำหน่ายสินค้า กิจกรรมขายสินค้าของศูนย์ส่งเสริม ฯ นับว่าไปได้ดีในระดับหนึ่ง สมาชิกอยู่ได้ ศูนย์ ฯ อยู่ได้ และมีผู้ให้การสนับสนุนช่วยเหลือหลายฝ่าย เช่น ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรม ภาคที่ ๕ จังหวัดเชียงใหม่ กรมการค้าภายใน สำนักงานพาณิชย์จังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอแม่แจ่ม ฯลฯ ส่วนราชการเหล่านี้จะช่วยเหลือด้านการตลาด แจ้งเรื่องการขายสินค้านอกพื้นที่ และจองบูธขายสินค้าให้ ตลอดจนการประชาสัมพันธ์เบื้องต้น

ปัญหาด้านการออกไปขายสินค้านอกพื้นที่คือ เมื่อก่อนไม่เสียค่าเช่าบูธ แต่ปัจจุบันเสียค่าเช่าบูธแพง ถ้าไปขาย 1 – 3 วัน จะขาดทุน ทางศูนย์ ฯ และเครือข่าย นคผ.(หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์) แม่แจ่มแก้ปัญหาด้วยการผลิตเปลี่ยนกันไปขาย โดยรับฝากสินค้าของทุกกลุ่มที่ประสงค์จะฝากขาย ทั้งนี้เพื่อลดต้นทุนค่าเช่าบูธ ค่าเดินทาง ค่าที่พัก ค่าอาหาร และเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างผู้ประกอบการในแม่แจ่ม

ผลงาน / รางวัลของผลิตภัณฑ์

- ❖ รางวัลชนะเลิศที่ 1 โครงการ “เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองดีเด่น” ปี 2544 ได้รับเงิน 10,000 บาท พร้อมโล่และใบประกาศเกียรติบัตรจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ร.ค.อ.ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ รับรางวัลที่ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล
- ❖ รางวัลชนะเลิศที่ 1 ประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย (ผ้าตีนจก) ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ระดับภาค 17 จังหวัดภาคเหนือ ปี 2545 ได้เงินรางวัล 10,000 บาท พร้อมโล่และใบเกียรติบัตร จาก พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี รับรางวัลที่ สนามกีฬา 700 ปี เชียงใหม่
- ❖ รางวัลชนะเลิศที่ 1 ผ้าตีนจกลายโกมฮูปนก ในงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม ปี 2547
- ❖ ไปร่วมงานแสดงแฟชั่นโชว์งานวันแม่แห่งชาติ 12 สิงหาคม 2547 ที่เดอะมอลล์บางกะปิ กรุงเทพฯ ต่อหน้าพระพักตร์พระองค์เจ้าโสมสวลีพระวรราชาทินัดดามาตุ

รายได้จากการขายสินค้าของศูนย์ ฯ

- ❖ รายได้เฉลี่ยจากการขายสินค้าประมาณเดือนละ 50,000 – 70,000 บาท
- ❖ รายได้สมาชิกที่ทอผ้าส่งสม่ำเสมอ ผ้าพันคอ ผ้าทออื่น ๆ ประมาณเดือนละ 2,000 – 3,000 บาท
- ❖ รายได้สมาชิกที่ทอผ้าส่งสม่ำเสมอ ผ้าตีนจก ประมาณเดือนละ 2,000 – 2,400 บาท¹²³

จากข้อมูลรายละเอียดของ “ ศูนย์ส่งเสริมและจำหน่ายหัตถกรรมพื้นเมืองตำบลท่าผา ” ซึ่งพัฒนามาจากกลุ่มทอผ้าวัดป่าแดด และดำเนินการเริ่มแรกโดยสมาชิกกลุ่มและคณะกรรมการส่วนใหญ่เป็นช่างทอบ้านห้วยไโ้ นาเรือน อาฮาม ยางหลวง เริ่มแรกอาศัยบาร์มีวัดป่าแดด และที่สำคัญคือ “ปัติมี” กลุ่มนี้จะต่างจากกลุ่มบ้านท้องฝายและบ้านยางหลวง คือ ตั้งกลุ่มแบบค่อยเป็นค่อยไป และเรียนรู้ร่วมกันจนกระทั่งมีผลงานเป็นที่รู้จัก อบต.ท่าผาจึงเห็นความสำคัญของกลุ่มนี้และได้ให้การสนับสนุนช่วยเหลืออย่างจริงจัง เมื่อสอบถามข้อมูลการดำเนินงานเพิ่มเติมถึงความก้าวหน้าถึงความก้าวหน้าสู่ความเข้มแข็งถึงปัจจุบัน ซึ่งนางเกษร กรรณิกา ประธานกลุ่มเล่าว่า การเข้ามารับผิดชอบเป็นประธานได้ค่าตอบแทนน้อย เริ่มแรกได้เดือนละ

¹²³ ข้อมูลจากนางเกษร กรรณิกาและนางเข็มทอง กรรณิกา / ทีมวิจัยชุมชนตำบลท่าผา, 15 มิถุนายน 2548

2,000 บาท ปัจจุบันได้เดือนละ 3,000 บาท รายได้ไม่พอต่อการใช้จ่ายในครอบครัว ได้ประชุมสมาชิกทั้งหมดเพื่อเป็นการต่อรองที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และทุกคนยังได้รับประโยชน์โดยบอกว่า ถ้าจะให้บริหารงานกลุ่มต่อไป จะขอแบ่งส่วนสินค้าที่มีผู้สั่งทอ เช่น ล้าง 100 ชิ้น ขอเป็นของกลุ่ม 80 ขอเป็นส่วนตัว 20 ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มอยู่ได้และผู้บริหารอยู่ได้ สมาชิกทุกคนไม่ขัดข้องตกลงตามนั้น และได้ใช้วิธีการนี้ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นการแก้ปัญหาเรื่องที่จะไม่ไว้วางใจต่อกัน มีการทำบัญชีเสนอสมาชิกในวาระการประชุมประจำปี น่าจะเป็นตัวอย่างหนึ่งให้กลุ่มอื่นๆ ที่ตั้งแล้วล้มได้ศึกษาเรียนรู้แล้วนำไปแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้กลุ่มของตนเองมีความเข้มแข็งและยั่งยืน

4.1.10 ช่างทอบ้านไร่ กับ การรักษาเอกลักษณ์ที่ลงตัว

ภาพที่ 3.4.3 ช่างทอบ้านไร่

จากการเฝ้าสังเกตและทดลองช่างทอบ้านไร่ โดยการนำรูปภาพผ้าตีนจกโบราณ ถ่ายจากร้าน "สบันงา" ในอำเภอเมืองเชียงใหม่ ไปให้ช่างทอกลุ่มหนึ่งที่มีฝีมือดีในบ้านไร่ เป็นช่างทอรุ่นอายุ 30 กว่าปี ประมาณ 6 คน เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2547 แยกกันทอคนละลาย โดยบอกพวกเขาว่า ถ้าทอตีนจกโบราณตามรูปภาพนี้ได้ ถูกต้องทั้งลวดลายแฉลีสัน จะซื้อไว้เองทั้ง 6 ผืน และจะให้พวกเขาส่งเข้าประกวดในงานเทศกาล

มหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม ครั้งที่ 12 ปี พ.ศ. 2548 โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้าผืนไหนชนะการประกวด หรือเข้าตานักท่องเที่ยวที่มาในงาน ยินยอมให้พวกเขาขายก่อน แล้วค่อยทอใช้คืนที่เหลือ ซึ่งในป้ายชื่อผ้าตีนจกที่ส่งเข้าประกวดจะมีช่อง "ขาย" หรือ "ไม่ขาย" หากเจ้าของประสงค์จะขายก็ให้ติดราคา ทุกปีก็ให้โอกาสช่างทอแบบนี้ เพราะผ้าตีนจกที่ชนะการประกวดมักมีราคาสูงและขายได้เร็ว แต่วัตถุประสงค์ที่มีต่อช่างทอบ้านไร่กลุ่มนี้ คือ อยากทดลองความรู้ความสามารถในการทอผ้าตีนจก และดูเอกลักษณ์ของพวกเขา (ซึ่งพวกเขาไม่รู้)

เมื่อพวกเขาดูรูปภาพต่างก็เลือกรูปลวดลายผ้าผืนที่คิดว่าตัวเองชอบและทำได้ ปรากฏว่า ทุกคนทอได้ถูกต้องและสีสันทันเหมือนของจริง ก็ทำตามคำมั่นสัญญา คือ รับซื้อทั้งหมดโดยจ่ายเงินให้แต่ยังไม่รับตีนจก ยอมให้พวกเขาหาชิ้นมาเย็บต่อเพื่อส่งเข้าประกวด ในงานมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม เมื่อวันที่ 11 - 13 กุมภาพันธ์ 2548 ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยเป็นประธานฝ่ายประกวดผ้าตีนจก ตั้งแต่ปีแรกจนถึงปัจจุบัน ด้วยทำงานตรงนี้มานานย่อมรู้จักช่างทอทุกหมู่บ้าน เพื่อป้องกันข้อครหาจึงใช้สิทธิ์ของประธาน งดออกเสียงตัดสินการประกวดมาประมาณ 6 - 7 ปี ในปีที่นี้ก็เช่นกัน จัดกระบวนการประกวดทุกขั้นตอน ยกเว้นการตัดสิน เมื่อพวกเขานำ

ขึ้นตีนจกส่งเข้าประกวด ก็แยกประเภทตามปกติ และไม่บอกคณะกรรมการตัดสินว่า ขึ้นตีนจกที่มีลวดลาย สีเส้นแปลกตาในปีนี มาจากไหน อย่างไร ผลการประกวดปรากฏว่า ทุกผืนเข้าตากรรมการ โดยได้รับรางวัลที่ 1 จำนวน 3 ผืน รางวัลที่ 2 จำนวน 2 ผืน และรางวัลที่ 3 จำนวน 1 ผืน พวกเขาได้ติดราคาไว้ค่อนข้างสูง คือ ตั้งแต่ผืนละ 1,900 - 2,500 บาท กรรมการท่านหนึ่งของผืนที่แพงที่สุด คือ 2,500 ผืนนั้นสวยงามมากความละเอียดของลายมีมากด้วย อีก 5 ผืน ขายได้หมดในวันงาน และมีคนแม่แจ่มสั่งทออีกหลายผืน

ผลการทดลองชิ้นแรกผ่านไปด้วยดี พวกเขาดีใจในผลงานของตัวเอง และได้รับเงินค่าขึ้นตีนจกบวกเงินรางวัลนับว่ามากกว่าที่พวกเขาเคยขายได้ แต่ผลที่ตามมาหลังจากนั้น คือ ผู้ศึกษาวิจัยจ่ายเงินส่วนตัวให้เขาตั้งแต่ทอเสร็จยังไม่ได้คืนจกคืนแม้แต่ผืนเดียว พวกเขาอ้างว่าจะทอให้แน่นอนแต่ไม่ยอมกำหนดเวลา ตรงนี้ดีใจ ไม่ได้โทษพวกเขาเลย ถ้าเขารีบทำให้อาจจะผิดหวัง ก็บอกพวกเขาว่าไม่เป็นไร พร้อมเมื่อใดค่อยทอให้ จากการไปเยี่ยมเยียนพวกเขาบ้างเป็นครั้งคราวตามปกติ ที่ไม่ปกติคือไปสังเกตการณ์โดยพวกเขาไม่รู้ตัว ที่ทุกหลังของพวกเขาขึ้นลวดลายใหม่ตามที่พวกเขาเคยเป็น และเมื่อมีงานอื่น เช่น งานทำสวน ก็ทิ้งก็ไปทำงานอื่นกันหมด ทั้ง ๆ ที่พวกเขารับปากกับคนแม่แจ่มอีกหลายคนว่า จะทอลายที่ได้รางวัลให้ แต่ไม่ยอมรับการกำหนดเวลา

จากการทดลองและสังเกตในระยะสั้น ๆ (6 เดือน) ช่างทอบ้านไร่ ตั้งแต่รุ่นยายแม่ ลูก ยังคงเอกลักษณ์ของช่างทอ ที่ยังเป็นตัวของตัวเอง คือทอตีนจกเมื่อตนเองพอใจจะทอ และกำหนดสีฝ้าย ลวดลาย เวลา ตามใจตัวเอง ไม่ได้ใช้ "เงิน" เป็นตัวกำหนด หรือยอมให้ผู้อื่นกำหนด ตรงนี้เองที่บ่งบอกถึงศิลปะและจิตใจของช่างทอ ที่ทอตีนจกด้วยความสุข ที่ช่างทอรุ่นแม่รุ่นยายบอกว่า "ตั้งม่วนเมื่อคอตีนจก" และอาจจะด้วยเอกลักษณ์เช่นนี้ของช่างทอบ้านไร่ ทำให้นักพัฒนาทั้งภาครัฐ และเอกชนเข้าไปไม่ถึง เคยได้ยินผู้ซื้อบางคนพูดถึงช่างทอบ้านไร่ว่า "เล่นตัวไม่ยอมได้เงิน" หรือไม่ก็ "ไม่ยอมช่วยเหลือเพราะไม่กระตือรือร้นที่จะทำ" มุมมองของแต่ละคนไม่เหมือนกัน ถ้าเป็นไปได้ก็อยากให้พวกเขาพัฒนาตัวเองแบบค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติที่เขาเป็นอยู่ ทอตีนจกเมื่อใจอยากทอผลงานของเขาจะได้คงความงดงามเหมือนเดิม แต่ ณ วันนี้เมื่อมีนโยบายเงินกองทุนหมู่บ้าน เงิน SML เข้ามาในหมู่บ้านเกือบทุกปี ก็เกิดความนิยมด้านวัตถุมากขึ้น ที่เรียกว่า "เขือกกัน" และมีการแบ่งกันเป็นหนี้ทุกครัวเรือน แล้วอย่างนี้เอกลักษณ์ของช่างทอจะอยู่กับพวกเขาไปอีกนานเท่าใด

สิ่งที่น่าวิเคราะห์ในวันนี้ แม้ช่างทอผู้เฒ่าผู้แก่หูด้าฟ้าฟาง แต่ก็ไม่ได้อยู่นิ่งเฉย คนไหนชอบทอผ้าตีนจกก็ยังทออยู่ เช่น แม่ทองใบ นิปุณะ อายุเจ็ดสิบกว่าแล้ว ยังทอตีนจกอยู่ แม่บัวจันทร์ กรรณิกา ก็ยังทอตีนจก ขณะที่แม่อุยสา ทานา แม่อุยคำป้อ (อ่อง) ไชยเกตุ ยังทอหน้าหมอน เย็บหมอน เย็บว่อม (หมวก) แม่จันทร์า นิปุณะ แม่เลิศ คำมาวัน แม่ติ บุญเทียม และแม่แก้วพา นะที ทอตีนจกบ้าง ทอหน้าหมอนและทอชิ้นแอม ทอถุงย่าม ที่น่าเป็นห่วงคือแม่อุยทั้งหลายที่กล่าวมา ต้องเจียดเวลาไปช่วยลูกหลาน "มัดหอม" "ตัดหอม" (ขั้นตอนการทำ

หอมแดงก่อนส่งขาย) หรือรับจ้าง บางครั้งก็เอาวันแทนวัน (คล้ายกับการลงแขกในการทำนา) เพื่อช่วยลูกหลานเพราะถ้าไม่ช่วยก็ทำกันไม่ทัน ความเปลี่ยนแปลงเริ่มคืบคลานเข้ามาแบบไม่รู้ตัว ระหว่างทอผ้า จกคืนขึ้น เย็บหมอน กับมัดหอมมัดหอม อย่างไหน “ม่วน” กว่ากัน แม่ ๆ พวกนั้นช่วยกันตอบว่า อยู่กับการทอผ้า เย็บผ้า “ม่วน” กว่าอยู่กับหอม “จ้อมันหอม แต่มันเหม็นปอจะตาย” (ชื่อว่าหอมแต่เวลามัดเวลาตัดเหม็นฉุนมาก)¹²⁴

เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2548 มีโอกาสได้ไปช่วยทีมวิจัยพื้นที่การเกษตรโหล่งปง จัดเวทีคืนข้อมูล และมีการประชุมใหญ่ประจำปีของสมาชิกรวมใจพัฒนาพัฒนาโหล่งปง วันนั้นพบช่างทอบ้านไร่ บ้านท้องผาย หลายคนไปประชุม เลยสอบถามข้อมูลการเป็นหนี้ก็น่าตกใจว่า บ้านท้องผายเป็นหนี้มากเป็นอันดับ 2 รองจากบ้านช่างเค็ง ในขณะที่บ้านไร่บางคนเป็นหนี้สหกรณ์ 4 เกินสองแสนบาท เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำให้พอจะมองเห็นปัญหาของช่างทอหลายคนที่บ้านท้องผาย และหลายคนที่บ้านไร่หยุดทอตีนจก จะทอเมื่อมีเวลาว่างจริง ๆ เท่านั้น

บ้านไร่แม้จะมีช่างทอตีนจกฝีมือดีหลายสิบคน แต่ก็ไม่มีกลุ่มทอผ้าขายอย่างจริงจัง บ้านไร่เคยตั้งกลุ่มทอผ้าเหมือนบ้านท้องผายและบ้านอื่น ๆ แต่จะด้วยสถานที่ตั้งหมู่บ้านไกลจากชุมชน ก็ไม่อาจจะใช้เพราะบ้านสองธารไกลกว่าตั้งเยอะก็ยังมีผู้เข้าไปถึง นำแปลกตรงที่ช่างทอบ้านไร่ยอมรับเป็นเพียงผู้ผลิตอยู่เบื้องหลัง ไม่เคยมีชื่อเสียงช่างทอบ้านไร่ไปปรากฏในที่อื่น ยกเว้นงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม ช่างทอบ้านไร่ชนะการประกวดเกือบทุกประเภท และได้รางวัลจำนวนมากกว่าบ้านอื่น ๆ ช่างทอจะดีใจมากในผลงานของตนเองเฉพาะงานในแม่แจ่มแต่ละปีเท่านั้น หลังจากนั้นพวกเขาก็พร้อมใจกันเป็นผู้ทอส่งให้บ้านอื่น ๆ ที่เขามาสั่งทอ เมื่อถามถึงข้อมูลก็มีถึง 2 กลุ่ม เป็นกลุ่มแบบออมเงินค่าหุ่นกันเอง ไม่มีภาครัฐหรือภาคเอกชนเข้าไปสนับสนุนช่วยเหลือ การทอผ้าตีนจกก็แล้วแต่สมาชิกกลุ่มจะพอใจทอส่งให้ใคร ไม่มีการกำหนดหลักเกณฑ์อะไร

เมื่อปี 2547 ทีมวิจัยผ้าตีนจก - ผ้าทอแม่แจ่ม ลงพื้นที่ไปบ้านไร่บ่อยจึงลองกระตุ้นกลุ่มช่างทอที่มีอยู่เดิม ให้เขาเริ่มกันใหม่ โดยย้ายที่ทำการกลุ่มจากบ้านนางเกษร ไหวว ซึ่งเป็นประธานกลุ่มแต่ไม่ได้ทอผ้าตีนจก สภาพบ้านเป็นโรงสีไม่เอื้อต่อการขายผ้าตีนจก ไปไว้บ้านนางมลตา อรินดีบ รองประธานกลุ่ม และเริ่มรวมกลุ่มกันทอผ้าตีนจกโบราณตามที่ช่างทอถนัด ช่างทอรุ่นแม่รุ่นแม่อุ้ยก็ทอขึ้น ทอผ้าอย่างอื่น โดยทางกลุ่มซื้อฝ้ายให้เหมือนกับกลุ่ม อบต.ท่าผา และเป็นครั้งแรกที่กลุ่มช่างทอบ้านไร่ได้ออกร้านขายผ้าในงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกแม่แจ่ม เมื่อวันที่ 11-13 กุมภาพันธ์ 2548 เหมือนกับเป็นการเปิดตัวเอง ในวันนั้นมีนักท่องเที่ยวจากกรุงเทพฯ 4 ชื่อผ้าตีนจกบ้านไร่ไปร่วม 10 ผืน และยังสั่งทออีกหลายผืนโดยส่งรูปลายตีนจกโบราณมาให้ประมาณ 5-6 ลายลูกค้าคนนี้คงไปกันได้กับช่างทอบ้านไร่ เพราะไม่กำหนดเวลา

¹²⁴ แม่เลิด คำมาวัว, แม่ดี บุญเทียม, แม่ฮ้อง ไชยเกตุ, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 3 มิถุนายน 2548

ไม่รีบร้อน ขอเพียงทอให้สวยจะให้ราคา 1,500 บาท ทุกคืน (เฉพาะตีนจก) เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2548 ได้ไปสอบถามนางมลทา อรินดีบ ประธานกลุ่มเรื่องการทอตีนจกส่งคนกรุงเทพฯ ปรากฏว่า เพิ่งส่งไปได้ 3 ผืน อีก 3 ผืนยังอยู่ในมือของแต่ละคน บอกว่าให้เสร็จจากการทำนา ทำไรจะรีบทอส่งไป ก็คงอีกนานกว่าจะเสร็จ ดูแล้วกลุ่มทอผ้าบ้านไร่คงยังเหมือนเดิม มีสินค้าไว้ที่กลุ่มเพียงเล็กน้อย ขายให้เฉพาะคนที่เคยรู้ว่า กลุ่มทอผ้าบ้านไร่อยู่ที่บ้านมลทา หรือเมื่อกลุ่มอื่นออกไปขายภายนอกก็ฝากกันไป ไม่มีการดิ้นรนที่จะไปขายเอง¹²⁵

ปี พ.ศ. 2546 – 2548 สภาพทั่วไปของบ้านไร่ นอกจากที่ทอผ้าที่เคยมีอยู่ทุกบ้านเรือนตามปกติแล้ว สิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่เกือบทุกบ้านเรือน และเป็นสิ่งที่ใหญ่กว่าที่ทอผ้าคือ “โฮงหอม” (โรงเรือนเก็บหอมแดง) บางบ้านไม่ได้ปลูกหอมแต่ญาติปลูก มาขอสร้างโฮงหอมในบ้านก็มีมาก วิถีชีวิตช่างทอที่เคยมีเวลาทอผ้าตีนจกมากในสมัยก่อนก็ลดลง บางคนแทบไม่มีเวลาทอเลย เช่น นางศรีนวล มูลแก้ว ช่างทอฝีมือดีมากคนหนึ่ง และทอตีนจกมาตั้งแต่อายุ 13 ปี เคยได้รับรางวัลที่ 1 ในการประกวดทอตีนจกในงานเทศกาลมหกรรมผ้าตีนจกปีแรก และประกวดผ้าตีนจกสวยงามได้รางวัลที่ 1 ทุกปี แต่ด้วยภาระหน้าที่ในครอบครัว จำเป็นต้องออกทำงานในไร่ในสวน ทั้งที่ทอผ้าไว้ในบ้านที่ยังมีฝ้ายเครือหูกตีนจกติดไว้อยู่ ศรีนวลเล่าว่า “เจ้าตังป่าได้ตอหูก มาไปโฮงหอม โฮงเข้าโพด อันนั้นแล้วกะต่ออันนั้น แหมบะสุดบะเสียงซักเตือ เจ้าก่างหูกไว้ถ่างอมหามันเมื่อคืนกะนั่งจกได้น้อยหนึ่ง มีหนีนักอยู่จำเป็นจ้วยกันเยยะโฮ ปีนี้ (2548) เจ้ายืนคำขอแบ่งเหล้าเสรี ได้ใบอนุญาตแล้ว”¹²⁶ (ไม่ได้ทอผ้า มัวไปทำไร่หอมไร่ข้าวโพด ทำต่อเนื่องกันไปไม่ได้หยุด เอาไว้ไว้ในบ้าน ถ้าคิดถึงก็นั่งจกกลางคืนได้บ้าง มีหนี้สินจากการปลูกบ้านใหม่และทำไร่ไถ่งบ่งจำนวนมากอยู่ จำเป็นต้องช่วยครอบครัว ปี 2548 ยืนคำขอทำสุราแบบเสรี ได้ใบอนุญาตแล้ว) นี่เป็นเพียงตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของช่างทอบ้านไร่ ซึ่งยังมีอีกหลายสิบคนที่มีชีวิตในลักษณะเดียวกัน ช่างทอรุ่นแม่ก็ยังสุขภาพไม่ค่อยจะดีเสื่อมไปตามวัย นั้งก็ไม่ได้แล้ว เช่น แม่หอม, แม่มูล, ช่างทอ 2 คนนี้เคยทอตีนจกได้ปีละเป็นสิบ ๆ ผืน เหลือแต่แม่ทองใบ นิปุณะ ที่ยังทออยู่บ้าง กับแม่บัวจันทร์ กรรณิกา แม่ทั้งสองบอกว่า นั้งก็นานไม่ได้ปวดหลังปวดเอว

คงต้องฝากความหวังเอาไว้กับช่างทอที่มีฝีมือดีทุกคนของบ้านไร่ ขออย่าได้ทิ้งอาชีพทอตีนจก อย่างน้อยทอตีนจกคนละ 1 – 2 ผืน ในแต่ละปีก็จะได้ตีนจกเกือบ 200 ผืนที่เป็นฝีมือของช่างทอบ้านไร่ (ตามรายชื่อช่างทอ : บ้านไร่มีเกือบร้อยคน แขนงมาในภาคผนวก)

¹²⁵ นางมลทา อรินดีบ : อายุ 35 ปี, บ้านไร่, สัมภาษณ์ 31 กรกฎาคม 2548

¹²⁶ นางศรีนวล มูลแก้ว : บ้านไร่, สัมภาษณ์ 20 กรกฎาคม 2548